

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI: SIMONYI ZSIGMOND

72

A Kazinczy-kódex

nyelvjárása

a Tihanyi-kódexszel való egyezései kapcsán

Nyelviörténeti tanulmány

Írta:

HATVANI JÁNOS

BUDAPEST

A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA

1914

Ára másfél korona

150

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI: SIMONYI ZSIGMOND

72

A Kazinczy-kódex

nyelvjárása

a Tihanyi-kódexszel való egyezései kapcsán

==
Nyelvtörténeti tanulmány

==
Írta:
HATVANI JÁNOS

==
BUDAPEST
A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA
1914

JAVÍTANI VALÓK

3. oldal fölülről a 4. sorban első helyett olv. élő.
4. « alúlról a 10. « Dolgoztatás helyett olv. Dolgoztatásom.
7. « « a 12. « nvelve helyett olv. nyelve.
7. « « a 6. « a 'Winkler-' szó után beszúrandó '-kódex'.
9. « fölülről a 18. « a 'belső' szó után vonás teendő.
14. « « a 15. « nemis helyett olv. nem is.
22. « alúlról a 15. « a cõppõt helyett olv. az cõppõt.
- Ugyanott csepüt helyett olv. cseppet.
40. « a szakasz címében d) helyett a) álljon.
42. « alúlról a 17. sorban u: o helyett ú: ó álljon.
46. « « fölfelé menve **ë** **ö** helyett **ë** **ö** álljon.
-

BEVEZETÉS.

Gondolataink kifejezésére és közlésére főképen nyelvünket használjuk. Amit a magyar elme magáról az eszközül szolgáló testrészeiről nevezett el, azon itt a hallható beszédet értem.

A nyelvet már régóta mint valami első szervezetet fogják föl (F. Bopp, a híres nyelvbölcsele), — bizonyára annak az alapján, hogy a nyelvek születnek¹, fejlődnek, de ágakat is bocsátanak, nem egyszer nagyon is elváltoznak, míg végül elhalnak. E dolgozatban csak erről az életjelenségről, a változásról lehet szó. E változási folyamat egy-egy pillanatának, mozzanatának megrögzített képei a nyelvemlékek, melyeknek mivoltáról, jelentőségéről és hasznáról Simonyi tanárnak «Magyar nyelv» című könyve (103. lap: «Nyelvtörténet és nyelvemlékek») röviden, de tömören mindent megmond. Megértjük ebből, hogy a nyelvemlékek tanulmányozása mennyire szükséges nyelvünk megértéséhez.

A jelen dolgozat is egy nyelvemlék vizsgálatával foglalkozik.

Az értekezés címe első pillanatra azt hitetné, hogy csak abból a bizonyos szempontból foglalkozom egyik nyelvemlékünkkel, a Kazinczy-kódexszel, amely szempontból való tanulmányozást Balassa József oly hasznosnak mondott és úgy sürgetett², és amelyre nézve Hubert Emilnek olyan aggályai voltak³: — a nyelvjárási tekintetből. De hiszen megmondja a cím azt is, hogy a Kazinczy-kódex és a Tihanyi-kódex egymással

¹ Ma már nem. Ezt így mondja egy másik híres német nyelvész, A. Schleicher («Vorlesungen über Sprachgeschichte»): «In historischen Zeiten entwickeln sich Sprachen nicht.»

² v. ö. Codexeink és a nyelvjárások c. közleményét. Hunfalvy-Album vagy «A magy. nyelvjárások keletk.» c. munkáját (5. lap.)

³ I. «A nyelvemléktan alapvonalai» c. művét.

jóformán azonosak. Hogy mennyire azonosak, azt majd meg-
látjuk; egyelőre annyit mondhatok, hogy legalább is a nyel-
vezetük egy. Most pedig tudnunk kell azt, hogy a Tihanyi-
kódexszel nyelvi szempontból egy igen értékes munka, a
Kausch Mihály: A Tihanyi-kódex nyelvezete. (Bpest 1901.) című
értekezése tüzetesen és kimerítően foglalkozik s így ha a
Kazinczy-kódex nyelvében a Tihanyi-kódexszel megegyezik,
nem nyújtana jelen dolgozat újat azzal, hogy olyat mutat be
(a nyelvezet általános tanulmányozását), amit a most említett
mű már megtett. De igenis újat mutat be (a Tihanyi-kódexről is)
ez a dolgozat, amikor annak bizonyítékait adja, hogy a két
kódex egy; (az egyik cél) s így a Kazinczy-kódex nyelvjárási
oldalról való megvilágítása (a második cél) mellett, csak az
egyezés adatait, az azonosságra vonatkozókat kell bemutatnom
és bizonyítanom és elértem azt, hogy Kausch munkáján át a
Kazinczy-kódex teljes nyelvezetét is ismerjük (a harmadik cél).

Megemlítem e helyütt még azt is, hogy annyi szabadsá-
got megengedtem magamnak, hogy nem követem mindenben
szolgailag Kauschnak már említett értékes művét (a beosztását
sem teljesen) s így egyebek közt a Kazinczy-kódex nyelvjárási
oldalról való tárgyalását előbbre helyeztem más tekinteteknél.
Kausch is foglalkozik kódexe tájnyelvével (dolgozata végén),
de nem oly részletezően, mint más egyéb a nyelvezetét illető
dologgal, s így bizonyára hasznosabb, ha a két-egy kódexet
én meg épen ellenkező irányban, a megfordított mértéket al-
kalmazva tárgyalom.

Természetesnek fogja mindenki találni, hogy a Kazinczy-
kódexről irván tanulmányt, előbb magára az eredetire is ki-
váncsi lehettem. Volf György, a magyar nyelvészet egyik leg-
kiválóbb munkása e nyelvemléket nálamnál minden bizonnyal
nagyobb szaktudással ecsetelhette külseje tekintetében, de meg
általánosságban a belsøre nézve is — úgy vélekedtem, miköz-
ben a Ny.T.¹ VI. kötetében dolgoztam. Dolgozatásom
közben azonban mindinkább erősödött bennem az az óhajlás,
hogy mégis csak össze kellene hasonlítanom a Ny.T. e kö-
tetét az eredeti szöveggel is. Okot erre nekem több apró-
cseprő nyelvi és kézírasi mozzanat, itt egy rekeszbe zárt szó,
ott egy kérdőjel, egy ékezet adott, melyről másnemű sejtel-
meim kezdtek lenni, mint aminő véleményt mindezekről Volf-
nak a Ny.T. VI. kötete Előszavában adott magyarázata után
magamnak alkottam. A Kazinczy Ferencről Toldytól elnevezett
kódexünket a Nemzeti Múzeum könyvtárában vettem kezem-

¹ E rövidítés «Nyelvemléktár» szó helyett áll. Épig a Kazinczy-
vagy Tihanyi-kódex rövidített alakja ez: Kaz.-k. vagy Tih.-k.

hez. Némi meghatottsággal kezdtem forgatni. Ahogy Volf leírja kis nyolcadrét könyvecske, a Múzeumtól kapott barna bőrkötésben. Belül első lap gyanánt az eredeti fődél. Régi sárgult pergamen, belső oldala irhaszerű. Nézem a ráírtakat. Külső felén nagyon halványult évszám MDCXXV és «Conuentus posoniensis». A kódex tehát Pozsonyban is járt. Belül az irhas részen «N°. 93 20 Julij». Alatta 3 újjnyira «eben az könibe vagion Iz Barlam es Iz Jofafat elete (s baloldalt egymás alatt:) Iz vrfolai Iz Alexiusly». Ez amint Horváth István a Kazinczy-kódex első ismertetője is mondja¹ «asszonyi kéz» írása. A kódex belsejében is találkozok későbbi kéz nyoma. Volf a kódex 57. lapján levő írásról megállapítja, hogy azonos az 54. és 55. lapra írkált kéz írásával és az 58. lap «eg aue mariat ker aký írtha» szavai mellé írt «legeni» szót XVII. századbeli nőkéz írásának mondja.

Mindezeket jól megnéztem, sőt amennyire tudtam, hasonlóltam is magamnak. A kódexben található egyéb bejegyzések egyelőre nem érdekeltek.

A Ny.T.-ban eddig közölt nyelvemlékeket ugyanis az özés szempontjából mind átnézvén, a 15. kötetben Katona Lajostól a Nádor- és Guary-kódexekre nézve már korábban ilyen adatokat találtam. "A Nádor kódex a pozsonyi klarisszák kolostoráé volt. Erre vall a kódex táblája belsején a következő följegyzés: Pro Sorore Conuent. Posonien». «eben az köniben vagion Iz eufirusina elete sz Apolonij Iz Aduigai Iz Adoriani Iz Iofiaj Iz Alexiusly Iz Maria Egipcziakaj». — E bejegyzés Toldy szerint (l. Nádor Codex. A pesti egyetemi könyvtár eredetiből. Bev. és szótárral. Budán, 1857.) ugyanazon klarissza fejedelemasszonytól ered, kitől az egri érseki lyceum könyvtárában «A szent Clara szerzetében elő szerzetes szűzek Előjáróinak avagy Abatissainak Tisztek szerént való RendTartások» című XVII. századbeli kézirat származik. Pozsonyba ugyancsak Toldy szerint az óbudai klarissza-kolostor apácái vihették, akik a mohácsi vészkor oda menekültek a fenyegető török elől. Első leírását Horváth István adta a Tudom. Gyűjt. 1835. évi VII. kötetében. A Nádor-kódex aztán a Weszprémi és Winkler-kódexszel együtt a Winkler Mihály pécsi kanonok ajándékaké 1804-ben a pesti egyetem könyvtárába került."

Az egyetemi könyvtár igazgatóőrének, Ferenczy Zoltánnak szivességéből a Nádor-kódexbe bepillantást nyerve, első rápillantásra megállapíthattam, hogy ugyanaz a gyakorlott kéz rajzolta bele szép szabályos gömbölyded betűkkel mind a Kaz., mind a Nádor-kódex fedelének belsejére a Conuentus Poso-

¹ Tud. Gyűjt. 1836. XII. kötet.

niensis szavakat, annak biztos jeléül, hogy e két kódexet a XVII. század közepe tájt Pozsonyban apáca-kolostorban őrizték.¹

A Nádor-kódex és a Kazinczy-kódex vándorútjának ez után következő állomása Eger volt. Első pillantásra is meglepő, hogy mennyire egyezik a Kaz.-kódex és a Nádor-k. fedelének egyazon helyére egyazon betűkkel tett bejegyzés illetve kézírás. — Nem kell ahhoz irásszakértőnek, diplomatikában jártasnak lennünk és teljes határozottsággal megállapíthatjuk, hogy Egerben is egy kézbe került a Nádor-kódexszel a Kazinczy-kódex, mely kéz szélesre nyújtott, vékony, de mégis nehézkes betűvel, mind a két kódexbe tartalomjegyzéket írt.

Ez állomás után a két kódex útjai elválnak egymástól. A Nádor-kódex további útját már említettük. Nézzük mi lett a Kazinczy-kódex további sorsa. Volf a Ny.T. VI. k. XII. lapján így szól: «Codexünket legelőször Horvát István ismertette stb.» Horvát csak általánosságban mondja, hogy Vitkovics Mihály «Egerben akadott» rá; hogy kinél, nem említi. Ily határozatlanul felel a kérdésre a Vitkovits Codex ismertetésében is (Tud. Gyűjt. 1836. XI. köt.) ahol így szól:

«Ezt, s még egy másik magyar kéziratot» (a mi Kazinczy Codexünket) «a ditső hazafiúságu Vitkovics Mihály kedves emlékeztető Barátom, Egerből, szerette születése helyéből, esmértette meg velem 1803-dikban, s hozzám viseltető szíves hajlandóságból mind a kettőből saját kezével hosszabb töredékeket leírt azonnal számomra, melyek most is gyűjteményemben vagnak. Tudósíttatván általam a találmányról Révai, mindent elkövetett a két régi Magyar Kézirat lemásoltatása miatt, s boldog emlékeztető Mészáros György Egri jeles Egyházi Férfiu gondoskodásából Augusztus 20-dikán 1804-dikben kezéhez is nyerte azon Másolatot, melyet oly nagy hévvel kívánt. Nem állíthatni tehát helyesen, hogy Révai e két Magyar Régiséget (Kassay József, Magyar-Nyelvtanító Könyv S.-Patakonn, 1817. 8-o Előszó 14 lap) nem is esmérte volna, s róluk nem is hallott volna valamit.

Vitkovics töredékes másolatát, melynek Horvát István könyveivel s kézírataival a magy. nemz. Muzeum könyvtárában kell lennie, nem láthattam. A másik, melyet Mészáros Révai számára készíttetett, később Horvát István birtokába ment át, s innét szintén a Muzeumba jutott, s ott 470. Quart. Hung. alatt található.

Értéke csak annyi, hogy valaha Révaié és Horvát Istváné volt. Teljes és pontos másolatot készített Gyurkovics István 1854-ben a magy. tud. Akadémia számára.

E kódex multjából csak még azt az egyet tudni, hogy régenten valamely pozsonyi kolostoré volt; mert hártavorítékán «Conuentus posoniensis» szavak olvashatók. Egerből, nem tudni hogyan s mikor, Jankovich Miklós gyűjteményébe, ennek megvétele által a Muzeum könyvtárába került s ott «Szent beszédek és legendák 1526—1541» nevezet és 22. Duod. Hung. szám alatt őrzik.»

¹ Mindjárt itt kell megjegyeznem, hogy a már eddig is fölsorolt adatok fonalán tovább menve, bizonyára még tüzetesebben megállapíthattam volna a két kódex bolyongásának útját és idejét, de ez dolgozatom keretét és célját túlhaladta volna.

Ismerjük tehát a Kazinczy-kódex vándorlását, az út közepétől vándorútja végső állomásáig és most jó volna a keletkezésétől számított kezdő útját is ismernünk. És itt kezdődik kódexünk ismertetésében a Tihanyi-kódex szereplése. Mert a Kazinczy-kódexnek vándorútja első felében is volt¹ hűséges kísérője. Olyan kézzelfogható vagyis inkább első pillantásra szembeötló adatok, mint a Nádor-kódexéi ugyan nem támogatják ebbeli állításomat, vannak azonban ennek a két kódexnek is olyan föltűnő egyezései, melyek nemcsak az együttbolyongásnak, de még az egy helyütt való születésnek, — melyek nemcsak a bajtársi, de még az ikerfestvéri viszonynak bizonyítására is módot nyújtanak. Röviden szólva a Kazinczy- és a Tihanyi-kódex tartalmilag s ami a fő, nyelvileg is olyan kapcsolatban vannak egymással, hogy emellett a külsőre vonatkozó egyezései (hasonló ortográfia és hasonló jellemű írás) vagy eltérései (a Tih.-kxben nincsenek a vándorlást bizonyító följegyzések) számításba nem vehető csekélységek. Azonban ne tévesszük össze az eszközt a céllal. — Igaz ugyan, hogy a Kazinczy-kódexet ismertetvén, a nyelvjárás mellett a Kaz.-k. történetéről is lehet beszélni. Mégis a kódex vándorútját inkább azért kell bemutatnom, hogy rámutathassak a kiindulás pontjára, arra a helyre, ahonnan a kódex származott, ahol keletkezett s így a vándorútát visszafelé követve arra a helyre, arra a tájra érjünk, amelyre mint szülőföldre a Kaz.-k. nyelve is rámutat. — Az eszközt, a bolyongás pályáját a Dráva mellékéről elindulva, Tihanyon, esetleg Óbudán² keresztül Pozsonyig mosi már úgyis csak föltevésekkel, illetőleg még csak ezután bizonyítandó tényekkel lehetne bizonyíttatni. Mint pl. azzal, hogy a Kazinczy- és Tihanyi-kódex nyelvjárása, de nvelve, sőt a két kódex mint másolási produktum is egyazon lévén, keletkezésük helye is egy táj, vagy pláne egy kolostor lehetett, s a törökvész elől is legnagyobb valószínűséggel együtt kerültek Tihanyba.

A Kaz.-kódex a vele egy nyelvjárásterületre mutató Nádor- és Guarý-, esetleg Winkler-, a Lobkowitz- vagy több más kódexszel ezután valószínűleg Óbudán találkozott össze. Itt a Nagyváradra menekülő dömés apácák, — úgy hihető — a klarisszák számára másolt kódexeket a Pozsony felé vezető útra engedték. A kódexek kalandozása azonban ne adjon alkalmat nekünk kalandos fejtegetésekre, még kevésbé a tárgytól

¹ Esetleg a Nádor-k. is, mert Balassa (Nyjársok keletk. 24. l.) a Nádor-k-ról kimondja, hogy drávamelléki nyelvet tüntet föl.

² L. a Nádor-kódexre nézve Toldynak már idézett föltevését, hogy a Nádor-k. Pozsonyba hogyan és honnan jutott.

való elkalandozásra és forduljunk vissza abba az irányba, délvídekre, ahová bennünket ezúttal nem a kódexek födelére írt följegyzések, de maga az egész kódex, vagyis annak nyelvezete utal s azt látjuk, hogy ebben az irányban a Tihanyi-kódex is mindjobban közeledik a Kazinczy-kódexhez.

Beszéljünk tehát a két kódex közti viszonyról és egyezésről. Ha sikerül ugyanis bebizonyítanunk, hogy a két kódex eredetében, tárgykörében, tartalmában vagy anyagában, de legalább nyelvében vagy csak nyelvjárásában is egy, akkor a Kazinczy-kódex nyelvjárásáról mindent, magáról a kódexről pedig vajmi sokat tudunk. — Ezúttal se tévesszük össze az eszközt a céllal s ne tekintsük e dolgozat kizárólagos céljának e két kódex egybevetését, hanem inkább ez egybevetés eredményét használjuk föl a Kazinczy-kódexnek külön és önállóan is vizsgált nyelvi sajátásaival, hogy ez utóbbiakat még a Tihanyi-kódexből leszűrt eredménnyel is támogathassuk, amint az ilyen segítségül hívásnak az előbb a vándorlás, egy részletkérdés megvilágításánál is nagy hasznát vettük.

Hogy az előbbi mondatban foglaltakra teljes világosságot vessek, ismételten hivatkozom arra, hogy a Tihanyi kódexet nyelvi szempontból Kausch Mihály¹ teljesen földolgozta s dolgozata végén röviden meghatározta azt a tájnyelvet is, amelyben a kódex íródott s azt a vidéket is, ahol az a nyelvjárás ma is dívik, s ahol eszerint a kódex megszülethetett. Világos ezután, hogy e kódexnek legalább tájnyelv szerinti egyezése a Kaz. k.-szel már csak ennek nyelvjárására nézve is döntő bizonyíték.² Nem volna most tehát más teendő számomra, minthogy a Kaz.-kódexet a már említett önálló nyelvi vizsgálat alá vessem s a nyert eredményt részleteiben is összehasonlíttassam a Tihanyi kódex megfelelő részeredményeivel, hogy ezen egymással egyező eredményről azután Balassa Józsefnek a magyar nyelvjárásokról írt s eddig fölül nem múlt munkájában³ az alsódrávai nyelvjárásra nézve megállapított sajátságokat kimutassam. Ez így is fog történni, ha előbb a Kazinczy-kódex egy és más dolgával tisztában leszünk. Értem először is a Volf György által említett három kéz írását. A második főkérdés amiről tárgyalnunk kell, a Kazinczy- és a Tihanyi-kódexnek lemásolandóul szolgált közös eredeti és mindkettőnek Temesvári Pelbárttól való függése.

¹ Kausch Mihály: A Tihanyi-kódex nyelvezete. Budapest, 1901.

² Hogy ezenfölül másnemű egyezések még ennél is többet engednek bizonyítani, azt a továbbiak folyamán megálljtuk.

³ Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest.

De térjünk rendre az egyes kérdésekre.

A Ny.T. VI. k. XII. lapján Volfnak egy ilyen kitételével találkozunk: „a második és harmadik kéz írása közé eső tíz parancsolat pedig csinos folyó betűivel legfeljebb a XVII. századból való. A legutóbb említett hasonlít a Thewrewk Codex azon részének írásához, melyben a «Mind Szent Apostolokhoz Ríthmusokban foglaltatot áyetatos Imadsagh» van“. Erről első-sorban is meg kell mondanom, hogy a Kaz.-k. többi részeivel ennek a résznek csupán annyi vonatkozása van, hogy csak éppen helyet foglal a kódexben. Amint a fentiből is kitűnik, egy pár üresen hagyott lapot írt be ezzel a pozsonyi vagy egri klarissza, mégpedig olyképen, hogy a Volftól II kéznek nevezett írás utolsó sora az «Λ'5.2.Λ» (1527.) évszám tetejébe írva kezdte meg sorait, valószínűleg attól tartva, hogy a többi különben nem fér majd ki. — Amint mondtam, a kódex többi részével más «szorosabb» kapcsolata nincs. Sokkal későbbi korból, de még más nyelvjárásból is való. A külső, az írás egész más; a belső a tartalom tekintetében is olyannyira elüt a többitől, hogy úgy vélem, miszerint a Kaz.-kódexet e kisdied palóc nyelvemlék nélkül is bízvást érdemileg tárgyalhatom le.

Ez az egyik, amit erről a részről meg kellett említenünk.

A másik dolgot, amit ennek a résznek a kapcsán lehet letárgyalnunk, azt röviden a «II. és III. kéz problémájának» nevezem.

Általában azt az észrevételt kell előrebocsátanunk, hogy Volf a Kazinczy-kódexszel egy kissé mostohán bánt el, amikor s ahogy azt a Ny.T.-ban ismertette. Ez-e az oka annak, hogy a Tihanyi-kódexszel többen foglalkoztak¹ (míg a Kazinczy-kódexszel eddig senki sem,) hogy hálásabbnak tarthatták az ugyanazon sajtóságotat fölmutató Kazinczy-kódexszel szemben a Tihanyi-k.-ból meríteni bizonyítékaikat² azok az értekezésírók, kiknek dolgozatai csak eddig is kezembe kerültek, — nem tudom hirtelen eldönteni, csak azt látom, hogy Volf a Tihanyi-kódexnek egykézből eredéseért Guzmicscsal síkra száll, a Kazinczy-kódexnél pedig egy kézzel többet mutat ki, mint a hány a kódexet tényleg írhatta, mint a mennyit eleintén ő maga föl-tételezett (l. Előszó I. és XII. oldal!). Sőt ugyanazzal az ok-vetéssel ellentétben, mellyel Guzmicsot cáfolja! (l. X. és XII.)

¹ L. a) Kausch M. i. m., melynek tényleg nyelvészeti értéke van, míg b) Jalsovits Alfrédnek «A Tihanyi-codex»-e igazán laikusra valló szómagyarázatait nem tekintve, a kódexnek mai nyelvre való átültetése akar lenni.

² Az -ít igeképző -út, -őt alakban épúgy megvan a Kaz.- mint a Tih.-k.-ben, és mégis l. Balassa: M. Nyelvjárások keletk. 18. oldal 1. bekezdés.

De meg szemben azzal az aggodalommal is, amellyel a Debreczeni-kódex egységét a Cornides-k. sorsához hasonlótól félti. (Ny.T. XI. köt. Előszó).

Nézzük csak közelebbről magukat a tényeket és megfogjuk látni, hogy itt elnézésről vagy másképp szólva legalább is szerkesztési hibáról van szó.

Az Előszó első lapján a Ny.T. kiadásában követett eljárásról szólván Volf ezt írja:

«Az átírások közül csak a Kazinczy Codexben, a második kéz írásában fordul elő s némileg hasonló az L-hez. Az ő ugyancsak a Kazinczy Codexben, a második kéz írásában o és o alakú, a többi részben valamint az egész Tihanyi Codexben, majd olyan, mint a 9. Az u csak a Kazinczy Codexben kerül elő s u alakú; végre az v megvan mind a három codexben, s a Tihanyiban alul vonásos v, néha V¹ a Kazinczy Codexben alul-fölül vonásos v, a Horvát Codexben fölül két pontos v fejezi ki».

Eszerint tehát a II. kéznek írása az, amelyik a 10 parancsolatról szóló és főntebb ismertetett részt közli, mert hogy csak erről a részből lehet szó, arról meggyőződtem, amikor a Kazinczy-kódex eredetije a kezemben volt s a most leírt betűalakokat más részben hasztalan kerestem.

Ezzel merőben ellenkezik a Kazinczy-kódex ismertetésének a XI. oldalon, a legelső sorokban kezdett része: «Fő-részeiben három férfikéz munkája. Az első a 136. lap végéig terjedő részt, tehát az egésznek több mint kétharmadát; a második, melynek írása az elsőéhez nagyon hasonló, csakhogy gyakorlatlanabb, a «zep predicaciot Az zent tyztafagrol» és «yz zent urlul'a azzon eletet»; a harmadik, mely leggyakorlatlanabb, a feltámadásról szóló részt írta. Az első kéz írása, mint az 1., 38., 58. és 136. lap arabs évszáma mutatja, 1526-ból; a másodiké, mint a 166. lapon hasonlóképen arabs számmal van kitéve, 1527-ből; a harmadiké mint a 202. lapon szóval van elmondva, 1541-ből; a második és harmadik kéz írása közé eső tíz parancsolat pedig csinos folyó betűvel legfeljebb a XVII. századból való».

Látjuk tehát a következetlenséget, mely szerint Volf a II. kéz írásának most már nem a 10 parancsolatról szóló részt, hanem az előtte álló egy, illetve két predikációt mondja.

(Megjegyzem, hogy a tízparancsolatbeli részben az «u» betű elő sem fordul.)

¹ Mellékesen megjegyzem e helyütt azt a Kaz.-k. és Tih.-k. egyezésére nézve egyébiránt nem közömbös dolgot, hogy az Akad. könyvtárban a Rómer Fl.-tól való Tih. k. utánzatban ilyesmit nem találtam; maga Guzmics, aki az Akadémiához benyújtó sorai után a betűket ismerteti, — sem említ ilyen betűfajta.

Nem az a baj ugyanis, hogy most már nem biztos a tizparancsolatbeli részről, hogy kézírási tekintetben milyen sorszámmal foglal helyet a kódexben. Nem jelentős ez a rész a Kaz. kódex nyelvi vizsgálata ügyében.¹

De nagyobb baj az, hogy Volf György, aki a nyelvemlékek buvárlatában annyira otthonos és szakértő volt, aki a palaeographiai, diplomatikai tudásával, nyelvjárási, nyelvészeti ismereteivel előttünk oly tekintélyben áll, sirjába vitte magával azt a titkot, hogy csak a most említett tudományágak melyike volt az, melynek alapján az Előszó első oldalán még egy kéz munkája gyanánt meghagyott predikáció sorozatot egy pár oldallal odább már két részre fejté szét. Az Előszó XII oldalán már csak a 136. lap végéig terjedő részt mondja egy kéz művének s az innen a tizparancsolatig terjedő »tyztalagrol» és »zent urfula azzon elete»-ről írt részt most már egy második szerzetes kezének tulajdonítja. Az Előszó XII. oldalán csak mint írásszakértő veti oda Volf a most körülírt két rész közötti különbözőzés bizonyítékait. — Hát nyelvi adatokkal nem tudta a két első közti különbséget támogatni?!

Mert hogy elmulasztotta a nyelvi sajátságokat az általa két kéznek tartott részben jól megvizsgálni s ítéletét ez alapon is megokolni, az világos. Értekezésem hangtani stb. részeiben éppen ezért a Volf-féle három kéz egyes szavai, szóalakjai, szóval az adatok mellé mindenütt I, II és III jelet tettem s azt fogjuk látni, hogy mindama hangtani, szótani stb. tűnemények, melyek a (Volf-féle) I kezét jellemzik, föltétlenül jellemzik II. kezét is és egyeztetik a kettőt egymással. Hogy ennek alapján aztán ki lehet-e mondani, hogy az I+II kéz tulajdonképpen egy kéz, azt ehelyütt most még nem tekinthetjük eldöntöttnek, már csak azért sem, mert Volffal szemben állunk. S ha az én nyelvi bizonyítékaim a két kéz azonosságára engednek következtetni, lehet, hogy az ő írásszakértői ítéletét a két kéz különbözőzésére nézve meg e más téren vett adatokkal tudta volna döntőbben megokolni — talán!

S ehelyütt kell még egyszer fölemlítenem és fájlalnom, hogy Volf a Kazinczy kódexszel mostohául bánt el. Lám a Tihanyi kódexnél nem hagyott ránk ilyen nehezen eldönthető kérdést! A Tihanyi kódexet nem aprózta ilyen rejtelmes alapon többfelé. Sőt Guzmicscsal szemben meg is védi annak az egységét. De még hogyan? — Amit a Kaz. k.-nél nem nyújt, a Tihanyi kódex ismertetésénél (X. old.) igenis utal

¹ Kifejtettem az előbb, hogy miért; de hogy Volf sem tartja fontosnak, az kitűnik abból, hogy második alkalommal nem is ad neki sorszámot; nem említi pl. 4-ik kéz munkája gyanánt, csak így »a második és harmadik ... közé eső» rész (I. XII. old.)

arra, hogy nyelvi szempontból is foglalkozott a kódexszel és hogy a nyelvi egység sem engedi meg a Tihanyi kódexet több kéz munkájává széttagolni.

De amit Guzmics cáfolására még fölhoz, azzal meg egyenesen bizonyítani lehet a Kazinczy kódexnél legalább is az I. és II. kéz azonosságát és a Kazinczy kódex e tekintetben való egységét is. Mondatról-mondatra, szóról-szóra lehet bizonyíttatását a Kazinczy kódexre alkalmazni és saját állításait a Kazinczy kódexről a Tihanyi kódex védelmére fölhozottakkal megdönteni. Vegyük úgy, mintha Guzmics támadta volna meg (a Tihanyi-k. helyett) a Kazinczy kódexet és alkalmazzuk Volf védelmének minden egyes mondatát betűről-betűre a mi kódexünkre. Az egész védelemből csakis a kódex részeinek lapszámokkal való meghatározását, — igazán jelentéktelent — hagyom ki, ellenben zárójelek közt megjegyzéseket taldok hozzá.

Igy: (Előszó IX. old.) «Guzmics azt állítja, hogy codexünk nem is azon egy kézzel van írva»; de arra, hogy hány kéz munkája s hogy melyik mit írt, csak határozatlanul felel [Volf meg egyenesen kétséget támasztó módon.] Annyi bizonyos, hogy az írás sokszor és feltűnően különbözik. Nagy apróval, egyenes dülttel, ritka sűrűvel, gondos hamarossal váltakozik. [A Kaz.-k.-ről e részben enyhébben nyilatkozik Volf, azonban ennek a leírásnak megfelelőt tapasztaltam, amikor a Kaz.-k. eredetije kezemben volt.] «Még élesebbnek mutatja a különbséget, hogy mindannyiszor a ténta és papiros is más». [A Kaz.-k.-nél is.] «De ezzel szemben megfontolandó, hogy e különböző írások közé az évszámok csálhatatlan tanúsága szerint hosszú szünetek esnek». [Itt meghatározza, hogy a Tih.-k. mely része való 1530., mely részei 1531. és melyek 1532-ik évből. A Kaz.-k.-nél e hosszú szünetek 1526., 1527. és 1541. évre esnek. Ez utóbbi évből csak a III. kéz írása való.] «Az meg tagadhatatlan, hogy a különböző idő s a megváltozott kedv egy embernek is tetemesen meg tudja változtatni az írását. Nem kell tehát okvetetlenül több kezet sejtenuünk. Hogy pedig itt nem is szabad, arra három dolog utal. Először az egész codexben elejétől végig nincs semmi nyelvbéli eltérés; másodsor a helyesírás a legapróbb részletekig mindig ugyanaz»; [Amint a jelen értekezés Helyesírás, Hangtan stb. részeiből kiténik, a Volf-féle I. és II. kézre nézve ezen azonosítás betűről-betűre megáll.] «harmadszor az írás vonásai állandóan azt az egy individuális sajátsgot mutatják». [Erre nézve csak azt jegyzem meg, hogy amikor a Kaz.-k. eredetije kezemben volt, a «két» első kéz vonásairól magam is ilyen véleményre jutottam. Nem merek azonban magamról túlsok írásszakértelmet föltenni s meglegésem azzal, hogy az I. és II. kéz írását a XII. oldalon maga Volf is «nagyon hasonlónak» mondja.]

[Nézzük végül, hogy milyen eredményt szűr le Volf:] «Az én véleményem szerint tehát a codex hosszú szünetek és megváltozott kedv folytán különböző írással ugyan, de egy kézzel van írva».

Volf György tudományos munkásságának a magyar nyelvészet bizonyára sokat köszönhet. Csak az ő sokoldalú tudása biztosíthatta számunkra azt, amit oly megfigyelőképesseggel, mélyreható boncolással a diplomatikai, kulturtörténeti nyelvészeti stb. szempontok szerint megfigyelt adatok és mozzanatok

kiemelésével, egybevetésével a Ny.T. tizenhárom kötetében számtalan kódexről nekünk nyújt. S ha a nagy anyag földolgozásában vagy az ismertetésekben talán csak szerkesztői hibát követett el, ezt az ő saját fejtegetéseivel, okoskodásával helyreigazítani talán mégsem kegyeletsértés. De ha nyelvi vizsgálódások is arra a — mondjuk — föltevésre juttattak engem, hogy a Kazinczy-kódex 1—166. lapját egy kéz írta, az eddigiekre már csak ezen föltevés igazolásaként is rá kellett mutatnom. Lehet, hogy csupán az igazság érdekében még nem lett volna okvetellen szükséges e helyütt tárgyalnom erről a kérdésről. Azonban szükséges volt tisztáznom a több kéz kérdését a kódex nyelvjárásának megállapítása céljából is. Ha kettő helyett egy emberét kell vizsgálnom, akkor a megoldás bizonyára gyorsabb és kényelmesebb. De ha már a teljes Kaz.-k.-et fogjuk egyeztetni a Tih.-k.-szel, nem úgy illik-e, hogy annak részei között is rendet teremtsünk és hogy amikor megvan rá a lehetőség, nem-e előbb a Kaz.-k. egyes részeiről bizonyítsuk az egyezést és azonosságot?! (De teszem föl a speciális dolgokról értekezőkre vagy nyelvjárás-tanulmánnyal foglalkozókra bizonyára nem közbős az, hogy a Kazinczy-kódex 4 oldal¹ kivételével egy nyelvjárást képvisel, vagy hogy további 30 oldal² kivételével egy kéz munkája. Eddig mást lehetett hinni a Kaz.-k.-ről s nem egy értekezésben figyelhettem meg, hogy az ilyen több kéztől eredő nyelvemlékkel szemben, inkább foglalkoztak a kutatók a nagyobb egységességet fölmutató emlékekkel s az egy kéztől eredőkből szívesebben vették adataikat. (Mint pl., — hogy a hamarjában kezembe veti ilyenfajta dolgozatokból egyet-kettőt említsek: — Artbauer Gizella: «Az -ít képzőről», vagy Panity Vukoszava: «Néhány sz hanggal bővülő -v tő codexeinkben» és Boronkay Lajos: «Analógiás alakulások a határozókban» stb. Ezt bizonyítani nem lehet e helyütt céлом, de utalok rá s akit érdekel, megfigyelheti e tüneményt s meg is győződhetik igazamról).

Hogy így magának a Kaz.-k.-nek némely dolgával tisztába jöttünk, térjünk vissza a Tih.-k.-szel való egyezése kérdéséhez.

A dolgok menete ez lesz. Először nézzünk meg egynéhány szorosban egyező részt. Utána a nem szó szerinti, de a forrás, a lemásolandó vagy átdolgozandóul használt eredeti tekintetében egyező részekről szólunk. Ez utóbbi szövegeket a szerint is vizsgáljuk meg, hogy ortográfia, szókincs és nyelvjárás tekintetében is mennyire azonosak. (Ez a vizsgálódás a helyesírási-, a hang- és alaktani részekben történik meg.)

¹ a 10 parancsolat és

² a feltámadásról szóló prédikáció.

Szilády Áron «Temesvári Pelbárt élete és munkái» (Bpest 1888) című munkájában egyebek közt ezt mondja: «Valamennyi kódexünk közt legbővebben és leghívebben találjuk a Stellarium magyar szövegét a Horváth-codexben, utána a Tihanyi-c.-ben és úgy a Kazinczy-c.-ben. A véletlen úgy hozta magával, hogy épen ez a három codex tölti meg a Ny.T. VI. kötetét!» Ha a «véletlen» ebben az esetben nem Volf György szándékossága volt, (pedig hogy három kódex tartalmi hasonlóságot és Temesvári Pelbárttól való közös függést mutat, azt egy Volf György alkalmasint észrevehette,) akkor még csodásabb a véletlennek az a játéka, hogy itt egymásmellé került két olyan kódex (a Tih.- és Kaz.-k.), mely nemcsak közös forrásra megy vissza, nemcsak tartalmi tekintetben rokon egymással, hanem ezen hasonló eredetű, tárgykörű tartalomnak nyelvezetében már nemis rokon, de több, — a szókincs, a tájnyelv tekintetében már nem is testvér, de egy-test egy-vér, a helyesírás tekintetében pedig ugyanaz.

Hogy a Kaz.- és Tih.-k. tényleg csodás véletlen folytán, avagy Volf Gy. szándékosságából került egymás mellé, arra nézve talán nem lesz érdekesség nélkül való ez a kis szemlélődés: A célzatosság melleit föl lehet hozni, hogy amint már érintettem, a tartalom hasonlósága,¹ a Temesvári Pelbártra emlékeztető predikációk, ezeknek azonos beosztása föltűnhetett Volf előtt. Föltűnhetett neki még a külső, a helyesírás hasonlósága is. Különös azonban, hogy ezt a közösséget az Előszóban nem említi akkor, amikor mégis ilyenből kifolyólag cselekszik. A két kódex közt a nyelvekre nem volt tekintettel; hisz amint láttuk magának a Kazinczy-kódexnek nyelvi sajátságait is oly lanyhán vette, hogy a Kaz.-k. ismertetésében erre egy szót sem veszteget, sőt két személyről beszél ott, ahol a nyelvek is egy egyénre mutatnak. — Az előbb említett csodás véletlen tehát inkább arra tényre illik, hogy a Kaz.- és Tih.-k. egymás mellé kerültek.

De térjünk most már a két kódex közti egyezések bizonyítására.

A két kódex legszembeötlőbb közössége az, hogy először is bizonyos predikációrészek szószerint megvannak úgy a Tih.-mint a Kaz.-k.-ben. (A többi közösség: az az ortográfia és a nyelvezet, a nyelvjárás egyezése.)

¹ amint a Ny. T. IX—X. kötete előszavából látjuk, ilyesmire néha mintegy ötletszerűen rá is mutat: «Ezuttal csak annyit, hogy nem egy darabja» (már mint az Érsekújvári-kódex szövegének) «más codexünkben is megvan». (Pl: Jeronimus barát és Borbála apáca esete.)

Hogy a Stellarium melyik könyvének, hányadik része, hányadik szakaszának melyik fejezete és mirákuluma a Kaz.-és Tih.-k. melyik részének felelnek meg, azt Szilárdynál lapszám szerint pontosan megtaláljuk. Bennünket csak azok a Stellarium-részek érdekelnek, melyek mindkét kódexünkben megtalálhatók.

A Kazinczy-k. 1—9. lapja megfelel a Stell. X. könyve I. rész 2. szakaszának, a 9—24. lapja megfelel a Stell. X. könyve V. rész 1. szakasza 2. és 3. fejezetének. A Tihanyi-k. 337—370. lapja megfelel a Stell. X. könyve I. rész 2. és 3. szakaszának, a 371—385. lapja megfelel a Stell. X. könyve V. rész 1. szakasz 2. és 3. fejezetének. Megjegyzendő, hogy a Kaz.-k. 1—24. lapján az «azzonunk marianak halalarol ualo zep predicacio» foglal helyet s ugyanilyen címe van a Tih.-k. egyik beszédének is, melynek azonban csak első fele a 337—385. lapon levő rész.

Vessünk ebből egynéhány oldalnyit össze: Megjegyzendő azonban, hogy amily mértékben egyezik és különbözik e pár mutatványoldal, olyan marad e viszony a Tihanyi-k. 337—385. és a Kazinczy-k. 1—25. lapján írtak között, vagyis a két kódex «Mária haláláról» szóló prédikációja között. Olyan terjedelmes összevetésre, mely a két kódex 25—25 lapjára kiterjeszkednék, — itt hely sincs, de az említettekből kitetszőleg szükség sincs; a részekből is annyi következik, mint a két teljes beszédből.

A Tih.-k. 338. oldala

«: ezröl mongia egh zent iraf-beli meftr h a y m o femi akar-minemö kennak Nagob kelserröfege: mint embörnek halala: ielölben halalofbinbe megh halonak: Mert akoron tamad embörbe kelserves faidalom: mel' kezörithy a lelköt a teltből ki meny: ki az zyuet attalfolia: es meg zagattia: es mindön erzekönfegöket az ö elevenfegitöl: megh foztya Touaba: akoron az lelökbe tamad nagh zomurufagos kelserröfegh: az haborgo gondolatokert: es kelfertetökert: mert latta embör ö magat megh foztatnia ez ielönualo eleftröl melet termezet zerent mindön embör keuan tova b a latia hogy ez vilagnak mindön lauati el hagan[g]do: tette az fergéktul meg ragando: es femibe magat meg nem fe-

A Kaz.-k. 2. oldala

«: ezért mongya eg doctor «haymo» hog femy faidalomnak nagob kelserröfege nem lehet: mint embörnek halala: es ielölben halalos binbe megh halandö embörnek halala Mert akoron tamad embörbe: kelserves [banat] faidalom: ky kezörity az lelköt az telttül el ualnia: es embörnek zyuet attal folya: es megh zakattya mindön tagokat erötul megh fozt: es mindön erzekönfegöket eleuenfegetöl Akoron az lelökben tamad nagh zomurufagos kelserröfegh: az haborgato gondolatokert: es kelfertetökert: mert az lelök lattya hog megh foztatik ez ielönualo eleftröl: melleth termezet zerent igön zeretöl To-uaba lattya hog ez uilagnak mindön lauati el hagando: es hog teltthe fergéktul megh

gelhető: erről monda az bôc o mors quam amara est memoria tua o halal mel keferues az the emléközetöd: vgmond az pogan bôc es terribilissimum omnium mors est mindön rettenetös allatnal: rettenetöb az halal: touaba akoron lezön embörnek nağ felelme: kiröl vg mond zent gergöl doctor.

Vagy a prédikáció közepéről,

a Tih.-k. 372. és 373. lapja

eg neminemő napon azert: mikoron az zyznek zyue: fia-hoz ualo keuanfagba zokafanak fölötte Jonkab fei geriedöt uona: kezde nağ aietatoffagál: nağ ohaitaffal: es nağ liraffal imezőket mondania O en edös fiam O en edös zilöttem iefus! bizonal keuannek lmar az teftöl el fesslenöm: es ueled egöt lenöm. vay uona Jelon az ora: kiben az dicöflegben tegödöt lathatnalak: ezöket és ezökhöz haffonlatoffokat monduan az bodok zyz maria ecce mox angelus cum multo lumine eidem astitit: Im legottan iftennek angaia: nağ fenöflegel neki ielönek: es nağ tisztöflegel mint iftennek anianak neki közönne: es monda: Iduöz legh aldöt zyz maria: veğed annak közönetit: ki iduöflegöt ada Jakobnak: Ime az the zent fiad az vr iefus criftus: tegödöt tisztöletös aniat uar: harmad napon azert az teftből ki uetetöl: es az bodokfagra vitetöl: hoğ az the ielön uotodal az menei karokat megh vidamuçad: es az zent lelköket megh vigasztaliad ecce autem ramum palme Ime kegek paradicombol hoztam neköd eg palmafa akat: melet halalodnak vtana elötte vitel: ez vtan ada neki eg giaz ruhat es: hoğ halalanak vtana teftet abba öltöztetne: tehat az bodok zyz maria terdre efuen: zent fianak nağ halakat ada: es zent fiatul ket kerefit kere elsöt imezt: hoğ mindenekelőtte megh halna:

emeztendő es hoğ magát femibenem feğithety Erröl monga uala az bôc O halal mel keferues az te emléközetöd: bizonaual az pogan bôcnek mondafla zert: mindön rettenetös allatok közöt rettenetöb az halal: Touaba akoron tamad embörnek nağ felelme: kyröl ugmond zent gergöl.

a Kaz.-k. 10. és 11. lapja

Eg neminemő napon azert: mikoron zokaffa zert: fyanak kenzenuedenek helit el iarta uona: zokaffanak fölötte kezde nağ edöflegel erőznie: fyanak zeretetiben fel gerieduen: es nağ liraffal imezt kezde mondanía O en edös fiam iefus: en lelkömmnek uigasztaloja: vay keuannek en az teftul megh felföldnöm: es ueled lenöm: bator ielon uona az ora: kyben en az örök hazaban tegöd lathatnalak Mikoron eleten kónörge-löket tenne az bodogh zyz maria zent fyahoz Ime legottan iftennek angala: zent gabriel archangál: nağ fenöflegbe neky ielönek: es mikepen iftenek ananak tyztöflegel közöne monduan Iduözleg iftennek edös ana: ueğed annak aldofat: ky megh alda iakobnak hazat: Im az te zent fyard vr iefus Criftus: tegödöt tyztölletös aniat uar: mert harmad napon az teftből ky vetetöl: es az meny bodogfagba uitetöl: holot örökre az zentökel uigasztaltatol Ime kegek az meny paradicombol: hoztam neköd en azonommak: eg palma fanak agat: melet halalodnak utanna elötte uites: ennek fölöte eg gaz ruhat es ada neky Tehat azzonunk maria mikepen alazatos zyz: terdre le efuen: az aiandokokat el ueuen: nağ halakat ada zent fyanak rola: ennek utana zenth fiatul három kerefit kere Elsöt imezt: hoğ halalanak ideien az apai-

zömeiuel lathatna az apaftalokat: hoǵ ők ielǵn leuen adna megh lelket: es ők temetnek eles teftet Mast imezt: hogh halalanak ideien ǵrdǵǵǵǵǵ [z] rettenetǵ zínǵket ne latna: kinnek monda az anǵal: Mioka-ert felǵd azzonom latnod az ǵonoz lelkǵket: Mikoron the rontottad legǵn megh az ǵ hatalmagsagokat: de maga legǵn az the kerelfǵd zerent: ezǵket monduan az anǵal: menorzagba mene: Az palma fanak keǵek leuele: ǵǵn fenlik uala: es fenǵllegebe az eziltnek halfonlatoffagat ualia uala: es az ǵtet latoknak aietatoffagot aduala at beate virgo in magna consolacione spiritus relicta: Az bodok zyz maria keǵek: naǵ lelki vidamfagba maraduan: legottan hoza hiua az zent zyzeket:

talok ielǵn lennenek: hoǵ minnek elǵtte megh halna: vǵket zǵmeyuel lathatna: es lelket vǵ elǵttǵk adna megh Mafth imezt: hoǵ halalanak ideien: ǵrdǵǵǵǵǵ rettenetǵs lattatitult megh mentene Harmadot: hoǵ az halalnak kenat ne zenuedne Haluan ezt az anǵal monda neky: Azzonom miert felǵd the latnod az ǵrdǵǵǵǵǵ: mikoron az vǵ hatalmagsagokat teleffeǵel megh rontottad legǵn: de maga azzonom legǵn az the akaratot Ezt megh monduan iŵtennek anǵala: menorzagba el fel mene Az palma aǵ keǵek ǵǵn fenǵs uala: es uala az zǵd uezǵdhǵz halfonlatos: de az vǵ leuely [fel] fennek uala miken az cillagok Azzonunk maria keǵek: lelkenek naǵ edǵllegebe marada: es ime az zent zyzeket legottan ǵzue hiua:

A szókincs-, szóhasználat- és stílusbeli, a tájnyelvi és ortográfiai egyezésekre fölǵsleges külön rámutatnom.

Szilády beszámol még a Tih.-k. 61. lapjától kezdve a 395-ig (majdnem az egész k.) terjedǵ részekrǵl, mint olyanokról, amelyek a Stellarium ezen és ezen helyén bírják eredeti-jüket; a Kazinczy-k.-nek pedig a már fölmutatott részein fölǵl még a 25—27. és 59—62. leveleirǵl ugyanilyen tekintetbǵl.

A Pom. Sermonum de Sanctisnak pars hyemalisából a Tih.-k. 31—60. lapja van merítve; a Kaz.-k.-nek 139—155. lapja ugyaninnen való. (A vitás II. kézbeli «tyztaǵag»-predikáció.) Ha már itt tartunk, számoljunk el még egyrǵl, amiben Pelbártra megy vissza egyike ezen kódexeinknek: a Sermones de Tempore hyemalis részének beszédeibǵl még a Kaz.-k. 176—179. és 185—201-ik lapja fordított. Ezekben tehát nincs a két kódex közt párhuzamos rész.

A Tih.-k.-nek tehát már csak az első 30 levelérǵl s a Kaz.-k.-nek 28—58, 62—138, 156—166¹ és 180—184. lapjairól nem mondtuk még, honnan valók². Hát nem is fogjuk mindrǵl kutatgatni, hanem inkább vessük ide csak úgy átaljában, hogh bizonyára Voraginei Jakab Legenda Aureája, vagy Joannes Junior Scala Coelije (Pelbárt a Stellarium megírásánál

¹ a 167—172 a «10 paranǵolat»!

² Kimutatja Horváth Cyrill: Pelbárt és codexeink. Bpesti Szemle 171/172.

ebből a majd 1000-re menő példatárból sokat kölcsönzött), esetleg a Specululum Exemplorum, Gesta Romanumból való. Ugyanis e részek közül bennünket egyelőre csak a két k.-ben egy további párhuzamos rész érdekel, melynek eredetijéről még szó lehet; most előbb az összevetést végezzük el.

Amiről Pintér Jenő, jutalmazott és hézagpótló «Irodalomtörténeté»-ben (I. kötet) így szól «a magyar szép próza történetében oly becses... Szt. Elek legendája, a Kazinczy kódexben fordul elő», azt egészítsük ki azzal, hogy «többek közt a Tihanyi-kódexben is megvan», de ami ránk nézve a fő: itt azonos alakban. — Szemelvényül csak úgy találomra emelek ki innen-onnan egy-egy részt.

A Tih.-k. 19. lapja közepétől
a 22. lap közepéig:

Ezökel kerefe megh az bodok
zent exlexius: kiröl imigen olu-
aftatik; Az zent alexius
romai nömös urnak eufe-
mianuínak fia uala: Meel eufe-
mianus az cazarnak uduaraba
leghe első uala: kinek naponked
harum ezör uitezők alnakuala
uduart: kik mind aranaíbarsonal
ötöztetnek uala. es partha öuel
öuedöznek uala: Vala kegek ez
eufemianus igön ergalmas em-
bör: Naponked az ö hazaba
harom aztal zegenök etetnek
uala: kiknek aztalalokra önöön
maga zömelezerent zolgal uala:
es kilencé ora koron: öes
zörzetös lamborokal es eg-
hazy embörökkel: urnak felel-
mebe elefegöt uezönuala. kinek
hazafa aglaes neuö: haffonlatos
Jozagal fenlik uala Mikoron
azert nekik fiok nem uona:
az lok Jambornak köndörgöfökre
kik az ö alamífnaiokkal elnek
uala: Vristen nekik eg zep fir-
fiv magzatot ada: kit exlexi-
usnak neuzezenek. es ez mag-
zatnak letelenek utanna: az
tyztalagtartalba mind halalik
megh maradanak: Az germök
azert neuököduen: adatek diaki
tudomanra: ki ol' első elmeiö
uala: hog riuid időnek alatta:
az poğan böceknek könuöket
mind el tanula es el erthe
ezönközbe attia: az Cazar-
nak uduarabol Jegöft iegze neki
hazaffagra: Mikoron. azert az

A Kaz.-k. 70. lapja elejétől
a 73. lap elejéig:

Az bodogh zent elek: zyllet-
tetetek romabely nömös zillektul
attyanak neue uala eufemianus:
Annianak kegek neue uala Ag-
laes: ez eufemianus az romay
cazarnak uduaraba első uala:
Ky olygön nag uruala: hog
mindön nap harom ezör uite-
zők alnak uala neky uduart:
kyk naponked aranas barloníal
ötöztetnek uala: es parthaö-
uekkal öuedöztenek uala Vala
kegek ez eufemianus mondha-
tatlan igön ergalmas embör: es
naponkeed az v hazaban: az
zegenöknek: aruaknak: özue-
göknek: es zarandokoknak ha-
rom aztalok zörzetnek uala:
kyknek ez eufemianus nag ze-
retettel eleökben zolgaluala An-
nakutanna: azokath hazatul el
bocyatuan: öes kyllenced ora ko-
ron: zörzetös iamborokkal: es
eghazy embörökkel: iftennek
felelmebe elefegöt uezönuala
Az ö iegöffe kegek aglaes: az
es haffonlatos nömös Jozagal
fenlik uala De maga v nekyk
magzattyok nem uala: vegre az
lok iambornak köndörgöfökre
vket iften magzattal zerette:
kyt eleknek neuzezennek Miko-
ron azert ez nömös magzat
zillettetetötuona: feel fogadak
ez nömös iamborok: hog telles
eletökbe örök tyztalflagoth tar-
tananak Az germök kegek neu-
köduen: adak vtet diaky tudo-
manra: ky az poğan böceknek

menekzőnek napia előue Jót uona: [ez] es ez bodok zent alexius: iegőffeuel egetömbe az el nugualra agas hazaba be ment uona: kezde ez bodok ifv iegőffet az istennek felelmere tanitania: kezde touaba az zyzelfegnek tartafara intenie: Ennek utana viabol Jegh göröiet ki ueue: es Jegőffenek viaba teue: az parta önek kiuel öuedzikuala annak farkuaffat es el mecce: es iegőffenek ada: es monda neki: tarc meg ezöket zeretö iegőfföm: migh iftennek kellemetös: es legön iften te közzötted es enközzöten Ezutan attianak kenceböl' uön annet: mine ö neki zikfegös uala: es azon eiel titkon attianak uduarabol el ki mene: es az tengörön haioba ile: es laodicianak uaralaba mene: ennen elmet fel kele: es lirianak tartomana ediffa neuö uaralba mene: holot az zent eghazba: urunknak zyne emböri keznel kil irattatot tartatik uala. Mikoron azért oda ment uona: mindönöket meleket uele uituala: az zegenöknek oztogatta: es lo ruhait rola lehanuan: zegenöknek ruhaiban ötözek: es azzonunk marianak eghazanak gadoraba: az töb zegenök köze le ile: Az alamifnaba kegek mel' neki iftennek kedueert adatik uala: a minere neki zikfegh uala: megh tartia uala: es az fölötte ualoiat az töb zegen tarfinak oztogattia uala onnetan hazol mikoron ebbe attianak hire löt uona: ez uilagnak mindön orzagira zolgait kilde: hogh fiat zeretettel megh kerefnek: es uizont romaba vinnek:

könuöket: ryuid idön mind el tanula. Az hőkorfagra azért lotuan: attya az cazarnak uduarabol vneky iegőffh iegze Az menekzőnek napya es mikoron előue Jót uona: ez bodogh zenth elek iegőffeuel agialhazokba el be menne: ol minth el nugouafra Tehat ez zenth iffiv: kezde iegőffet az iftennek felelmere intenie: es kezde velloitte az zent zyzelfegnek nömös iozagat predikalnia Ennekutanna viabol aran ieg göröiet h ky ueue: es parthaöue nek farkuaffat el mecce: es iegőffenek ada: es monda neky Ueged ezöket en zeretö iegőfföm: es tarcy megh migh iften akaria: es legön iften teueled es enuelem: Jegőffetöl azért el bucuzuan*): vön attianak kenceböl' annet: mynet elmere zikfegőfnek lenny: es ekkeppen etzaka attyanak udurabol el ky mene Et titkon eg haioba el be mene: es az tengörön laodiciaba mene: enneses felkele: es lyrianak ez tartomannak eg uaralaba: kynek ediffa uala neue: el be mene: ez uaralbaluo zenth eghazba: vrunk Cristofnak kepe emböry keznel kyl irattattatot: gocyon tartatik uala Mikoron azért az uaralba iutot uona: attyanak temerdök kencet: kyt hazol uit uala: mind az zegenöknek oztogatta: es draga ruhaia rola le hanyuan: zyrben ötözek: es az töb zegenökkeel egetömbe: az zenth eghaznak portikollaba le ille: es az be menöktul: es az ky Jöuöktul: kezde iftennek zeretetyert alamifnat kudolnia Az alamifnabol kegek: ammynet elmer uala maganak zykfegnek lennie: azt maganak tartyauala: az fölötte ualoiat zegen tarlainak oztogattyuala Onnetan hazol kegek: hyre lön benne eufemianusnak: hog fya elek el futot uona: es raitha igön el kefferödegh: es ime ez uilagnak mindön orzagira: es tartomanira zolgait kilde: hog az v zeretö fyat zeretettel megh

A Tih.-k. 23. lapja közepéről:

melet latuan az bodok
zent elek monda magaba: At-
tamnak hazahoz megők: es
nala esmeretlen megh maradok:
fem maľnak terő lezők.

A Tih.-k. 24. lapja végétől
a 26. lap elejéig:

es ime maffoćores imeleten
zozat lőn hozaiok: kereffetők
megh az iftennek embőret:
hoğ imagon romaert Mikoron
kerettek uona: es lohol megh
nem talalttathatot uona: efmet
imeleten zozat lőn hozaiok:
eufemianufnak hazaba kereffe-
tők: Megh kerettek azert erről
eufemianus: ki es ielőn uala:
es monda erről semit nem tud-
nia tehát az papa innocen-
cius: az cazarokkal egeťombe
eufemianufnak hazahoz mene-
nek: ezőnközbe zent eleknek
zolgaiu urahoz mene: es monda
neki: uram: ne talamtan az
zeğen zarandok az iftennek
embőre: mert az nağ zent elető:
es bekeffeggel tırő: be menuen
azert eufemianus az cellaccaba:
őtet halua talala: es latha arciat
fenleni mint angalnak: Akara
kegek az leuelet ki ueni keze-
ből: de nem tehete: Mikoron
ki ment uona az papahoz: es
az cazarokhoz: es neki kezit megh
mondotta uona tehát ő k es
el be menenek hozai: es mon-
danak neki: Jollehet binőfők
legunk. de maga feiedelmegőt
uiffelunk: es ielőben ez. mu-
tattak az papat az közőfegős
paztorfagnak birodalmat: Ad
nekunk azert iftennek embőre
az leuelet: hoğ laľfok mi ua-
gon benne: es hoza Jaruluan
az papa foga az leuelet: es ot-
tan neki engede: Es ime mind
az nepnek hallalara az leuelet
el oluastata: attiaes ielőn leu-
en: Az eufemianus kegek ezt

kerelfnek: es uizont romaba
uinnek

AKaz.-k. 75. lapjának végső sorai:

Latuan ezt zenth elek: kezde
magaba gondolkodnia houa
menne: tehát monda magaba:
el megők attyamnak hazahoz:
es nala esmeretlen megh mara-
dok: es egeťnek terő megh
fem lezők

A Kaz.-k. 77. lapja közepé-
től a 79. lapig:

es ime efmeth az zozat maf-
foccor monda: kereffetők megh
iftennek embőret: hoğ imagon
romaert Mikoron azert kerettek-
uona: es sohol megh nem ta-
lalttathatuona: harmaccor imez
mondatek nekyk Az eufemiul-
nak hazaba kereffetők Tehat az
papa az cazarokkal megh ker-
dek: hoğ ky uona az v haza-
ban: az iftennek embőre: eufem-
ianus kegek kezde magat men-
teny: hoğ miuel nem tudna:
felkele azert az papa az Caza-
rokkal: es eufemianufnak ha-
zahoz menenek: ezőnközbe az
zenth eleknek zolgaiu: alla
uraanak elebe: es monda neky
Laffad uram netalamtan az ze-
ğen embőr az iftennek embőre:
kyt the fyadnak zeretetiert ud-
uarodba be fogattaluala: es en-
engōmet vneky zolgaiul afal-
uala: ez embőr iğōn bekeffegős
uala: es nağ imadfaguuala: Ezt
haluan eufemianus: zenth elek-
nek cellaiaba el be mene: es
vtet halua talala: es latta az ű
arcyaiat fenleni: mikeppen an-
galnak arcyaiat: es akara az
leuelet kezéből ki uenny: de
nem tehete Tehat hamar az
cellabol ky fordula: es az pa-
panak es az cazaroknak ezt
megh monda Azok es az cel-
laba ottan el be menenek: es
vneki ekeppen zolanak iften-
nek embőre: iollehet hoğ binőf-
ők legōnk: de maga ez orzag-
nak birodalmath uallok: es az
leky palťorfagnak tyztet: ke-
runk azert tegōdet: hoğ enge-

haluan : ol mint mindõn ereietul
megh fogatkozuan : az földre
hot eleuenõn le effek : Mikoron
azert eg kilded erõt uõtuona :
az földrõl fel emeltetek : es ru-
haiat megh zagatuan : kezde
haiat tepnie :

ged minekunk ez leueleth : hog
lallok es ercõk miuagon benne
Ezth monduan az papa : iarula
es az leuelhõz ñula : es az le-
uelet zent elek neky engede
Tehat ime az papa : az leuelet
mind az foklagh elõt es attya
elõt el olualtata : haluan kegek
eufemianus hog az v fya uona :
legottan el kesserõdek : es az
nag kesserõllegnek miatta ottan
fõdre le effek Ennekutana eg ke-
ues erõt ueuen : az zolgak az
fõdrõl fel emelek : es eufemia-
nos kezde ruhaiath zagatnia :
ven zakalat es haiat tepnie :

Amint látjuk, e részek is annyira egyeznek, hogy nincs még két oly kódex, melynek ennyire egyező részei volnának vagy legalább is e részek, pl: a Szt. Elek legendája. Mert még az orthográfia is egy e részeknél. Pedig e részek és az egész kódex nem térnek el nyelvi tekintetben sem egymástól.

A Ny.T. XV. kötete előszavában Katona Lajos a Nádor-kódexet ismerteti s ott ezt olvashatjuk: «A 13. fejezet a Nádor-k.-ben a Szt. Elek élete; az 575—601. lapon, a Legenda Aurea 94. fejezete nyomán (a Graesse kiadás 403. l.) még a a Peer-, Lobkowitz-, Kazinczy-, Tihanyi- és Erdy-kódexben olvashatni. (L. Révai Sándor dr.: Barlam és Jozafát, és a Szt. Elek legenda. Pécsi áll. főreálisk. értesítő 1904/5.) Ez a hat fordítás, melyhez a Haller Hármás Históriajában a Gesta Romanorum 15. fejezetén alapuló járul hetedik gyanánt, — egymástól teljesen független».

S így, ha Katona Lajos a Kazinczy- és Tihanyi-k.-re nézve ebben nem tévedett, a fordítás tekintetében e két kódexünk «egymástól teljesen független» volna. Vagyis elértünk ez értekezésben odáig, hogy kódexeinket mint fordításokat, illetve az eredeti, a lefordítandóul használt szöveg tekintetében is vizsgáljuk.

Horváth Cyrill: «Pelbárt és codexeink» című értekezésében (Bpesti Szemle 171/172. sz.) rámutat arra, hogy kódexeink tartalma mennyiben függ a középkori műveltség kútfőitől, de főleg Temesvári Pelbárttól. «Összes középkori beszédiródmunk kétharmada az ő munkáinak fordítása és átdolgozása. Tizenegy kódexünk közül majdnem 100 prédikáció határozottan a Pelbárt irodalom terméke». Aztán ő is kimondja, amint Szilády, hogy a Kaz. és Tih.-kódexek egy pár lap híján Pelbárt fordításai... Emellett sok emlékünkből ott találjuk beosztását, érvelési módját. Pelbárt nyomtatott munkái összefoglalása volt annak, amit a nagy egyházi tudósok írtak. «Az eredeti és átdolgozás különbségei sokszor kétségbeejtők, Nyelvünk fejlet-

lensége, vagy az átdolgozó tudományának fogyatékosága, avagy az egyéni ízlés volt-e ennek az oka? Valószínűleg mind a három. Kódexfordítóink latin tudása¹ és theológiai képzettsége nem kielégítő...»²

Pelbárt háromféleképpen jelenik meg kódexeinkben. Vannak darabok, melyek ragaszkodnak az eredeti szöveghez (ezek kódexbeli beszédeink legszebb gyöngyei); mások melyekben a fordító egyúttal fúrja-faragja az előtte fekvő eredetét a magáét is hozzáadván, s így szerkeszti meg mondanivalóját; végül mások csak a motívumokat veszik Pelbárttól kölcsön.

Végeztünk tehát azzal a kérdéssel, hogy a Tih.- és Kaz.-k. a Legenda Aurea stb. és Temesvári Pelbártból merített-e és látjuk továbbá azt is, hogy mennyiben és hogyan történt ez Horváth Cyrill szerint. Hogy hogyan dolgoztak a fordítók, illetve másolók, arra nézve még Volf véleménye is fontos: (a Ny. T. IV. kötete előszavában) «hogy a magyar szöveget az író már készen találta, egy egész gyűjtemény volt előtte». Ez a Kaz.- és Tih.-kódexekre nézve is megállhat.

Az egyike emé predikációtárnak, amit szerzetesünk használt, — minden bizonnyal ezö nyelvű volt, mert csak a mi özö barátunk nyelvében nem rímel a következő kis mondás: :mikepen az napnak fene az hot: az melegh uiz az lot: az tyz az ieget: es az zen a cõpõt 199³¹⁻³². (= csepüt!)

A törlések és javítások nagyon sok és sokszor kalandos fejtegetésekre adnának alkalmat. Ki tudná megmondani, hogy a fénylenek régies alakja gyanánt az eredeti, a lemásolandó írásában valóban ott volt-e a [fel] *fennek* 181¹⁴, [felnek] *fennek* 221³⁴ alakok I-es fajtája (a III. kéz írásában is *felnnek* 251²) vagy csak a másoló ismételtegette magában az eredeti hangzóval, de leírván a *félnek* szóval lehető összetévesztéstől tartva, javította ki. Inkább hihető, hogy szerzeteseink bizony I-esen találták maguk előtt a szót. Hogyan volna különben hihető, hogy a valószínűleg két szerzetest jelentő kétféle írásmód (I—II. és III. kéz) ilyesmiben egyezik?

Látjuk, hogy arra is lenne bizonyíték, miszerint a Kaz.-ból dolgozott a Tih.-k.,³ de van olyan vélemény is, mely szerint egymástól független fordítások. Lenne továbbá bizonyíték arra is,

¹ Ezért Pintér Jenő Irodalomtörténetében így szól erről: «... A fordítók nagyon megkönnyítették munkájukat; ha nehéznek találták az eredetét, ki-ki hagyogattak belőle...»

² Volf Gy. is rámutat (Ny.T. VI. k. XII. lap) arra a mulatságos tévedésre, amit a Kaz.-k. III. írója elkövet, hogy t. i. «korontál tótoknak» írja, (kétszer is) a «korinthombelieket».

³ Megfordítva nem lehet, mert tudjuk, hogy a Kaz. a régiebb kódex,

hogy amint ez utóbbi, Katona Lajostól származó véleményből folyik — mindkét kódexünk önállóan vette lemásolandóul azt a bizonyos gyűjteményt, vagy e gyűjtemény másolatát. (Volf György a kódexeket ugyanis többrendű másolatoknak tartja.)

De bármint legyen is, a két kódex viszonyára ebből csak egy következik. És pedig az, hogy a Kaz.-k. írója¹ írhatta meg egy pár évvel később a Tih.-kódexet is. Erre vall ugyanazon források egyező módon való kihasználása (a szöveg, a beosztás,) az ortográfia, a szókincs, szóhasználat és a tájnyelv is.

De ha lehetséges az is, hogy ilyennyire megegyező módon a szerzetesünkkel egy kolostorban vagy vidéken élt valamely más barát is írhatott s így még mindig azt lehetne mondani, hogy a Kaz.- és a Tih.-k. is más és más barát műve: nézzük meg e helyütt következik-e ebből valami.

A Kazinczy-kódex nyelvjárására nézve semminemű ellentmondás ebből nem folynék. Világos továbbá, hogyha az egyeztetéssel az egy kézről való eredést bizonyítani nem is lehetne, azért azokra még mindig érdemes volna rámutatni. Nem állna tehát érdekünkben e helyütt minden kétséget kizáróan azt is bizonyítani, hogy a két kódex egy kézről, de még azt sem, hogy egy kolostorból ered. A szerzetes személyét, vagy csak a kolostort megállapítani külön nagy vizsgálódás és e dolgozat keretét és célját meghaladó munka tárgya lehetne, amelynél Rupp «Magy. orsz. helyrajzi története» kolostorokra vonatkozó részét talán sikeresen használhatnák föl, akik a monaszterológiai kutatásokban jártasak. Csak arra utalok hát még, hogy a szorosban egyező részeknél tett észleleteket át lehet általánosítani a nem azonos szövegekre, vagyis az egész kódexekre.

Veinstein-Heves Kornél a «Jordánszky és Érdy codex» című értekezésében a bevezető rész után olyan beosztást használ, hogy «ritkább kifejezések, sajátos szókincs (II. fejezet) azután «ritkább szók és szóalakok» (III. fejezet) egyeztetése után a helyesírástól tér ki röviden (IV. fejezet) s végül a «nyelvjárás egyezése» (V.) fejezetben igazán röviden, egy pár hangzani, mondattani sajátosítást mutat be s ennek a végén is szótarlózással bizonyít (a kódexei tájszavaival). Három alkalommal is 10—20 szó bizonyító erejére támaszkodik.

Már előre is jelzem, a jelen értekezésben célravezetőbbnek tartom a kimerítőbb hangzani vizsgálatra támaszkodni. Fischer Izidor nézetét osztom teljesen, amikor «Az Ehrenfeld-codex nyelvjárása» című munkájában (9. old.) a következőket

¹ Értem rajta most a kódex nagyobb részének íróját, az I—II. kezdet; hiszen ennek a darabjai azonosak a Tih.-kódexszel.

mondja: «valamely codex nyelvjárásának megállapításához nem döntő bizonyíték valamely tájszó, mert ami ma tájszó régente az egész magyar nyelvterületen uralkodó lehetett, de bizonyára döntő bizonyíték a hangtan. Hiszen a mai nyelvjárások főkülömböségei is nem a tájszókban vannak, bár ezek is fontosak, hanem a hangtani különbségek alkotják a tájszólásokat, ezekre kell tehát építenünk a codexek nyelvének vizsgálatánál is». Két kódex nyelvi egybevetésénél a tájszavak is üdvösen bizonyíthatnak, — a hangtani eredményen fölül; vagyis csak az esetben, ha a két kódex hangtanilag is egy tájnyelvre mutat. Különben csak afféle elvetődött vándor a tájszó, amelyet Hevess Kornél (id. m. 461. lap) maga is kéteserejű bizonyítéknak ismer el.

A Heves által felsorolt tájszavak között találtam olyanokat is, melyek a mi kódexeinkben is előfordúlnak: Imró (Kaz.-k. II.238^{12,18,20}), kinyör (Tih.-k. 12³⁵, 38¹, 123³¹, 329²⁵); minyi (Kaz. 211², 199⁷, 206³², II.235²⁵; Tih.-k. 8²⁴, 21³⁴, 321³¹) ezeket, mint (a hangtanilag és egyébként is bebizonyított) nyelvjárás további bizonyítékait a láncolat egyik szeme gyanánt fölfűzöm. De máskülönben nem sokat alapíthatnánk rájuk. Legalább is nem érdemel külön fejezetet Heves id. m. III. fejezetében a «Ritkább szók és szóalakok egyezése», mert minden második szó benne (44 közül 21) csupán az Érdy- vagy csak a Jord.-k.-ben van meg s megesik az is, hogy ezek az itt árván álló szavak más nyelvművekben leljék párjukra (Heves maga mutat rá, hogy hol) s így egymás helyett e kódexek amazokkal egyeztetődnek. Hogy a II. fejezetbeli «ritkább kifejezések, sajátosságos szók» fele¹ épen a Kaz.- és Tih.-kódexekben is megvan, nem épen fényes bizonyíték a ritkaságnak, de annak sem, hogy a Jord.- és Érdy-kódexek ezen okból egyezők, mert hisz e réven bizony a mi kódexeinkkel is egyeztetethetők. Röviden: Heves Kornél túlbecsülteti velünk ez eszközöket, akkor amidőn a szűkre szabott hangtani stb. egyeztetéssel szemben, ezeknek külön fejezeteket és nagyobb teret szentel.

Kausch Mihály a Tihanyi-kódex ritkább szavait, szóalakjait, kifejezéseit és sajátosságos szókait az id. ért. hangtani részében is szerepelteti s a tájszavak (a mai előfordulások helyére mutatással) a hangtani részben is előfordúlnak; mivel pedig a jelen dolgozat keretében a Tih.-k. hangtani része be-

¹ 6 közül 3; ezek: egyesül vlkihez v. vlmihez : Tih.-k.: uelaghoz egeffől 200³⁸; Kaz.-k.: teltehoz egeffőleffe III.250¹⁹, egeffőtetik teltehoz III.250³¹. — ezerszer való ezer : Tih.-k.: 387²; — szép illat: Kaz.-k.: nômôs illath 215¹⁷, gônôrullegôs illat II.234²⁷; Tih.-k.: edôs illat 384¹⁸, 332⁸ stb.

mutatásra kerül, — a tárgyalt alakzatokkal nem lett volna érdemes külön fejezetekben foglalkoznunk.

Csak a párhuzamosság szemléltetőbb, ha az egyezés egyik érdekes bizonyítékát e helyütt is bemutatom; azonban előre kell bocsájtanom a következőket:

Az egyik: Heves Kornél az említett munkájában (III. fej.) egy- és más a Nyelvtörténeti Szótárban föl nem dolgozott porladó emlékeket, egy-kettő kivételével, csupán a Jord- és Erdy-kódexben előforduló szavak gyanánt mutat be. (Bár a Nyr. 315. lapján *ayonto* szónál megkérdi, feledékenységből maradt-e ki a szó a Ny.Sz.-ból.

De nem épen Hevesre gondolok, amikor rámutatok arra, hogy a Ny. Szótárt sok méltatlan támadás érte¹, noha a Bevezetésben őszinte fölvilágosítás van arról, hogy igenis van és hogy hogyan és miben van fogatkozás.

Továbbá: Kausch id. értekezését azzal rekeszti be, hogy szótárát adja a kódexének, csillaggal jelölve meg a Ny. Sz.-ban elő nem forduló szavakat.

Ha a most elmondottak után Heves mintájára nekünk is szabad a Tih.-k. ezen megjelzett szavait olyképp vennünk, hogy azok más nyelvemlékben nem fordulnak elő, akkor a Kazinczy-kódexszel való egyezésnek egyik olyan bizonyítékát mutathatunk be, amit Heves Kornél oly sokra becsült, hogy vele szemben a hangtani tárgyalásnak sem juttatott nagyobb teret.

Tehát a Ny. Sz.-ban nem fordulnak elő s lehet, hogy csak a Kaz.- és a Tihanyi-kódexet jellemzik a következő szavak:

Tih.-k.
bocsátás (küldés) 42^s *)
ekkor (tantus) 99²³

Kaz.-k.
(bocayto-küldő) 193²⁷ *)
(akkora) 222³³

¹ bővebbet Nyelvészeti Füzetek 15. szám.

*) Itt meg kell említenem, hogy a szavak, az adatok mellé írt arab számok közül a nagyobbak a Nyelvemléktár VI. kötetének amaz oldalait jelölik, amelyeken a Kazinczy-kódexnek Volf által oda átirrt szövege foglal helyet, az apróbbak pedig az oldalon azt a sort, amelyben a szó megtalálható. (A római számok alkalmazásáról a 11. oldalon már szó volt.) Volf a Ny.T. egyes oldalain a sor szélére vastagon nyomtatott számmal jelzi, hogy az illető kódexben ottantájt új lapra fordítanánk. Tehát egy ezután következő vastagon nyomott számig terjed a kódex eredetijében egy oldal. (A szerzetes adta oldal-számokról ugyanis nem lehet szó). Kausch a Tihanyi-k. nyelvének földolgozásakor az adatok mellé nagyobb arab számmal ezt az oldal-számot teszi ki, de már sorszámul a Ny.T. megfelelő lapján a sorok jelölésére szolgáló apróbb számokat használja föl ő is. Ezt tudnunk kell, mert a hangtani; alaktani stb. részben különösen sokat találunk Kausch művéből idézve,

Tih.-k.

hozzá hív 281²², 302¹³, 310³⁴, 373⁴
 aholott 134²
 imilyeténképen 90¹², 278⁹, 356²²,
 363²⁹

iszamó 201²⁷

el be jó 184¹⁴, 185²¹

el ki jó 185³⁰

községgel 104³³, 135²⁴

felkulcsol 26²⁵

láttatik (látszik) 85²³, 258²², 316²¹

elébe megy 116³¹

el be megy 12²⁴, 166⁶, 300⁹, 313¹²

el ki megy 21³⁶, 23³⁵, 376¹

el fel megy 233⁹, 235²⁶

kiontás 73¹², 322⁹

rómaság 24²⁸

sanyarúságos 344³

személye szerint (személyesen) 191⁵

teher=terő 23⁵, 255¹⁰, 307¹⁷

üdvösségtétel 194¹⁹, 241³⁴, 276²

törvénybeli 80¹⁸, 245¹⁷

el ki új 300¹⁷

elváltozás 421⁴

elbevet 300¹³

elvilágosít 267¹²

Kaz.-k.

203¹², 193³¹, 24, 219⁸

183²¹

216⁹, III246^{16, 22}

(iszamik) II236³³

(el be tér) 208³, 219²⁶, 226²⁴, (el
 be fut) 188⁷

(el ki fut) 232³³

213^{7, 18}, III251¹⁹

214¹⁰

200¹³, 185²⁷, 29, 220¹³, III253^{2, 3},
 249²⁵

223³⁵, 224³

181²⁸, 201¹⁹, 202⁷, 208³⁵, 211³, 5,
 213²⁴, 232²⁰

182¹⁵, 200¹⁸, 202^{21, 27}, 232⁶, 211³

181¹³, 186²

188¹²

215²

II 236²³

191¹²

197²², 212²⁰

(imadfadag tetel) 192²⁴

III 245²⁷

(el ki hoz) 187¹⁶, (el ki szökik)
 207³⁴

(el ualtoztat) 195²⁰

223³, 208¹⁷

206³

Helyesírás.

Mindjárt a helyesírásnál, a betűk használata módjánál tűnik ki az első lényeges jellemző egyezés a Kazinczy- és Tihanyi-kódex között. Hogy minden más ránk maradt nyelvemléket kizár ebből a közösségből nemcsak a nyelvezet, de még az írásmód is, az annál meggondolandóbb, s annál érdekesebb, mert hiszen nem volna csoda, amikor Katona nemrég oly szépen körülvonalazta egy Ferences-kódex család jellemzőkeit, köztük közös írásmódját is,¹ hogy e kódex-család több tagja, hamár tárgyában vagy nyelvezetében nem is, de betűhasználatban ráütné kódexeinkre. Hisz látjuk, bizonyos formákat, pl: az L alakú cs betűt, egymástól mennyire és mily sokban különböző nyelvemlék használja. Hogy kódexeink még a betű használatban is egyek, az a keletkezésük helyét nagyon szűk körre, legalább is egy kolostorra szorítja össze. Az orthografiában előforduló eredetiségek, rendkívüliségek, régiességek pedig a keletkezés mikéntjére, a közösen használt archetypusra mutatnak.

Az írásról általánosságban most annyit jegyzek meg, hogy a két kódexből vett részek, a szemelvények eléggé világosan és szembetűnően szemléltetik az azonos orthográfiát is. De nehogy valaki egy pillanatig is arra gondoljon, hogy a Kazinczy-kódex megfelelő helyeit másolta le a pár évvel fiatalabb Tihanyi-kódex, s innen e részeknek még írásbeli egyezése is, hát rá kell mutatnom arra az egyöntetűségre, ami az egész Tihanyi-kódexnek vagy az egész Kazinczy-kódexnek (a III. kezet kivéve!) és a jelen értekezésben egymásmellé állított részeiknek orthográfiája között van. (Ez különben a nyelvezetre is vonatkozik.) Sehol nem tud Kausch id. ért.-ben oly sajátyságot

¹ A Nyelvemléktár XV. kötete Előszavában.

kimutatni, ami csakis a szóbanforgó részekben volna meg. A Kazinczy-kódexről ugyanezt mondhatom.

A jelen dolgozatban az adatokat épúgy vettem az összehasonlított szövegrészekből, mint a többi predikációból s azt látjuk, hogy e részek adatai a lehozott következtetéseket, ítéleteket nem irányítják el s nem is állnak a többi adattal soha semmiféleképen szemben.

(E helyütt tehetem végül azt a megjegyzést, hogy kódexünk helyesírása a Tihanyiéval annyira azonos, hogy egyszerűen lemásolhatnám Kausch ily tárgyú fejezetét, minden adatával együtt; csak a megfelelő lap- és sorszámkokat kellene a Kaz.-kódexből behelyettesítenem. Azonban ne rontsunk e dolgozat tárgyához illő komolyságon semmit az efféle cirkuszi mutatvány izével bíró érdekességgel.) Hogy a Kazinczy-kódex tartalmához, nyelvéhez férhessünk, nézzük, hogy szövegét micsoda helyesírással alkották össze.

A magánhangzók jelölése.

A rövid magánhangzók jelölése a maival nagyrészt megegyezik. A hosszú magánhangzókát legtöbbször semmi jel sem különbözteti meg a rövidektől, úgy hogy egy és ugyanaz a betű rövid és hosszú hangot jelölhet egyszerre. Csak néha történik a hosszú hangzó megjelölése az illető betű kettőzésével, de e jelölés fölötté ritka és jóformán csak az alább felsorolt alakokra szorítkozik.

a = *a*-val van jelölve mindig; **ā** szintúgy; ritka kivételkép *aa*-val, pl. otalmaaz 20517 (l. a Magánhangzók mennyiségi változása c. szakaszt).

e = *e*-vel van jelölve mindig; az *e*-t is, *é*-t is nagyon ritka esetben, helyesebben szólva, egy-két szónál, — noha ezeknél azután nagyon sokszor, — *ee*-vel jelöli, pl. feel 207₂, 7, 214₃₄ (sokszor), keel II 236₃₈ (többször) meegh, meel stb. lásd a fentebb említett szakaszt. zeep 206₃₇, 207₂ (sokszor), keep 207₂, 3, 4, 6 stbiszer (l. fenti szakaszt).

i és **ī** = *i*, kevesebbszer *y*-nal van jelölve, pl. ilteny 17926 kiraly 187₁₇, labay 191₂₄, ky 200₁₈, my 205₁₅ — vagy szókezdeten: yff-iunak 197₂₆, yfiura 230₂₅; szóban: kyalne 182₃₄, kysdes 189₄, terythe 189₁₈, tytkon 200₁₈, 203₁₂, hyueyt 206₃, 21, hyufagok 222₃₅, fyralfal 208₂₁, dycerek 209₂₂, byzokath 209₂₃, byzon 209₁₆, mynd 209₂₅, ky kyket és a «zyz» szó (a kódex minden lapján megvan) ritkán *i*-vel. Egyszer: (II 235₉) zyyz stb. — II kéz.: yletti, yltennek 234₂, byzek 238₂₀, tyzthan 239₆, byrya 241₁₆ stb. — III kéznél az *i*-vel egy mértékben: Mynd 246₃₃, zywe 250₂₁, waloy 250₂₅ stb. — Érdekes, hogy ahol indokolt volna, ott meg *i*-t ír: martiromlágot 217₁₂, többször és sohasem *y*-nal. Az *i* jele egyszer *ii*: hazaffagnal kiil II 249₁₀.

o, **ō** = *o*, nagyritkán *oo*: hoog 195₁₂ stb. (l. Magánhangzók időmértéke) egyszer *h*-val nyújtva *oh* (= *ō*, régi) III 247₂₆.¹ — Egyszer-

¹ Itt lehet talán megemlítenem, hogy a Tihanyi-kódex Rómer-től eredő hasonmásában azon a helyen, hol Volf «ötet» alakot olvasott (l. Ny. T. VI. k. 12₁₃) Oht alak áll s így Kausch is téved, amikor id. m. 8. lapján azt írja, hogy *h*-s magánhangzónyújtásnak csak egyetlen esete van a Tih.-k.-ben; remehelene 228; ez ugyanis a második: az *öt* olvasattal.

kétszer *ő* áll *o* helyett. Volf «fydōfagnak» 195₁ olvasatot tételeztet föl, pedig csak arról lehet szó, hogy a másoló az *o* betűt () részekből szokta tollával összeróni; e szónál azonban tolla elcsúszhatott s a második tollvonást mélyebbre rántotta le. Minthogy pedig az *ő* hang jelét = *Q* is ilyenképen szokta megrajzolni [() részekből], Volf ezt a szót is *ö*-vel (*ö*) írta át. — De mért nem inkább oldotta föl e jelet -*os* betűpárrá, mikor ezt több okból jogosan megtehetette volna. Logikusan járt volna el, ha ezt a földoldást alkalmazza itt, mert hisz ugyanígy tesz a Ny.T. 206, 207, 208 és 209. lapjain a sok «ieronimos» szóval, mely név ugyanis a kódexben magában (legalább is a 32, 32/b, 33, 33/b, 34 és 34/b lapjain) «ieronim*Q*» betűkből áll. S ha a szó utolsó betűjét -*os* betűkre bontotta föl, a *fydoslag* földoldást annnyival inkább alkalmazhatta volna, mert a kódex írója sokszor megokolatlan kettős *s* betűt használ (binőfőeknek 208₂₂ vagy bodoghlagoful 213₁, maffoccor 213₁₁, de észszerűen: archadióffal : es honorioffal 213₁), sőt épen sf csoportokat, mint pl. edősfeleg 183₃₈, rothattatoslagnak 185₃₆, zorgalmatoslag 216₁₇. Van aztán még ilyen *ö*-s alak, hol a szerzetes tolla hibázott: b*Q*cuzuan a Ny. T.-ban 211. lap 1. sor, csakhogy itt is hiba történt szegény szóval: *bucuzuan* alakot kapott; sajtóhiba folytán? — (I. még *ú* ~ *ó* változás). A 200₁₀-ban álló *u*öt (volt?) talán szintén előbbtárgyalt «tollhiba.» A legelőli adott magyarázat (vagyis inkább a fonákja) világossá teheti ezeket a tollhibákat is: zonenek 201₃₈, zeploietul II 235₂₁, hol az *ő* betű másik felénél nem rántódott eléggé le s az *o*-nak olvasható.

ő és *ö* = *ö* vagyis *Q*, olyan *o* melynek jobboldalát lerántva rajzolta meg az író, úgyhogy rövid farkú kilences számjegynek nézhetjük. A nyélre ültetett *o* betű (*Q*) *ö* jelentéssel csakis a tizparancsolati részben van. Egyéb nyomát nem látni az egész Kazinczy-, de meg a Tihanyi-kódexben sem.

u és *ű* = *u* jelű többnyire, de majdnem teljesen elnyomja a III kék írásában ezt a jelet a *w*, úgyhogy mindig csak az -*unk* ragban s kevesebbszer az -*ut* képzőben találjuk s csak egyszer-kétszer az első szótagban: tudnya 245₂, ₃₁, tugattok 246₁₇, huzzon 246₁₅. Viszont ritkaságszámba megy a *w* az I kéz írásában: hwz 204₀, hyw 212₁₄, firfiw 217₁₄, yfywho 225₁₅, ₃₅, ifiw 225₃₅, 231₁₈, a II-éből meg teljesen hiányzik is. Egyforma gyéren található a kódexben mindenütt az *u*, *ű*-t jelentő *v*: (pár példája) leginkább szőkezdő és záró betű gyanánt: vg 180₂₈, 199₃₁, III 246₃₃, fiviul 181₃₃, vr 182₂₃, ifv 187₃, ₄, ₁₀, ₃₀, 195₆, 201₃₃, II 240₅, Vrnak 195₁, vgan 197₇, 199₁₈, 227₁₀, vriiten 199₂₀, vrbán 215₁₈, viabol 210₂₄, ifiv 225₂₀, ₃₁; hyv II 237₁₅; aran zavv II 234₂₅, 236₃₁, Vgmond II 235₂₆, III 246₂₇, vtozor III 252₂₇ stb.

ű és *ű* = *u* jellel bír többször. Érdekes, hogy ebben a hangrendi illeszkedésre támaszkodik s így csakis ott találunk *u*-t az *ű*, *ű* hang jele gyanánt, ahol a többi magas hang miatt az ejtése nem lehet kétséges; vagyis leginkább ragokban, képzőkben: mindőnőktul 203₁, erőttul 203₂₂, tulem 202₁₆, tuled 191₂₇, tulők 191₃₄, kefferuffegődek 200₂₈, meduk és törueñetul 199₁₇, Gerunk 231₁₆, őrlőliunk 192₃₅, fekunnek 187₁₁, minekunk 183₀, ₁₀, 214₂₀, elnunk 183₀, gőnőrluffegh II 237₃, ellenlegitul II 237₃₃, erkućunek II 238₉₀, bućen II 235₃₈, őrlőkun 186₁₇, őrlőkun III 254₂₄, buitnel kyl II 236₃₂; de egy-két esetben így is: lun 192₂₈, 189₁₄, tud 221₃₆. — *ű*, *ű*-t jelent még *v* is, csakhogy mindig ékezettel ellátva. A Ny.T.-ban *v̇*, az eredetiben mai nyomtatott *v*-hez hasonló alak, melynek bal szára fölfelé hosszabb s erre a

nyúlványra hurokszerű) jelet kanyarított írónk; a betű jobb szára pedig egy kissé befelé horgas.

A személynévmás 3-ik személyeiben, ezeknek ragozott alakjaiban, de úgy is mondhatjuk, hogy csak szóelején használatos, mert csakis a most említett helyen, de sohasem a szó belsejében vagy végén, soha más szavak kezdetén sem fordul elő, egyszerűen azért, mert kódexünkben *ü* hanggal kezdődő szavak nincsenek. Ezt mindjárt megértjük, ha az *ü* *~i* és *ü* *~ö* hangváltozásokat figyelembe vesszük. Az *ü* hang jeleként szerepel még — de csak a III kéz írásában, hol viszont *v* és *~j* jelű *ü* hang nincs, — a *w* *e* ebben: fw 250₅, epwiteffere 250₂₆, Gwyttik 249₂, *e* feltwnkbe 254₃₀ és *w* a személyes névmás 3-ik személyű alakjában: *w* 249₂₁, 250₆. E pár adat és az *u* betűsők teljesen kimerítik az *ü* eseteit a III kéztől származó részben, megint csak az *ü* *~i* és *ü* *~ö* *ü* változások miatt. (E hang előfordulása helyeit l. még a most említett változások fejezetében.)

A mássalhangzók jelölése.

A következő hangok jelölése megegyezik a maival: b, d, f, h, m, r. A többiek több-kevesebb eltérést mutatnak a jelölésben. (Szórol-szóra így a Tihanyi-kódexnél, Kausch id. m.-ben, 6 l.)

c = c pl. teccyk 206₁₇, 208₁₄, 15, 209₃₆, teccik 178₃₆; mecce 210₂₈, pyaccara 215₁, gerlicenek 211₃₆, penitencia 231₁₀, zakazthac 227₈, apaca 194₅, tömlöcből 209₇, elég ritkán, mert a következő 5-féle jelzéssel kell osztzkodnia: *č* ebben vehec 185₃, tehec 185₂₆, piaccán 212₂₁, ferenc 192₃₃, keccör 203₁₃, nočuan 219₃₇, 233₁₀, učakra 219₁₃ stb. — **ch**: harminchöt 231₁₃, apacha 194₅; — **ci**: arciaiban 219₂₈, arcia'okba 220₃₄; — **cy**: arcayaban 196₃₈, arcaya 214₂₃, arc yok 229₃₇, tarcy 231₅, ucyaian 219₁₈. — **čy**: acy 225₂₁

cs = c legtöbbször: bucuf 183₁₀, diceret 185₂₀, Dicöfleg 185₂₆, codalatos 185₂₂, cak 185₂₆, 191₁, gömőc 196₂₆, kincők 199₂₉, cöppöt 199₃₂, cergetnie 207₁₃, nyncen 214₃₄, czarok 214₃₇ stb. — **č**: öccé 198₄, legic 203₃₁, böceb 217₂₀, böč 217₂₄, dičerők 231₅, kenč 200₁₉, mičoda 200₂₈, vačorat 180₁₄. — **ci**: bociatna 222₁₃, bociatta 229₂₆, bociattatnak 219₁₀; — **cy**: bocyata 208₃₃, bocyattya 199₁, bocyando 204₉, gocyon 210₇, tarcy 210₃₀, 222₁₇. — **ch**: terichem 200₉, (de ez kétes; lehet *hh'* is; v.ö: Alaktan: Ragozás: Módok.) böch 220₁₃. — egyszer így mezeľcke 223₂₆.

A II kéznél szintígy, **c**: predicacio 234₁, Harmacor 236₂, codal-kozek 241₂₈, ecör 238₁₃, Malfočor 236₁, herčegh 238₁₂, arcyaian 235₁₄. — **cs**: celleködetidet 235₁₈, böč 234₄, 7, 236₅, erč 235₁₉, čazarrol 237₈, occad 238₂₂, bocyata 238₂, ninchen 239₄.

A III. kéznél: kyllenčedik 246₂, Maločor 246₅, Negyeccör 246₂₀, Öttöccör 246₂₆, harminch 248₈, 251₃₀, arcia 252₂₆, mongiacia 246₇, dicöflegöth 246₂₂, bocyanttyat 246₃₆, cikorgottafsa 247₁₂, Lukac 247₃₃, de lukach 247₃₇, ac 249₃₀, erčettők 250₂₄, 252₁, ninchen 253₂₄, erčed 251₁₅.

A **d** csak egyszer így: Myndh III 254₂₄.

Az **f** csak egyszer: iolephnek III 245₁₁.

A **g** (és **gy**)-vel ugyanúgy bának a kódex mindegyik munkása, mint a **c** és **cs**-vel: vesszők, hiányjelek és a **h**, **i** és **y** betűk rendszertelen és oknélküli alkalmazását látjuk lépten-nyomon: **g** = **g**, de ugyanannyiszor **g** vagy **gh**: meg 188₅, 223₈, 10, 227₂₆ stb.; engegh 191₁, 2, engedeg 213₃₁, de engede 213₃₃, drağa 216₁₉, magzatianak 217₁₇, uilağy 222₃₄, doloğ 227₉, gerieduen 227₁₄. — II kéz: engeduen 241₁₉ orzağat 240₁₁, iğđn 239₁₉ stb. — A III kéznél: ördöğel 246₃₁, egnek 253₃₂, stb. — **gh** inkább a szó vagy szótól végén: megh 187₂₂, 212₂₀, 223₁₄

hydegh 192¹⁶, fyrygh 224²⁴, migh 232¹⁷, galogh II 240²⁸, Megh II 237³⁰, 241²⁴, zyzelfegh II 235³⁴; dologh III 249³⁵, 9, háromlaghna III 245¹ stb.

A *gy* jele époly gyakran *g*, mint *g*, *gh*, kevésbé *gi*, *gi*, *gy*; *g*: vg 178³², igeközik 201²³, gomromba 222³², de gomromba 222²¹, göngh 189⁴, göng 222²² stb. II kéz: göndoruffegös 234²⁷, egeb 234¹⁷, gilkoiffagot 237³² stb. III kéz: Gorfalagnak 252⁴, egeb 250²⁷, fogatkoz 250²⁶ stb. — *g*: ueged 182², gertat 201²³, togağ 203²⁰, ig 208²⁷, hoog, hog 195¹², 13, gönge 231⁴ stb. II kéz: görg 238¹⁴, ig hog 241²⁹, ege-tömbe 241⁹, monga 234²⁹, 235²¹ stb. III kéz: Galazatra 246¹⁰, kez-gökel 254²⁰, egeb 253², eg 253²¹ stb. — *gh*: (szó és szótó végén) nagh 199³³, 225²³, mirigh 199²⁸, engegh 191¹, II kéz: hogh 236¹⁷, III kéz: wgh 245¹⁹, Nagh 246²⁵, 250³⁰, egh 250³¹ stb. — *gi*, *gi*: naialkogianak 229³⁵, egi (= egy) 200²⁷, 201³², mogia 211³⁶, nagi 201¹²; II: mongia 235⁷, 17, 33, ugian 240⁸, ugian 236²² stb. III: wagion 247³⁰, fogiatkozalokot 251²⁴, egiel 251¹⁰, — *gy*: egy 226²⁷, megy 184⁴, agya 206³¹, II 235²⁹, tamagy 185³³, hadnagyahoz II 241⁹, wagyon III 247²⁷, gyalazattal III 251³⁴, wgyan 246¹³, 20, 253²¹.

j = *i* és *v*: iob 177³, 227²¹, ielön 177²⁰, aianlom 181³⁴, haioba 211³, eiel 231⁸, gerieduen 218²⁵, hozia 219⁸ stb. — II: tullaidonlaga 235¹⁰, arcaian 235¹⁴, io 234²² stb. — III: iegöffi, iegöffe 249²⁷, Ioert 249²⁰, aiandokoztallek 249²⁰, eiel 252³⁸ stb. — Láttuk a szóvégén *i*, mint a *j* jele nem fordul elő; az *v* pedig mindenütt: vai 178¹³, vay 178¹⁴, 31, 181³⁷, 207³⁶, elv (= élj) 191², fely 203³², uy 184⁷, 224³²; uayha 178²⁰, uigaztaloya 180²⁸, feyenked 183¹⁶, aytoyat 208¹⁷, reya 208¹⁸, ifyay 212³⁴, akary 227⁷; II: yelesben 234², kyuonoya 235⁷, coronayat 235²⁰, akarya 235³², olaynal kyl 235³⁴, zayv 234²⁵, feyer 238²⁷ stb. — III: feyenked 245¹⁶, raytunk 245⁶, wy 247²⁵, rezye, feye 248²¹, hamwya 248³¹, eyel 253², 4, 10 stb.

k = *k*; csak nagyritkán *c*, mint régiebb jelölés maradványa; leginkább idegen szavakban, akkor is *k*-val váltakozva, pl.: micoron 200³⁰; mások mai jelölés; predicacioth 221³⁸, de predikalnia 229²⁵; predikalod 202³⁴; koftolalra 232², de coftolalfara 223¹⁴; allektorius 206¹³; de uictoria II 240¹³; traiektenfi (neuó uarafta) 198¹¹, ioachimot 199⁸, ioachimes 199¹¹, de ioakhimnak 198³⁵, ioakhim 199¹, patriarkaya 188⁸, barakhya 232³², barakhias 233¹⁵, kaldeofok 228³⁰, 32, de arch-angal 180³², archadiolfal 213⁶; iakab 201⁷, 14 és mindig lukaç 205⁵, 178⁵ stb. carmelufnak 195²⁶, de karmelus 194¹⁶; koronaiat 192³⁴, coronaiat 241¹³, 32, 35. — II kéz: Colonaba 240²⁶, 241¹⁸, de koloñaba 240²⁵, 241¹⁰, 23. — a gyakori doctor és cristus szót mindig *c*-vel írja (az *i* és II kéz). — A III kéz: nichenombeli conciliomanak credoiabes 246³⁷, de kredoba 246³³, teffacolinbelieknek 252⁷, doctor 250³⁵, 253³⁶, doktorok 248⁵, Lukaç 247³³, ezekhyel 248⁷. A «Cristus» szót sohasem találjuk itt sem *k*-val.

l = *l*, de sokkal kisebb mértékben *l* is: mihel 137⁷, nemel 179¹⁶, melet 182²⁶ (az ilyenekben ma *ly* hangzik; ez az *l* ugyanis tájnyelvi sajátága kódexünknek, lásd: *l* ∞ *ly* változás, «Mássalhangzók minősége» fejezet) el 224⁹, 227⁴, mel 223¹⁷, 19, 224²², 231¹⁴, stb. — aianla 181²⁷, tanula (= tanulá s nem tanulja) 195¹⁹, felele 218²⁶, efek 214²⁰, hafalt 223¹⁶, zyztul 191²⁷, nala 197³⁸, haluan 198⁵, el (igekötő) 201³⁴, 202²¹ stb. ille 208², 34, 212¹⁵, uol il 212⁹, iol 222²⁶, II kéz: leföktul 234⁴, kel 234⁶, hal 236²⁰ ualo 239⁵. III kéz: fillel 251¹¹, mellek 249³⁸, elleten 249²², epölettök 249⁶, korontal 249¹⁴ stb. — Egyszer: tulye II. 239²⁷, efelikor II 238¹⁸.

ly = *li*, *ly* és *l*: kódexünk nyelvjárásában az *ly* hangot, az *l* hang sok szóban kiszorítja s ezért nem lehet minden mai köznyelvi *ly* helyén álló / betűt az egyik jelölésmódnak tekintenünk. — pl: karol kyrálnak 186², tyztölled (= tiszteljed) 200³² és a mindig *l*-betűs hel

180^{22, 25} (nagyon sokszor); vagy öröl (= örülj!) 182³² stb. — De semmi kétségünk aziránt, hogy a következőkben még megmaradt az *ly* hang, s eszerint az *ly*-t helyettesítő dunántúli kétféleséget (j és l hang) itt *ly* és l képviseli (l. még l \hookrightarrow ly változás): *kyralia* 201³¹; *vallion* 178³, 231⁴ *vallion* 178¹¹, (= vajjon!); *oly* 196³⁵, *oly* 222¹⁴, *kyralya* 187¹⁵, ¹⁶, *kyralia* 201¹⁹, *kyraliall* 220³⁷, *utalliak* 217² stb. — II-ben: *oli* 234²⁶, *galiat* 240¹⁸, *galiaba* 240²¹, *galliaok* 240²⁸, stb. — III-nál: *walamelyeknek* 248¹³, *mellyek* 248²⁷, *magasztallya* 251³⁴, *ollian* 251¹⁵, *wallyak* 251⁶ stb. Az l jelölés sokszor van, de csak sejteti az *ly*-t, sokszor meg az l ejtés bizonyosabb (mivelhogy az l jelzés a túlnyomó, sőt néha a kizárólagos): *ol* 184¹¹, *Mei* 187²⁶, *zömele* 191¹², *telles* 192¹⁶, *imelleten* 221³; *kyral* 11239⁹, *el* (=ily) 11240³⁶, *niavalak* 219²²; ezekben különben mindig l van. — *urfula* II 239³¹ stb., — mellett III 249²³, *mellek* III 249³⁸, *telles* 249²⁰. — A III kéznél a vonást i, y hang helyettesíti túlnyomóan, ott tehát *ly* valószínűbb, míg a többi szövegben túlnyomóan egyszerű l áll ott, ahol ma *ly* van.

n = n. Nagyritkán: *n*: *neuetetöm* 200¹⁴, *retteñe* 217²⁶, *koloñaba* II 241¹⁰.

ny = n: *könuenek* 177⁵, *anat* (= anyját) 177⁸, *azon* 181^{19, 20, 26}, stb. *ana* 180^{33, 34}, *ananak* 180³³, *körnöl* 181²⁶ stb.; *leana* 190⁸; *el enezek* 188⁵, 194¹⁴, *tudomananak* 189¹⁷, *de tudomanianak* 189¹⁸, *nomorult* 197⁷, *fenős* 181²⁵, 182¹⁰; *fenuen* 186⁴; *törüenek* 195⁷, *de törüenek* 195¹⁰, *nerőie* 183²⁷, *de ñerheñsem* 191³⁷, — *n*: *ñelu* 186², *keuanña* 232²⁵, stb. — *ni*, *ny*: *niavalak* 219²², *niaualafnak* 214⁴, *nialkodafuk* 234¹⁴, *annianak* 206¹², 210⁴, *torniat* 231¹³, *nyaualas* 192⁷, *hanyuan* 211⁹, *annya* 195². — II kéz: *mineuel* 235²⁵, *anneual* 235²⁶, *aran* 235³⁰, *fanargatnia* 236^{15, 16}, *kynen* 236³³; *keuaña* 239¹⁹, *kolonia* 240²³, *annyaual* 241¹⁹. — III kéz: *törwenbe* 247^{25, 26}, *könuenek* 246¹, *byzonwtha'ok* 245²⁷, *konöröluen* 245⁵, *leaña* 247³⁴, *thörüenybe* 245²⁰. Nyociadból 254¹³.

p = p; csak a III kéz írásában fordul elő néha *ph*: *naphon* 253³¹, *naphot* 253¹⁴, *naph* 253^{15, 16, 18, 22, 254¹⁸}, *wafarnaph* 254¹⁹.

s = legtöbbször *f*: általában szókezdetűl: *foha* 178¹⁵, *fyrtanak* 178¹⁶, *femiek* 178²⁴, *lőt* 200⁶, *farkan* 223²⁴, *lok* II 239^{15, 16}, III *laar* 250⁶, *feminemv* 250⁹ stb., — szóközepén is számtalan és kizárólagos a használata, míg a szövegén (egy-két kivétellel: *uara* *codalato* 232⁶, *ergalmat* 232³⁰) csak s áll: *kefferues* 177^{11, 15}, *halalos* 177¹⁴, 235¹, *fenős* 181¹³, *ianos* 234²⁵ stb. csak nagyritkán szóban, akkor is inkább a szótó végén: *rothatatofagnak* 185³⁶, *ieronimusnak* 193²⁶, *de: niresd* 218³², *istenit* 189²⁵, *teuölgesbe* 228²⁰, *ieronimuses* II 238³², *kerdest* III 253⁴, *de faducoefok* III 245²⁵, *iralsal* 245^{28, 29}, *zorolsan* 247²¹, *hwzwisak* 250²³, *tawoztattaisa* 250³⁴, *thyztalsagnak* 251⁴, *wilselnek* 246²⁹, *mondafsat* 246¹², stb. — a kettős s különben mindig *il* (számtalan példa) az I és II kéznél. Egyszer s = z, *io zerenács* 201⁵; — kétes: *uzturuc* = (strúc) 222²², *de cendezőleffe* 202¹ már határozottan nem jó példa, mert ebben sz-t ejtettek s csak ma 'csendes'.

sz = f ritkábban: *lekiben* 184¹⁰, *difno* 229⁶, *köröftfegőt* 231⁹, (külömben *köröftfegőt* 229²⁶.) *fentenciazatek* 180²⁰, *crifus* 178³⁸ (mindig így), a II is: 234¹⁷, 236¹⁶, 238³⁷, III is: 246¹⁶, 247¹⁰, 249⁶ stb. *damalacenus* 179⁷, *erőffak* 229²⁰, *fentencya* III 248³⁵, *teslacolinbelieknek* 252⁸; *paltorfagnak* 213³⁰, *betfaidabol* 197³⁰. — sz = z. Azt lehet mondanunk, hogy ez az igazi jele; szóelején, szóban és végén; számtalan példa. — Csak egyszer s: *orzaglas* (=országlasz) 185³⁰. Egyszer-kétszer: *z*: *meze* 201¹⁸, *mezee* 224³⁷, *meztellen* 224³⁷, *reze* III 248^{16, 25}, *hozak* III 250²³, hol esetleg hiányjelet jelent a betűn álló vessző, mert *rezye* 248²¹ vagy *mezitelen* 225¹.

t = t. — Elég gyakran *th*: *the* 181¹², 182²⁰, *minth* 182²⁰, 197³⁴, *ezi*sth *kelh*ðketh: *es* *kör*ðztðketh 207³³, *fekethe* 223⁵, *kenc*ðth 207³⁷, *iratha* 201²³, *zerenth* 199³⁰, *keeth* 197³⁷, *tehath* 230³⁵, *partha* 210²⁷, *zenth* 213²³, 215²⁴ stb. vagyis a tárgyrag nagyon sokszor. Különben is inkább a szó végén (*nekieketh* 219³⁴, *ez*ðketh 219³⁸, a 210—230 lapokon nagyon gyakori). — **II**: *zyzellefegeth* 234²³, *tartho* 234²⁶, *tyzitha* 235⁹, *zenth* 236²⁵, *oltromhatha* 237³¹, *terithene* 240³ stb. **III**: *zenth* 254¹, *ifthen* 254², *minth* 254³, *lelk*ðth *teft*ðth 254⁷, *th*ðt 249²⁴, *th*ðb 251³, *the* 246⁶ s így tovább. Egyszer-kétszer **f**: *ðt*fel 251⁹.

ty = ty és ti, esetleg **t'** és **t**: *lathattya* 191⁸, *akarattianak* 191³¹, 193¹⁸, 196¹⁷, *Attiamfya* 192³¹, *tauoztattya* 195¹⁴, *akarattyanak* 194³⁰, *akaratfat* 196³⁰, *latogattyak* 197¹⁸, *oztogattiak* 197¹⁸, *attyanak* 199³³, 210¹, *attyat* 199¹⁰, *gertyatartoia* 182³², *gertat* 201²⁴, *gerfat* 202¹⁹, ²⁰, *gertyaua*l 202¹⁴, ²⁴, ²⁶, *gertyat* 202²², ²⁹; *palastyat* 203⁸, *palaitan* 203¹¹, *battyam* 203²³, *batadnak* 203²⁵, *batyam* 203²⁷, *nittya* 203³⁶, *ottya* 204¹⁰, *magzatianak* 217¹⁷, *kör*ðztien 190¹⁰, 217³⁸, 216⁹, ¹², *illattiaua*l 221³⁴. — **II** *kéz*: *rontya* 234²⁷, *attyat* 239³², 240¹, *haborittya* 237¹⁸, *barattia*nak 237¹, *harmattya*ua 238²⁴, *attianak* 240⁵, *kör*ðztien 240¹ stb. — **III** *kéz*: *bocyanattyat* 246³⁶, *batt yok* 247³⁵, *byzonwittyak* 248¹⁷, *attya* 254²³, *athya* 245³, *lirattia* 252³³, *erthet*ðk 253³³, ²⁴, ²⁹, *hyhet*ðk 253²³, *erthet*ðk 253³⁸, 254⁸, ¹¹, ¹³.

v = u, legtöbbször: *uetetenek* 182¹¹, *uizont* 199¹, *uigaztalia* 200⁶, *uezt*y 220²¹, *uala* 224³⁴, *uona* 226²⁶, ³⁷, ³⁸ stb. *houa* 200⁹, ²⁹, *ð*zuegfegebe 198¹⁴, *ð*uet 202²⁷, *fuua*ffara 231³⁸, *ñelu* 184², *neu* 190¹², — **II** *kéznél*: *uagon* nitua 234¹⁰, *ueu*ðye 235¹¹ stb. — **III**-nál: — *weue* 245⁷, *uala* 246¹⁶, *ertuen* 246¹⁷, *könuebe* 251²⁵ (ritkán van meg.) — **v = v**, *ke*-*vesebb*szér és inkább a szó elején: *vehe*ð 185⁸, *vegre* 188⁷, 228¹¹, *vön* 204², *vakok* 215¹, *vennek* 226², *de*: *hiv* 191²⁸, *hyva* 193²⁸, — **II**: *valamy* 237²⁸, *halvan* 239¹⁷ (ritka!) — **III**-nál: *vernel* kyl 250³, *zen*-*vednek* 252¹³, *Vegetöze* 249²⁶, *vasarnapon* 253³⁴, *vidam* 252²⁵ (szintén ritkán van). — **v = w** nagyrítkán az **I** kéznél; a **II**-nál nincs is: *wa*g 225³⁴, *hywa* 193²¹, *de* *amily* ritka a **III** kéznél (a többivel szemben) az *u*, ugyanoly sűrű nála a *w* használata s mert az *u* és néha *ü* hangot is *w*-vel jelöli, az írására pillantva nyomban szembeötlő ennek a szögletes betűnek a gyakorisága.

z = z; *nagynéha* *z*, (hoza 192²⁶, hozam 226²¹, *emlek*ðzel 208²³, *atkoza* **III** 252³⁴) akkor is különös okból (**z**+**j** hasonulásból). — **z = f**; idegen szavakban: *io*lafat 184⁶ és számtalanszor a Barlaámról szóló predikációban. — *ie*fus 179¹⁰ **III** 254¹⁵, ²².

zs = z, *zirrel* 221²⁰, ²⁵, ³⁰, *zakoth* 211³², *zolo*fmát 187²⁴. — **zs = f**: *fy*ðok 184³⁵, *Ier*falombol 185¹, *zolo*fmaít 187⁶, *alamif*naiokat 197¹⁷, 211¹², ²⁰, ²⁶, ²⁹, 224²⁶, *mor*falekyaua 212²⁶, *paif*at 231²⁴, *er*sebðtről 179³⁷, — **II**: *ro*fa 235¹³, — **III** *io*feþnek 254¹¹, *e*faías 251¹⁴.

Hiányjelek, ékezet.

Kausch id. ért.-ében bőven foglalkozik a Tih.-k. ilyenmű jeleivel. Az ékezet (') használata, — épúgy mint más egyéb sajátság, megint csak egyezteteti kódexeinket. Láttuk ezt a *c*, *g*, *l*, *n*, *t* és *z* betűknél. Kausch e szakaszban azután azt fejtegeti, hogy mi vezette a kódex íróját az ékezet használatában. Egy pár szóval nekünk is meg kell emlékeznünk arról, hogy miért és hogyan rakta föl a Kaz.-k. írója az ékezeteket. Kausch

a maga emberéről azt mondja, hogy «jelölésének alapja az olasz nyelv megfelelő hangjainak a jelölése». Ehhez tudnunk kell, hogy ebben a nyelvben a ,c' és ,g' betű mély magánhangzó előtt k-nak, g-nek, de magasak előtt cs-nek, dzs-nek hangzik. Ha az olasz most k-t, g-t akar magashangzó előtt ejtetni: ch, gh betűpárt használ. Ha mély magánhangzó előtt cs-t, g-t akar ejtetni, ci, gi betűpárt ír. Kausch (id. ért.) a ,h' betű eme segédi szerepéről nem ír, de az i betű e helyzetéről meg azt mondja, hogy a g betű után azért szükséges írni, hogy azt mély hang előtt is «lágýítsuk» (!). Ezt hát világosabban ki kellett fejtenem. Nem említi a Tih.-kódex ismertetője, hogy ez az olaszos betűhasználat nyilván Mátyás olasz tudósaitól és általában az Olaszországból felénk származott reneszánsz útján került a Dunántúlra és így az ottani kolostorokba is. Kausch kifejti még, hogy másolóink ezt az olaszos jelölésmódot aztán ékezéssel helyettesítették, tarkították, a kettőt összezagyválták. Abban föltétlenül igaza van Kauschnak, hogy az ilyen ékezetet Volf nyomán betűk hiányát jelző «kihagyó jelnek» vehetjük itt is, ahol ilyen olasz ,i' helyét mutatja.

«A másik kihagyó jel (')» mondja Kausch, — és ez áll a Kaz.-kódexre is, — «a maival egyező alakú és mindenkor hangnak a hiányát jelenti. Különösen hiatust pótló j-t helyettesít az ilyenekben»: (Kaz.-k.) mioka'ert 178²⁰, 194⁸, 191³¹, 214² ruha'u 220³³, allafa'ert III. 247¹⁴, Jo'ert III. 247¹⁸, re'a 220⁷.

«Ezen gyakoribb szerepe mellett más, lényegesebb j kihagyását jelzi»: bizonuith'a 179⁴, keuan'ak 197⁷, arcia'okba 220³⁴, ide'et 226²¹, ma'd 226³⁰, ha'thatna 232²⁰.

«Ismét más hang kihagyását jelzi a következőkben»: ne' 217¹⁰, mene' 217¹¹, ep'ötetnek III. 248⁶, őzue' 216⁷.

S így tovább Kauschnak a Tih.-k.-ra vonatkozó szavai: «e két hiányjel» (vagyis inkább az ékezet és a hiányjel) «között az a különbség, hogy az előbbi betű hiányát, ez pedig hang hiányát jelzi». «Gyakran előfordul, hogy e jelek felrakását mellőzi a másoló»; hygõnk 228³, menek (= menjek) 200¹⁶, dicérõk (= dicsérjük) 231⁵, menõn (= menjen) II. 241¹⁷. stb.

S végül: N'akokra 220³⁶, apach'a 194⁵, G'akortha III. 249¹⁶ «hol e jel az ékezetes hiányjel helyett áll».

Írásjelek: «kettőspont, pont és kérdőjel». És továbbra is Kausch megállapításai érvényesek a Kaz.-kódexre is: «Codexünk interpunctiója nem oly változatos, mint a mai, de alkalmazásában nem a véletlen, hanem nyelvtani szempontok vezérlik írónkat». «Leggyakoribb a kettőspont az egy hangsúly alá eső mondatrészek összefoglalására». Kódexünk minden lap-

ján megtalálható. «Gyakran sorszámmra nem találunk írásjelt» (főleg az egyes predikációk vége felé, ahol a másolót a befejezés sietteteti; pl. a 204. lapon.) «de csak ritkán hibás» használatot, pl.: mondananak: \dot{v} előtte 217³², hireben zenth:uala: 220⁵, az zegenókhöz:haffonlatossok: 221³².

Amit Kausch a többi jelről pl.: a kérdőjelnek itt-ott a mondat közepére való helyezkedéséről («mindõn embõrõkre zalhatnak-e? ez korfagok:» 219²⁴) vagy gyakori hiányáról (:han eztendõs uag: 226⁸, houa terichem magamat: houa fogam feiemet 200⁹) mond, mindez áll a mi kódexünkre is.

A nagy kezdőbetű gyakori és fölös, oktan használata-ról ugyancsak Kausch-sal együtt szólhatok. (utana Jõhet 232¹¹, el' Jõvetit 221¹⁷, Nagh 219⁹) A fonetikai és etimológiai írás-módra nézve a Tih.-kódexről ezt olvashatjuk nála: «Nyelv-emlékünk írója a legtöbb esetben úgy írja a szót, ahogy kiejti.» A bizonyítékokat e dolgozat «Mássalhangzók hasonu-lása» című szakaszában bőven megtaláljuk. Teljesen fõdik a Kauschid. ért. 12. lapján idevágó adatait. «De nem egyszer tapasztaljuk, hogy a codex írója a szó kiírásánál az etimológiát követi.» És így «az író helyes nyelvérzékéről tanúskodnak»: baratta (= baráttá) 216¹⁵, imadšagra 208³⁶, 231²¹, egčõr 202²⁹, gonozfagot 229⁵, 230³⁴, õrdõgtul, uilagtul 231²³, maradhat II. 236¹⁸, foghatatlan 231²⁶ stb. «A szók összeírása és szétválasz-lása» ugyanolyan a mi kódexünkben is. Kettõnél is több olda-lon — mint Kausch teszi — e sajátságot én nem bizonyíthatom, de csak azért, mert e dolgozatnak már nem célja a kódex teljes nyelvi elbírálását nyújtani. Az egyezés bizonyítékait bőven szolgáltatja más szakasz; ehelyütt éadjuk be a következõkkel: egybe van írva, majdnem mindig, az ,is' kötõszó az elõzõ szóval: zentõkes 179²², enes 183²¹ (számtalan példa van rá); az ígével az igekötõ, még ha utána áll is: kelfel, niresdel 218³², menelbe 218³⁴; a segédige, a «való» szócska: erõzuala 183²³, azzonhozualo 201²⁴, mežeuualo 201¹⁸, fogotuona 222⁷ stb. — A különírás esetei: feel futata 221⁷, el' iede 221⁸, megh reftentel 221¹³. Ugan ezõnkepen 222³³, ezõr háromzaz 215¹⁹, az tõl 232²¹, ueternie kor 208³⁸, balgatagh fagokrol 222⁵ stb.

Hangtan.

A két kódex egyezését nagyon szépen szemlélhetjük, ahogy a Kazinczy-kódexnek pl. hangszínbeli változásait tárgyalva, minden egyes változásfajtánál nyomban bemutatom a Tihanyi-kódex megfelelő hangtűneményét is, a Kauschnak már idézett művéből betűről-betűre kiszedve. A többi változástélelőseget, (vagy már az alaktani részt sem,) ilyen párhuzamos módon részint helyszűke miatt, de meg azért sem mutathatom be, mert nem akarok fölöslegeset adni. A hangtan további részében, vagy az alaktanban is, csak itt-ott (mindamellert elég gyakran) ugyan, de bizonyos tekinteteket követve, mindig rámutatok az egyezésre.

I. Magánhangzók.

A) Minőségi változás.

a) mai köznyelvi nyíltabb hang helyén zártabb áll a kódexben.

α) mély hang ajakgömbölyítéssel.

1. Nyíltabb helyett középzárt.

a ~ o, ó. — Szótőben, illetve szóalakban: morhackat 202²¹, aitoia 182¹¹, 221⁶, aytoyat 208¹⁷, aitoya 233⁴, de ezzel szemben aitaian 207¹³, hot(=havat) 199³¹, megh hot 203³¹, hottaknak III 247², 248⁵, 248³⁷, 252¹, 253¹⁷, de ezzel szemben halottat 247²⁸, halottak 246¹¹, hallottak 248¹³, 249⁷, 249¹⁴ (=halott) oztan 178¹⁵, 188⁹, 196²⁵, 197¹⁹, 197³⁴, 198², 3, 208², 219³⁸, 225¹², 228¹¹, III 247¹⁰, oztaan II 238³⁴, ozthan III 253³⁵, 254²⁰. — Képzőkben, ragokban és előttük, mint kötőhang: bozontania 208³⁹, bozontak 200⁷, hiuolkodafnak II 236³⁴, 237¹², hyuolkodaft II 236³⁶, hyuolkodo II 237³, hiuolkodas II 237¹⁷, hiuolkodnanak II 237⁹, tarfolkottatandik II 236³³, alkolmas 182⁸, 195²², 198³⁹, 200³⁸, 202²⁴, 203³³, 218⁹, 219³, 225³¹, 226²¹, 231¹⁷, II alkolmafb 235²⁵, III alkolmas 251¹⁴, 254¹⁸, cikorgotafsa III 247¹², likok 273²², de likakból 223⁹, tarfokat II 236¹⁴, foglalatofok 180¹, 2, 3, aranaifokat 221²⁴, hafonlatofok 221²⁸, 32, 222³⁸, hafonlatofok 223²⁸, hafonlatofokath 229⁷, hafonlatofok III 251²⁷;

gonofok III 251²⁹, gonozok III 252¹⁸, Gonofok III 252⁷; agetatoflon 201², 4, 37, gorlon 207¹⁶, alazatofon 186¹³, zorgalmatoflon 195¹⁴, 198²⁵, foglatatoflon II 237⁶.

Kauschnál a Tihanyi-kódexre nézve ezt így találjuk:

a: o. gokorta 288²⁰, máskor a mai alak használatos; oztan 8², 192¹⁶, 216³⁰, 319²; angol 240²⁰ (l.: T.M.Ny. 167. l. jegyzet) Képzők előtt, képzőkben és ragokban: huiolkodo 107³⁷, zaiufoduan 42¹⁶, tarfolkottaflok 297⁹, alkalmas 99¹⁶, 105¹⁵, 221²⁰, nomottatnak 322¹⁶; a többes -k előtt az -s képzős mellékneveknél: alazatoflok 161⁷, hatalmofok 155³⁴ és e szókban: widamok 102³, vekonok 106²⁶; a módhatározói -n előtt az -s képzős mellékneveknél: haznofon 128²⁵; a birt. ragozás e két alakjában: attalom 239⁶, 302¹¹, attalod 233³, 398³⁸. Idegen szókban: Jakob 244⁴, 289³⁷, 372¹³, ritkán a mai alak is: Jakob 2²¹, 270²³.

2) Középállású helyett zárt.

o ∞ u. Szótőben, szóalakban: buriut 229⁶, buzut 194¹⁷, buzufagot 214²⁷, buzumath 228¹⁷ de: bozuth 207⁹, 208³¹, leburuluan 214¹¹, uruofahoz 218²⁸, uruofa 218⁸, uruofagot 218⁹, uruossagh 225²³, uruos 220²¹, II uruoffagh 239⁴¹; III wrzafert 249¹⁶, de: III ornak 249¹⁶, III orw 253⁴, III orwes 253⁹ (= lat. fur); hwzwlsak III 250²³, de: hozak III 250²³; hozu II 237¹⁵; numurultaknak 200³³, nomurultaknak 208²³, azonban; nomorította 223³⁶; zomurufagos 177¹¹, 177¹⁸, zomurufagokat 178³⁶, zomurufagal 217¹¹, zomurufagban 220², 227¹, zomuru 216²⁵ azonban: zomurufagot 177¹⁰, 217³¹, 219¹⁶, zomorusagban 219⁹, zomurufagal 224⁶, zomorkodek 222²⁴; komuro III 252²⁶; haburuffagot 181³⁸, haburufagnak 205²⁶, 227³⁷, II 237¹⁹, haburufagokba 200⁶; kudolnia 211¹²; uzturura 190³², vztururo 191⁸ (= i östörű, Beke Ödön dr: Kemenesalja nyelve. Ny.F. 33.)

Képzőkben, kötőhangok, ragokban: cuftus 212⁹, de: kuftosanak 212³ cuftos 212⁷ ¹; II lilium 234³, de: lilium 235³; haragut (tárgyrag előtt) 217⁸; bodoglaguflul 198³; palotabul 219¹⁰, de: menorzagbol 179²⁰; fyatul 220¹⁷, magatul 217²⁵; II gondolatoktul 235¹⁰, III feltamadafoktul 252², ²⁸; III cillagtul 251³⁸, III birottul 247¹⁰, III fatul 245⁹, III weragtul 245¹⁰ (általában a -ból, -ból ragnak mai irod. alakja a gyakoribb, a -tól, -tól helyett pedig túlnyomóan -túl, -túl, l. Névragozás. Szótan).

A Tihanyi-kódexben így fest ez a változás:

o: u (régí u ma o) burula 263¹, (Göcsej Vas m.) máskor borul 240²⁶, buzut 27⁶, 242¹⁶. (Udvarhely m., Székelyf.) máskor: bozu 27³⁶, 77³, 102¹, huzu 9⁹, 51²¹, huzu 50¹¹, többször: hozu 50⁸, 105³, kumuruk 102³⁸, numurufag 20¹⁸ és nomurufag 141³⁷, uruos 5⁹, 216³⁵, 310³⁴ (Eger v.); haburufak 45¹⁰, 321³⁶, 317³², míg kilenc alakban rendes o hangot találunk; zomurufagos 338¹⁴, ²¹, de: zomoru 305²⁷. tulaidunit 214⁷, máskor mindig rendes; harum 19¹¹, máskor: harom 19¹⁴; bodug 358¹², 356¹⁷, 363³², máskor rendes. — Képzők előtt, kép-

¹ Megjegyzendő, hogy ezt Volf a Ny.T. VI. k. előszavában vigyázatlan leírásnak itéli. — Szerintem ebben és a portikus ∞ portikoffaba, lilium ∞ lilium, ieronimus ∞ ieronimos, eufemianus ∞ eufemianus-félékben azonban az egyszerű íráshibánál valamivel több, azt lehetne mondani, bizonyos rendszeresség van.

zókban és ragokban: bozzunt 189¹⁵, a régi nyelvben legtöbbszörre -ont alakban fordul elő, ebből lett a mai -ant; haraguffok 102³⁸, keuanatus 175^{23, 26}, de -os 54²³, 233⁷, tanubizoniagut 232²⁶, de: bizonylagot 250¹³, 314²⁶. — Idegen szókban: damoncus 150²⁵, máskor: damonkos 84⁵; lilium 35²⁵, papirust 24²³.

ó: ú: a -túl (-tól) ragban: fatul 34¹⁰, a participium praes. ó-ja helyett a birt. ragozás többes számú 1. személyében: zozolunk 398³³.

Þ) Magas hang ajakgömbölyítéssel.

Középállású helyett zártabb.

ő ű és ő ű. Szótőben: II bučen 235³⁸, de bōc 236⁵, III 250², II buitnel kyl 236³², II erkuč 238²⁸, II erkučnek 238²⁹, II erkučōket 238³², ez alakok határozottan nyugati-dunántúli-alföldies sajátságot mutatnak. Az -ōl hangkapcsolat helyén álló ű vagy ű, — említettek főlül még a -tól -ből ragokban is, — erre a vidékre jellemző. De ugyancsak II erkōcban 235¹⁴; lun 192²⁸, 189¹⁴, de lōn 189¹²; tud 221³⁶ (= tevéd 220²⁹), tune 184¹⁹, de tōk 227¹⁴, meduk 199¹⁷. Esetleg fw III 250⁵ (= fō) ha a «fū» olvasat lehetséges, (mert főwel 251⁹) és nem csupán ortográfiai sajátság az ő hangnak w-vel való jelölése. (Lásd Schlāgli szójegyzék: fw és T.M.Ny. magyarázata a 113. lapon.) — Most pedig kódexünk egyik jellemző sajátságához, az egyes számú, 3-ik személyű személyes-névmásnak állandóan ű alakban való használatához érünk. Ha a Kaz.-k. nyelve valamilyen külömbözik a Tih.-kódexétől, úgy ez a sajátság közöttük a főkülömbőség. Míg a Tih.-kódexben ugyanis csak két esetben (1. o. 16. és 132. o. 29. s.), tehát a legnagyobb ritkaságképpen találjuk e névmást ű alakban, addig a Kaz.-k.-ben az ű-s alak a túltengő, sőt egyes részeiben, pl. a Barlám életéről szóló prédikációban, — a kódexben levő prédikációk legnagyobbikában, kizárólagos az ű használat s csak egyetlenegy kivétel akad a 232. o. 18. sorában: őtet. Ez a sajátság a Kaz.-k.-et tehát még a Tih.-k.-nél is erősebben duna-drávaközi nyelvjárásúnak tünteti föl. — Példák az ű-re: 180⁶, 181⁷, 14, 182¹⁸, 183¹, 184¹, 6, 11, 186⁷, 187⁵, 9, 188⁸, 189⁵, 12, 16, 19, 190², 3, 22, 191¹⁰, 11, 30, 192¹, 26, vagy a II. kéznél: 234¹⁷, 19, 20, 235², 11, 22, 30, 236⁴, 10, 14, 237⁸, 17, 238³, 9, itt egy pár ő jön s aztán ismét 239³⁴, 37, 240²⁰, 36, 241¹⁷, 18, 28, 29, 31 stb. és így tovább minden lap csakúgy hemzseg a sok ű-től, mert az I. kéz (és a Volf szerinti II. kéz) egyik stílusbeli hibája a 3 személyű szem. névmás fölös és sokszor oktalán használata. Példák az ő-re: 197⁷, 205¹¹, 210¹⁴, 232¹⁸, 239³³, 35, 240¹, 24, 30, 241¹, 3, 6, 8, 10, 26 stb. A III. kézre ez már csak kisebb mértékben áll. Ennek az írásában az ő is nagyobb számban fordul elő, mint az w hangú névmás. Pl.: w 249²¹, 250³¹, de: ő 245¹⁸, 247³², 248², 22, 249¹, 2, 251², 3, 254⁵, 6, 7, 8, 253²⁶, 22 stb. — Ragokban: teftul 177¹⁵, erőtul 177¹⁷, erőttul 203²², fergektul 177²², tulunk 182² tytuletōk 190¹⁹, kytul 182³⁵, kyktul 195¹⁸, tōruēnetul 199¹⁷, menōktul, Jōuōktul 211¹¹, v̄tule 223¹, de eletlōl 177¹⁹, iftentōl 179³⁴, 38, 180⁴, 200², tōle 191³¹. II tulud 238¹⁸, tulem 238²², tulye 238²⁷, iftentul 240³², de tōle 236²; III termezettwl 250¹⁰, iftentwl 251³², de kezettōl 254¹⁴; örōkun örōke 186¹⁷, örōkkun örōke 254²⁴.

A Tihanyi-kódexben:

ő: ű: kōnurōl 122¹, máskor kōnōrōl 16²⁷, bučōletōs 130²¹, máskor: bōčōleth 124³⁰, 374¹⁰, itt tehát ő: ő: ű változással van dol-

¹ és ilyen arányban tovább. A -túl alak a túlnyomó kxiunkben l. Szótan. Névrágok.

gunk (bücsület: Udvarhely m., Háromszék m.). — Képzőkben és ragokban: zörzetus 33¹⁷, örvöndetus 343¹⁴, örökun 356¹⁶.

ő: ú: buć 212¹⁷, 262³⁸, máskor bōć 247³⁷, bur 102²⁹, máskor a mai alak szerepel (bür: Szeged v., Dráva mell., Győr m.) erkućeben 107³⁸, máskor ő-vel; v̄ 116, 310²⁹. Ezenkívül a -tül (-től) ragban: elektul 211.

7) Magashang ajakgömbölyítés nélkül.

Középállású helyett zártabb.

ē ∪ i. Szótőben: rigel 229¹⁵, rigel 227²⁹, de reğel 229¹⁶, kyralliananak 232¹⁴, lianok II 2346 (nem 'lyánok' mert az eddigi leana 189²², 190⁸, leanzo 190¹⁴, sőt ugyancsak abban a predikációban, honnan fenti szó került 238⁶, 239¹⁰ is így: 'lean') alakok ezt az egyetlen /v/-es alakot nem igazolják, sőt a dunántúli 'lējány'-nyal szemben, határozottan nyugati nyelvsajátság (l. Balassa: Ny. j. oszt. 43. és 29. lap) — II byzprimōt 238¹³; mineuel 199⁷, II mineuel 235²⁵, 26, ammyneť 211¹², amminere 206³²; margarita 222³¹, de margareta 203¹⁰ (mindkét esetben drágakő neve). — Képzőben: merezkydik 193¹⁷ (egyetlen eset = tévedés). De nyelvjárási (nyugatias) sajátágként fogadhatjuk el ezt: előttunk lezōn . . emléközety (=emlékezete) 177³⁰ és: az criftulnak zeretety II 234¹⁷; az wer az lelőknek zeky III 250².

ē ∪ i. Szótőben: beltiknek 228¹⁹. Ragban: Kódexünkben számtalan példáját találni a főnevek 3-ik személyű birtokosának ragos alakjaiban az ē helyett való i-nek. Balassa: Nyelvjárások osztályozása c. művében e tűnényt az alsódunántúli, de az alsó drávai nyelvjárára nézve is megállapítja. A régi nyelvben pedig, amint tudjuk, az egy birtokos több birtok jelölésének még nincs -ai, -ei vagy -jai, -jei, hanem csak egyszerűen i jele s így a 3. személyben pl. az 'isten' szót véve a több birtok és egy birtokossal személyragozva, ilyen alakot kapunk: istenit; amint pl. ez az alak a Kaz. k.-ben meg is van: iŕitenit 189²⁵. Ez az alak persze egészen összeesik az egy birtokos, egy birtok személyragozásának egyes 3. személyével, mind k.-ünkben, mind a mai dunántúli és drávamelléki nyelvszokással. Hogy milyen természetű az i rag ehelyűtt, azt csak a mondat szerkezetből tudhatjuk meg, ha ugyan kiérzik belőle, mint pl. a fenti adatnál: 'baluan iŕitenit'. A "pogan patriarkanak" több bálványistene is lehetett. Néha teljesen tájékozatlan maradunk kódexünk íróinak ama tudákoskodása miatt, amelylyel pl. néha a dolgokat a számnévvel számban is egyeztetik s ezért pl. 249 lap 2 sor: 'ez wylagnak negh zegirōl' kifejezésben az i kétes értékű. — De kétségtelen az egy birtok ezen esetekben: helit 180²⁵, megh efetit 209³, el'İouettire III 247⁵, el'İouetit 221¹⁷, diceretire 177⁶, 189², helit 180¹⁵, 25, helin 180²², diceretiuēl 184³⁰, diceretyre 201², puztanak belitibe 216¹⁷, zeretetibe 218¹³, zeretetyret 211¹¹, zeretetiben 180²⁶, fekiben 184¹⁰, hitirōl 190⁵, kötelezetiből és nemzetiből 197²⁶, tyztōletire 201²¹, edōlŕegit 217⁴, II zeretety 234¹⁸, teteire 223¹¹, tetein ualo 223²⁵, III dycheretire 245¹, III zeretetiből 245⁶, III termezettit 251²⁰, III diceretire 254¹⁸, ezzel szemben ē-vel áll: uerenek 189¹², telteben 207²⁸, lelkeben 207²⁹, bezedeuel 207²⁹, örōmeben 217¹⁵, zekerebōl 220³⁴, zekereben 220³², kepere 225²⁸, II zyuebōl, mergenek 235⁷, intefere 240²⁶; III teltebe lelkebe 247⁸, III tettebe 242²⁴, III elebe 252⁶, III eletet 247². — De kétséges, illetve több birtok jele lehet az i a következő esetekben: edōlŕegit 217⁴, byzonlagit 217⁵, Ieregiuel 183²⁵, baluanifitenit 189²⁵, edenith 209²⁴, vetemenit 200⁴ (utána e jelző áll *mind*, tehát többesszám).

Van a birtokos $\epsilon \sim i$ változásra a kódexben még számtalan adat. Mindezen adatoknál nem biztos még az sem, hogy az i illetve y rövid (i) vagy hosszú (i) hangot jelölte-e. «Talan épen a hosszúság és rövidség lehetett a megkülönböztető a többes, de személyragtalan és az egyes, de személyragos alak között» (Simonyi Zs.)

$\epsilon \sim i$ byzprimót 238¹³; fyrfýv 191²⁶, 197³¹, 37, fyrfyak 214¹³, firfiv 198⁸, firfiw 217¹⁴, II kiralni 240¹⁵, de II kyralne 240¹⁷; kóröz-tin III 247³⁵; egnihan 209⁸; nikiek 211²², máskor nekyek, Nekyek 212³⁵, nekiek 212³⁶; III nikyek 251²², de ugyanabban a sorban nekyek és III Nekyek 248¹⁶, III nekyek 253¹⁷, 18, 246^{10f}. — fegidfege 230²⁸, máskor fegeffegul 224¹¹, fegetffegöl 194¹⁹, fegedegökéri 198¹², feget-fegöt 200³², fegetfeget 201³⁵, fegetfegeth 223³³, — II fegecfegre 238²¹, mely alakokban az alapszó nem tévesztendő össze a mai segít igével, sem avval a tövel a mi fegeteni 199⁶ és fegetyuala 206³³, fegittyuala 206³⁵ alakokban van meg. A fenti 'segéd' alapszó azonos a HB-beli 'legenek neki feged' alakokkal. Kódexünk emez alakjai a *segítség* alakot fejlődésének ama középállapotában mutatják, ahol a szó maga nyújt származásától magyarázatot; a mai alakból valami mozzanatos, vagy műveltető -ít képzőt elvonni sem lehetne, de ennek az -ít képzőnek e szóban transzitiv -ül megfelelője sincs. Azt kell tehát hinnünk, hogy az -ít képzőnek analógiája hatott arra a szótagra, ami különben mai is -éd lenne. — kyztetefőkből 231¹⁹, de keez 183³⁰, 31.

A Tihanyi-kódexben:

ϵ : i: kiner 38¹, 329²⁵ (Szeged v.: kinyér), gyriedözunk 393²⁹, máskor rendenes; Mikora 99²⁶, mine 82⁴, 213⁴, 321³¹, zerecinók 139¹², 140²⁴. — ϵ : i: amilkodo 287³⁰, arnikoz 290²⁰, 32²³, egnihan 165²⁴, 196⁶ (Szeged v., Debreczen), kinir 123⁵, 123²¹ (Dráva mell.: kinyir); firfiv 202⁰, 77², 290⁹, ritkábban: ferfiv 182¹⁷, 314³⁰, kóröz-tin 8³, máskor mindig rendes; kiztet 61¹⁵, 207²¹. — Képzőkben és ragokban: tetemin 15¹⁶, 121²⁵, kiralni 165²³, 185²⁶, máskor -né; az -és képző ezekben: zenuedifenek 371³, helhöztetifiben 99¹⁶, a birt. ragozás egyes szám 3. sz.-ben: eftin 29⁷, zekit 266³⁶, eielin, emle-közetire 78²⁶, zeretetinek 73⁴.

b) Mai köznyelvi zártabb hang helyén kódexünkben nyíltabb áll:

ö) mély hang ajakgömbölyítéssel:

1) Középzárt helyett nyílt

$o \sim a$ maft 181³⁸, 190²², 200²⁰, 214²⁵, III 246²⁰, 254²¹, maft 223³⁶, 231⁴, maftan 177²⁷, 182⁷, 185²⁸, 194¹⁷, 207²⁰, 222²⁷, III 252³², maftany 224¹⁰; apaftoloktul 179¹³, 182⁷, apaftal 230³⁸, 201⁹. II apaftallal 234¹⁴, 238³¹, III apaftal 247³⁶, 38, 249¹³, 253³, 246³⁴, azonban a mai alak is előfordul: apoftolok 182⁹, 198², III 246²⁰; habarufagoknak 226²⁰; Gakarlatok 231³¹, gakarlot 231³⁰, de meg van a mai alak is: Gakorta 193¹⁵ és gakorta 206³⁶, rakonfağa 197³⁷, rakonfagy II 240³¹ és rakon közél 223⁶, de mai rokonfagy 200¹, II rokonfagok 241⁸. — Képzőkben, ragokban: uarafta 184³⁴, 206²³, 211⁵, II 240²², uaraftol 189²¹ és 200¹⁸, uaraftaba 195⁴, uaraftoknak 198³, uaraftnak 200¹⁸, uaraftaban 201¹⁹, uaraftaba 211⁵, uaraftan 217²⁶, 224³¹; aranas 210⁷, 220³², 221²⁶, 24; II 235³¹; allapattyaba 196¹⁰, allapatarol 216⁹, allapatba III 251¹³, 14, 16, 18, 20, 21; fölöl megh mondattak (= a föl-soroltak) = praedicta III 250²⁹; lata magat megh fogatnak lenny (ge-fangen, mintegy 'a lépre csalt') 231¹⁸; thöruenybeuala III 245²⁰, thöruenbe wala III 246⁶, (= mindakét esetben -való). (V. ö. Gyul. Gl. 'walacnok' és Ehr.-k. 50, 54, 59. l., vagy 'meltakat', Münch.-k. 165.

Balassa: Nyr. XII 299). margitat 189²⁹ e. h. margitot. A 190 l. 37 és 191²⁵ sorában álló ‚margita‘ alak azt sejtetné, hogy a ‚margitát‘ olvasat is lehetséges s így az o ű a változás e helyt meg nem állna, azonban a sok ‚margit‘ szótó (189²², 180¹⁷, 191², 14, 18, 20, 192⁶, 7, 10, 31, 33 és más predikációkban is) e változást igazolja.

A Tihanyi-kódexben:

o: a: apaftal 10³⁰, 76²², 202²³, 377²⁰, apaftol 384¹⁶, 371³⁷, de apoftol 329¹⁹, 382²⁵, damonkos 84⁵, agakartaualo 365²⁹, máskor rendes; kananok 85¹⁴, 86², maft 193⁶, 328³, 297⁴, (Somogy m., Szlavónia), egyszer o-val 395¹³; pozta 335¹⁸, de pozto 31⁶¹, rakonlag 166⁸, 280³⁸. — Képzők előtt, képzőkben és ragokban: almadade 166³¹, paranálat 61¹⁵ máskor rendes; allapat 12²⁷, 221²⁶; az -s képző előtt: varas 28²⁰, 218²⁷, 317³², aranas 122⁵, 360¹⁶; a többes -k előtt: doctorak 13¹²; a tárgyrag előtt: almat 166³, egiptomat 293⁵. Végre doctorral 82¹³, de ez talán hiba.

2) Zárt hang helyett középállású hang áll.

u ű o onokaiaual 200³³, onokaiatul 200³⁷, onokam 203³⁵, onokad 203²⁷; III ondokfaga 25¹⁵, III ondokfagba 251²⁶, III ondokok 252¹⁸; iohait 189²⁷, lohok 199², lohot 2296 (= ‚júh‘, ‚das Schaf, értellemmel); el poztit II 238⁶; jotot 198²⁹, 202⁷, lotuan 210²¹, iothatna 214¹², de rögtön ezután lutha 214¹⁵ és iutha 199³⁴, lutanak 209¹⁸, iutnia 219³², iutottanak II 240²⁷, 241²⁷; fundamentoma 182²⁵.

Idegen szavaknak, de általában szavak végződésében, illetőleg ragokban, képzőkben: Criftofnak 192²³, 211⁶, 231¹, 32, Criftofol 217³⁷, Criftoftul 227⁸, Criftoftal III 248¹¹, Criftoftos 252¹⁸, de Criftoft III 252²¹, criftoftus 227¹¹, Criftoftu(n)ak III 249⁶, Criftoftusnak III 252⁶; — innocencios 213⁵, archadioftal, honorioftal 213⁶, eufemianos 213³⁷, máskor rendes, ieronimoftak 194³⁴, 9, 13, de ieronimuftak 193²; e helyen említhető meg, hogy a Ny-T. 207, 208 és 209 lapjain előforduló ‚ieronimos‘ név feloldott alak, mert a kódexben magában ű jel áll a szövegzett helyén, de Volf Gy. e jelet -os alakban bontotta föl.⁴ Külömben ieronimus áll. — Itollanos 197²², de rendes 197¹⁴; uenos 228³⁷, faturnolth 228³⁵, kaldeofofok 228³⁰; laduceofok III 246¹⁵, portikoflaba 211¹⁰, 212¹, de portikufta 212⁹; fundamentoma 182²⁵, teftamontomot 221⁹, ewangeliombeli III 246¹³ de egy sorral lejjebb euangeliumanak. — hazol 211¹⁴, 8 (= a mai hazulról!) Ez az ablativus, mint mód- vagy körülményhatározó mai -ul alakjában van meg k.-ünkben: arcul 212³⁵, bodoghlagoflul 213⁴, iatekul 216²³, gonozul 217¹⁰, diakul, hazafful 198²⁹, 6, 190¹, 226³, 230³⁵. — Érdekes, hogy k.-ünkben a valamivel bírót jelentő denominális névszó mélyhangú alakjának már nem -ó a képzője, hanem a mai -ú. Pl.: nag imadfaguuala 213²³, zayv II 234²⁵, 236³¹, illatu II 234²², 24, korunk III 251²¹ (= koru-k, mai koruak helyett, a szövegből azonban világosan kitűnik az ‚ú‘ képző: ‚hogh mind eg korunk lennenk‘), ezzel szemben a magashangú alak még mindig mint -ó uralkodik az itt-ott föltűnedező -ü fölött (l. az alább következő ű ű ű változást.) — K.-ünk újabb jellemző sajátágához értünk. Ez a mai köznyelvi -uk, -üknek nyitabb alakja, mind az egyesszámú birtok mellett, mind a névmások vagy határozószóknál: — halaloknak 177¹⁰, 178¹⁵, 179²³, abrazattyok 178⁵, halalokon 178⁸, zauokat 182¹⁵, uigasztalyok 183¹⁴, imadfagok 188¹¹, fyokhoz (fiu-jokhoz) 195²⁷; — magokat 196¹⁷, hozaiok 194¹²,

⁴ L. még Helyesírás, a hangok jelölése c. alatt.

annyok 198¹⁷, náialkodások 198²⁴, magzattyok 210¹⁶, ruhaiokat 218¹⁸, rauaiflagokat 218²¹, dolgok 219²¹, Nakokra 220³⁵, labokhoz 220³⁵, arcok (!) 229³⁷; a II kéznél magokat 234², attalok 24¹⁶, ronkonlagok 241⁸, loklagokat 241⁵, utanok 241⁷, akarattyok 242², galliaiok 240²⁸; a III kéz írásában: battyok 247³⁷, iaralokrol 247³⁸, koporloyokból 248¹¹, poroknak 248³⁷, 249⁴, feltamadaifokba 251³⁶, 252¹, 2, 16, 20, 28, magokat 252⁸, miattok 252⁹. — A tárgyas ragozásban lattok 190³⁵, laffok 213³¹, laffok II 235²³, III wallyok 246³³, lattiok III 249¹⁶; a mai nyugati és duna-dráváközi lovik-, magik-, látik-féleségek tehát hiányzanak kódexünkől s ehelyett ez a má már palócos-székelyes -ok -ök áll, de a tárgyatlan ragozásban már megint a mai köznyelvi állapottal találkozunk (I. Szótan, Ragozás).

ú ű ó. bucozek 226²⁴, de bucuzuan 211¹. Ez a szó csak második tagjával szerepelhet itt. Első tagjával ú ű ó változást mutat, minthogy a Kazinczy-kódex eredetijében ez a szó így van írva: b9cuzuan, nyilvánvaló o helyett; a Ny.T.-ba pedig talán sajtóhiba folytán került első tagjában is u-val.

A Tihanyi-kódexben:

u: o: Töszókban: Johok 591⁴, 242¹⁷, 382¹⁶, Jottalmat 380²⁴, máskor «u»: 381, 374¹², Jotot 183⁴, de: iut 85²⁰, 192²⁰. — Képzőkben és ragokban: a tárgyas ragozás többes sz. 1. sz. -juk és -uk helyett lattiok 626, 365¹⁷, vontok 73²⁵; az alanyi ragozásban ezen alak: magaztalonk 278²; a birt. ragozás többes sz. 3. sz.-ben -uk helyett -ok: zamok 341³⁰, fiok 74²⁷, az -úl rag helyett -ül; otalmol 139². — Idegen szavakban: Joltio 331³, de Jultio 332²⁵, fondal 282²², de: fundamentom 328⁷; a latin -us végzet helyett -os: anfeimos 149¹⁵, máskor -us 92¹², 268²⁷, Criltos 299⁵, 315⁶, gyakrabban: criltus 76²⁰, 140²⁰, 326¹¹; ecclesiastikofnak 257³², Jeronimof 340¹⁹, máskor rendes; pilatofhoz 123¹³, 371⁶, pfalmof 331¹³, protoinak 294²⁷, 296²⁹, de: protus 302¹⁸, 321³³, verliculofal 332²³, máskor -us 331¹⁴, 332²⁰. A latin -um helyett -om: alkoranom 140²⁷, euangelium 161⁸, 363²¹, egyszer: euangelium 195²⁴, efefom 69²⁶, fundamentom 328⁷, korintom 4²³, martirom 184¹⁹, 362¹⁰, offertorium 186³⁷, sanctuariom 190²⁵.

u: o: cofol 123¹², 228¹², de cufol 24¹⁷, 371⁸, buco 169⁹, 379¹³. Ezenkívül ú képző helyett ó: huzo 9⁹, 51²¹, de: hozu 50⁸, 105³, 239¹⁰, modo 205³⁰.

3. Legzártabb helyett nyílt hang áll.

ú ű a Ide lehet talán sorolni ezt a hangváltozást ifiat 193¹², a mai köznyelvi „ifjút” alakkal szemben. A maítól el nem térő ifay 196¹ stb. efféle alak k.-ünkre nézve jellemző nem lehet.

6) Magashang ajakgömbölyítéssel.

Zártabb helyett középállású:

ű ű ö illetve ú ű ő. Szótóban: ödözlhetunk 225¹⁷, ödwözlő II 249¹⁸, övötfel II 241²⁵, ieg göröieth 210²⁷, közbet 193²⁵, gömőcöt 183³², gömőcöt 182²⁰, gömőcöt 196¹⁵, gömőc 196²⁶, gömőlcet 199¹⁷, 18, gömőlcue 196²⁸, gömőce 214¹⁸, 231³³, gömőcy 232¹; zőnel 191²¹, megh zonenek 201³⁸ (íráshiba 9 helyett o), zőnetlen 178¹⁶, 18, 20, 193⁸, 9, 223⁵, II 236³⁷, 237¹⁰ és III zőnnék 253¹² (2 ízben) és 31. sor; göluen 192¹⁰, gölenek 196⁷, 228¹², feel gölt 213⁷, felgölienek 228⁶; göleketöket II 237¹⁷, de gölnie II 240⁸; be göttete 209¹⁹, özue

göitöt 182¹⁴, de Ozue guituen 217¹⁵, és göitelle III 248³⁷, de őzwe Gwyttik III 249²; göldölegöm 191³², göldölegnek 227³⁶, göldölegeth III 252³³; böttökel (= betű) 203⁴, böttökről 205², böttöketh 205⁷, böttö 205⁹, 18, 28, 206¹², böttö 206³, 19. — Képzőkben, ragokban és jelekben: minemő 177⁷, 28, 190⁷, 198¹⁶, 214⁶, neminemő 189³, 216¹¹, 218¹², Minemő III 252³⁶, de ugyane kéz: feminemv 250⁹; neuő 179⁷, 195¹⁶, 197⁸, 205¹⁰, 19, 20, 206⁶, 13, 211²³, II kéz: 240²⁹, 239⁸; de „az aureolat ez el new Coronat“ III 251⁶; zepfegő 196¹²; zynő II 235³⁰, 37; egiő (= együgyű) 199³, elető 199³⁰, elmeyő 216²², gőnőrfölegnek 178², gőnőrfölegős 196¹⁵, gőnőrosegbe 207²⁸, gőnőrfölegőkben 217³², 218³⁸, gőnőrfölegők 222³⁵, 36, gőnőrfölegő 223²⁶, gőnőrfölegben 224³⁵, gőnőrfölegőkkel 225⁶, gőnőrfölegeuel 225⁹, de: gőnőrfölegőföket 217³¹; a II. kéz: gőnőrfölegbe 236¹⁶, gőnőrfölegben 236¹⁵, gőnőrfölegökre 234¹³, de nála is van -ű végű alak: gőnőrfölegős 234²⁷ és gőnőrföleghe 237³; kesserőfölegő 177¹¹, kesserőfölegnel kyl 179⁸, kesserőfölegnek 213³⁵, kesserőfölegömeth 214³, de kesserőföleg 177¹⁸; — fekődnő 214⁵, megh dicődől 185³⁸; kőnőrl 190²⁵, kőnőrlőnen III 245³; őrlőnm 181²³, őrl (= örül) 182³², 182³⁶, őrl (= örül) 229¹², őrlőniuk 192³⁵; őrlő II 240²⁹; törőltetne (= ma mindinkább a türül-törül-alak kap lábra) 207⁸; es neluebe megh pőlpőltuala 219³⁰, tētfőleferő 222², megh epőlettők III 249⁹, ődwőzöl III 249¹⁸, eghēffőleffe III 250²⁹, de néha -ül: fezult 190¹⁰, 15, — eleuenő 181³⁵, iegőffő 187¹⁷, 18, 188³, zeretőmő 190², kegőtlenő 190³⁸, 214¹⁸, zentő 198², de egyszer: zentul 200²⁶, fegegfögl 224¹¹, feiedelmő 224³³, őroke Götrendőkkel III 254¹⁰, — kőzölők 178¹⁸, 196⁹, 208³⁹, 217¹⁹, kőzzöl 195³⁰, 211²², 221²³, kőzölők II 237²⁹, kőzöl II 240¹², kőzöl III 245⁴, kőzöllettők III 252³⁵, mindőnlől 222³², kyvől 198²², 26, kyuől 212⁴, 220³¹, 221¹⁹, 20, 225²⁵, 230²⁶, kiuől 221²⁸, belől 182¹⁴, 221¹⁹, 21, felől III 252²⁴, de kőrnul 224⁹, vtőle 201⁶, vtőlők 211²⁵; e két alakon kívül még egy pár esetben -től ragot találunk a mai köznyelvi és k.-ünkben is túlnyomó -tül ragos alakokkal szemben. L. Szótan. Névragozás. Az üő változást elhelyt az ilyen alakok is méltán képviselhetik. — S ezzel kódexünk nyelvén az üő változásnál már érintett egyik jellemző sajátosságához értünk megint. A többes számi -ünk, -ük birtokos, illetve igei személyragról van szó. Míg azonban az -unk és -uk, vagyis az ezeknek megfelelő mélyhangú ragok közül kódexünk csak az egyikben, a tárgyas ragozásbeli többes I. személyű és a több birtok 3. személyű -uk ragnál tünteti föl az „o“ változást, addig a magashangú megfelelőik mindketteje, a mai köznyelvi -ünk és -ük, a Kaz. k.-ben nagyon sokszor a régebb nyiltabb alakban szerepel. (L. Szótan. Ragozás.) Pl. hitőnketh 226²⁹, hytőnknek III 246³², lelőknekbe (teftwnkbe es lelőknebe, a «k» kimaradása íráshiba) III 254¹⁹, nekőnk 204³, miuelők 214¹⁹, uiffelők 202³¹, legők 213²⁹, III 245²⁵, higők 228³, hyzők 228¹⁸, Gerőkkel 231⁵, ertenők III 253⁹. — Érdekes azonban, hogy mindezek mellett mindjárt ott van a megfelelő zártabb alak is: teftwnkbe III 254¹⁹, lelőknekbe teftunkbe 254²², minekunk elnunk 183⁸, nekunk III 245¹⁴, kerunk 213³⁰, nekunk 238⁹, Gerunkel 231¹⁶, ertenunk 253⁷. — kőnuőkbe 195¹², kőnuőket 195¹⁸, zyuőketh 205¹³, kezőketh 221¹⁰, kezőkben 224¹⁵, el'effelőkkel 222¹. A II. kéz: neuők 240³, oda menefőkön 240²⁹; a III. kéz: teftőkkel 246²⁹, teftők 248¹³, teftőknek 248³, 249⁴, teftőkkel 247⁵, zywők 248¹⁵, teftőknek megh epőlettők 249⁶, ekelfegők 250¹⁵. — velők 182³⁷, eleőkben 210¹², eleiőkben 221²³, belőlők 222¹¹, őliők, egeffők 184³⁸, megh ertthetők III 253³⁸, 254⁸, 11, 13, elerthetők III 254¹³, kezgőkkel III 254²⁰. Megjegyzendő, hogy a mai nyelvhasználat (az -ük, -uk rag) a Kaz.-k.-ben csakis nyiltabb (-ok, -ök) alakban fordul elő; az -unk, -ünk és

-onk, -önk ragok között a nyiltabbak felé való túlsúlylyal ingadozást látunk. Az -ul, -ül határozói ragnál és ilyen alakú igeképzőnél ugyanígy, pl. eleuenöl 181³⁵, körnöl 181²⁶, de: anaiul 181³², fyviul 181³³, aruaiul 181²⁰. Ellenben soha nem fordul elő a Kaz.-k.-ben a nyugati és drávamelléki nyelvjárásokat ma annyira jellemző -ik (e. h. -uk) és -il (e. h. -ul) feleség! ¹

A Tihanyi-kódexben:

ü: ö: Töszókban: főrdöd 38³³, 46²⁶; gőmölc 26³², 63¹⁰, 168²⁵, Zönt 159⁶, nélkül 187¹², csak egyszer így; öduöz 204²⁰, 321³⁰.

Képzők előtt, képzőken és ragokban: elkőnek 239³⁶, 266²⁰; feköven 347³³, de: fekuuen 47⁵; körnöl 53¹⁵, fölöl 290¹⁷; az -ül ige-képző: iduözöl 202³³, kezöl 296³³; a -dül képző: dördöle 374¹⁴; az ige-k többes 1. szemben: kerőnk 388²⁰, tezők 19⁵, a birt. rag. többes 1. és 3. sz.-ben: lelkőnk 68², lelkők 357³⁴; a -tt határozói rag előtt: egöt 31⁴, 295³, mindőnt 107¹⁰.

ü: ö: Töszókban: gőluen 242¹¹, 341³⁴, gőlö 14³⁷, 246³², gőrd 9²⁰, bőtő 331¹², 18, hegedő 370²¹, firő 105⁹.

Képzőkben és ragokban: az -ü melléknévképző helyett -ö: neg zegő 105⁴; az -ül rag helyett -öl: legitfegöl 325³⁰.

γ) Magas hang ajakgömbölyítés nélkül.

Zárt hang helyén középpállású:

i ~ ë elmert 183³², elmerek 194⁷, elmeruen 197², elmeretlen 207²⁷, 212³⁰, 38, 214²⁰, 224³², elmere 211², 220⁶, 226³⁸, 213¹, II 240³¹, elmerttethellfegh 216²⁸, elmeretit 220¹⁵, elmerendöm 220¹⁶, elmertelek 222²⁷, elmertem 227⁷, elmeretet 230⁷, elmeret II 234¹⁶; ergalmallagnak 179³⁶, 203²⁰, 208²⁴, 26, 209²¹, ergalmallagat 196⁹, 199²¹, ergalmallagabol 199²¹, ergalmas 199⁵, 210⁸, ergalmallagot 212²⁷, ergalmallagodat II 237²³, ergalmallagabol III 245⁵, ergalmallaga III 251³³; ueragozot 196¹⁴, azonban: viragh 196²⁴, uiragh 196²⁵, 226¹⁷, uiragial 196²⁷, uiraga 231³, 37, uiragok II 234²⁷; a III. kéz írásában ismét: weragh 245⁹, 10; uelagolodnia és uellagoffagal 187¹², uelagoffagra 206¹, uelagoffagot 227⁵, uelagufut II 235³⁵; máskor: uilagofflak 191⁹, uilagy 202⁹, uilagolita 206³, uilagoffaga 214¹⁸, uillagnak 218²², uilaghoz 224¹⁶, uillagot 227³, uillaghnak 221³⁸, willagba III 251¹³; kenc 200¹⁰, kencöt 203¹⁵, 222²¹, kencöt 192³, 225⁴, kencöth 207³⁷, kencet 199³⁴, 211⁸, kenceth 208⁶, kencnek 226⁵, kencnek 193²¹, kencökkal 216²⁰; de: kincök 199²⁰; — Idegen szóban: tentat 213³; — Határozószókban és névmásokban: elmet 182³³, 34, 185²⁷, 190¹⁷, 196¹⁷, 23, 25, 197³¹, 202²⁵, 121⁸, 15, 219²⁶, 220¹⁸, 222²⁵, 225¹², 227²⁰, II 240²⁶, elmeth 208¹³, 213¹¹, 219²³, 27, 229¹⁴, III 247¹⁹, 253¹⁸; Et 211³, 35, et 182⁷, 232²⁰, eth 211³³, 226²⁸; ede 194⁴, 207²⁴, 232¹¹; ennesen 211⁴, ennet 232¹, enneten 194³, Enneten 195¹⁵; — el (= ily) 181³⁸, 190¹⁴, 38, 191³², 197¹², 200¹⁶, el 218¹³, 221¹³, 228¹⁹; ellen 220³⁰, elleten 184²⁶, 206¹⁴, 224¹⁷, elieten 200⁷, eliten 180³⁰, elieten 180¹⁵, 214¹, 222³¹, elleten 220¹⁸; kivételesen ilyen alak is akad: illeten 200²⁴, de rögtön utána eliten 200²⁵, imellen 222⁵, imelleten 177⁷, 189⁸, 205¹⁰, 29, 206⁶, 216⁹, 229³⁷, imelleten 205¹⁹ imelleten 221³, 224³¹, Imelleten 222³⁶, imelletenkeppen III 246¹⁶, 22, Imelleten III 246¹, elleten III 249¹⁸,

¹ Bár némi magyarázattal illyenné minősíthetjük a következő -ik végződéseket: kyknek egik... malik... 223⁴, közikben II 237¹⁹, uallamellik 196⁸, (eh.: valamelyük, ma: valamelyikük!)

mel 187²⁶, 190³⁸, 196¹², 14, 209²⁶, II 234¹⁶ (2 ízben), Mel 177³, 187²⁶, mel' 183¹⁰, 227³²; végül az 'is' kötőszóhoz érünk, melynek kódexünk mindhárom írásában állandóan és egyetlen egy eset (183³) kivételével 'es' az alakja. Minden egyes lapon képviselve találjuk (mégpedig hogy a hozzá hasonló 'és' (es) kötőszótól meglegyen különböztetve, a kódex írói a latin -que mintájára mindig az előtte álló szóval írták egybe).

Í — é. kent 178⁶, kenoknak 178³⁴, kenzenuedefenek 180²⁵, kenat 181⁸, keña 190¹⁹, kenom 194¹⁶, kennyat 204¹⁰, kenok 219³, kenzenuedeféről 222², kenarol II 239², keñanak II 239⁴, kenanak II 238³⁸, kent III 246³¹, kenbaes III 247¹⁶, kenzenwedefben III 252¹², kenth III 252¹², kenra III 252³¹; kegokat 223²⁰, kegotuf 227²⁴; keñal-kodnak II 238²³; keñfertetőkert 177¹⁹, keñfertetinek 189¹⁵, keñfertene 191³¹, keñertez 222³⁰, keñfertet 230³⁰, keñfertetre 231¹⁷, keñfertetinek II 237¹³; keuanna 195²⁸, keuannek 180²⁸, keuanok 190³¹, keuantatek 197¹, keuantatnek 197³, keuana'k 197⁷, keuanz 201⁵, 202¹⁶, keuanfagal 207³⁰, keuanod 216²⁴, keuanfagh 216²⁷, keuanuan 223³⁰, 24, keuanatos 231³⁴, keuanze II 237²⁵, keuant II 240⁶, kewannam III 252³⁵; hertellenfeleg 181²⁵, hertelen 201³⁸ (2 ízben), hertellenfeleg 224³⁵, hertellenkódek 230²⁵, hertellenkógunk 231¹⁶, hertellenkódenek II 241²⁵, hertellenfeleg III 246²⁵, 250³⁰, de: hyre ion 203¹¹; fengnire 203², fengh 223³⁷; heiaaba 202³⁰, 227⁷, heyaban 230³⁸; iregkódóm 191³⁵, meg' ireluen (= íréglyvén) 193¹⁰, iregle 207⁵.

Képzőkben, ragokban:

zerent 190²², 195²³, 20, II 241³⁴, III 249³⁵, zerent 199³⁰, 208²⁷, 211³⁶, 219¹⁹, III 246³⁰, 250⁵,¹ tekentetebe 195⁶, tekente 212²⁸, Tekentuen 223⁴; annet: mynet 211², annera 191²⁶, enne 200⁵, 214³, 225³⁰, ugan-nera 207³¹, mineuel: anneal II 235²⁵, 26, ugannerera II 239¹⁴, anneba aminebe III 250²⁴; — A mai 'pedig' akkori alakja: kegeglen 217³³, 223⁰, kegegh 216²⁵, kegegh 221¹⁸, kegek 211³⁷, 212¹, 218²⁶, 219⁶, 222⁴, 12, 223¹⁰, 18, 225¹⁹, 28, 229¹¹, II 237³, 241³², III 250³², 252²¹, kegek 206²⁵, 211³¹, 216²⁸, 217¹⁵, 25, 28, 219⁴, 221³, 24, 20, 223⁴, 17, 225¹¹, 25, II 234¹⁰, 235³⁷, 237¹¹, 239³¹, 240¹, 5, 241¹, III 245¹⁷, 24, 250²³, 252¹⁸, 24, 26, 30, 31, 253¹², 17, 23; azonban: kegiglen 206¹⁹, 217², 11, 24, 30, 216¹³, 18, 218¹⁰, 12, 34, 220²¹, 22, 221¹⁸, 229⁷, kegik 206²⁰, 218⁸, III 251³⁴; eddegh 182²⁰, 207¹⁹, 215¹⁷, edegh 218¹⁹, eddek 233¹⁸; addek 187⁷, harmadnapegh 185²⁰, harmadnapok 196⁴; azonban: napigh 215¹⁴, halaligh II 236³, 10. — Szembeötlő sajátsága az I. kéz munkájának a mai 'esztendeig' megfelelő alakja: huz eztendek elenek 199¹⁶, eztendek 211³⁸, 212³⁸, 214²⁶, 230⁶, 232³, 233⁰, 13, ahol esztend-éeg-éig-ből esztend-ék lett. Hogy a másoló a diftongust nem tünteti föl e szóalakban, azt ez alkalommal nemcsak «helyesírásának» kell be tudnunk, hanem annak is, hogy a nyugati nyelvjárásban a hosszú magánhangzók helyén ma hallható diftongusok esetleg meg voltak már az ő korában is, bárha amint látjuk, a nyelvébe keveredett többi nyugati sajátosság közül ilyen sehol egyet sem tüntet föl, de alkalmasint ilyen népnyelvi tüneményt vélt e szóban is elhagyni, amikor monofongust írt le.

¹ -ént alak az eredetibb. Ezzel és több sajátssággal úgy vagyunk, hogy csak a maival állanak szemben, de sem az egykorú nyelvemlékekre, sem az általuk visszatükröztetett nyelvjárásokra nem jellemzők. Hozzátartoznak azonban kódexünk sajátosságaihoz s így föl-tüntetést érdemelnek. — Az -ént származásáról és fejlődéséről I. Zolnai (Nyr. XIX 55) és Kertész (uo. XXI-577).

A Tihanyi-kódexben: i: ë: Tőszókban: ede 141⁷, 271⁷, (Dráva mell.) el 60³⁰, 375²⁵, ellen 75⁷, 24²⁸ (Szlavónia), elles 281⁷, máskor: illes 345¹⁷, ennen 78¹³, 371⁶, 123⁹, (Szlavónia, Eszék m.) encölkögel 42⁹, 112⁷, ergalmaz 17¹⁵, 232³¹, 398³³; es 31³, 85¹², 104³⁵, egyszer: is 138³¹, de ez valószínűleg sajtóhiba; efmer 10³⁶, 177¹⁴, 290⁹, (Torontálm.); efmet 70⁸, 200³³, 335¹⁵, (Ugocsam., Székelyf.); eth 4³⁴, 117⁸, (Somogym.); mendön 287³⁴, 397¹⁰, legtöbbször: midön 242², 163³⁶; kené 110, 157, 280³³, (Göcsej, Udvarh. m.), egyszer: gönzöm 102⁷; keralne 97²², 360¹⁵, legtöbbször i-vel: 6³⁶, 88²⁰, 377²³, uelag 197¹⁴, 200³⁸, a mai alak a gyakoribb 110⁹, 176, 346²⁶, ueragh 34¹⁰, 223¹², 317³⁵, a mai alak a ritkább: 33⁶, 266³⁴; zeget 328¹⁰.

i: é: Tőszókban: heuan 159¹⁷, de: hiuan 160³³, ken 16²², 123⁹, 202³¹, (Háromsz. m.) Székelyf. kenal 18³⁰, (Zalam., Székelyf.), kego 16²⁴, 248¹², (Somogym., Szeged v., Torontál); kegek 4²⁶, 65¹, 268²⁴, egyszer kegiklen 296²⁰, keuan 65⁶, 111²⁸, 276¹⁰, (Somogym., Szeged v.) kefert 63¹², 338²², (Udvarh. m.), kelfalkod 202²², 299³², 317³⁷ (Somogym.), ireglegye 317³³; hertelen 238³¹, 282³³, (Somogym.: hértelen.)

Képzőkben és ragokban: tekent 12³⁴, 47⁵, fegettege 278³³, 323²³, de: legiftig 50⁸, 325³⁰; az -int képző -ént alakban: zarent 7⁸, rezent 198¹; a -nyi helyett nyé: mine 21³⁴; -ig helyett -ék: addek 216²⁰ (Háromsz.: addég.)

Ajakműködés okozta hangmódosulás.

c) *Köznypelvi nem ajakhang helyett ajakgömbölyvítéses hang áll:*

a) *ugyanazon nyelvéllással.*

1. *legzártabbak:*

i ű ü. Ez a tünemény határozottan hiányzik kódexünk nyelveiből. Balassa («A magy. nyelvjárások oszt. és jellemzése») szerint a kifejezetten öző nyelvjárásokban az i-nek sok esetben ü-re változása állandó kísérője az özés sajátosságának. Bárha az üdö, üdös, vűsz, fűzet, szív alakok ezt a sajáttságot még a nyugati nyelvjárásra is jellemzővé teszik (az Örségből még mű és kü adatunk is van), az i ű ü változásnak egyetlenegy esetét sem találjuk nyelvemlékünkben. Az 'idő' szó itt mindig a mai alak: ideien 177⁸, ideiglen 188⁷, idő 187⁷, 191²¹, 22, 27, 210²¹, III 252³⁶, 253³² stb.

Az ellenkezőre, mint alább látni fogjuk, meg épen sok is a példa.

2. *középállásúak:*

ë ö ő. Kódexünknek legtöbb nyelvi sajátága az özés. E tünemény oly mértékben jellemzi, hogy a Tihanyi-kódexszel együtt összes nyelvemlékeink között a legözöbbsnek tekinthető.

A számtalan példa közül csak egy párat ragadok ki; azt is csak a Tih.-kódexre való tekintettel.

Szótóban (Özés az első szótagban): zömnek 189⁴, zömeimnek 217¹⁰, zömöketh 220⁹, zömev II 237³⁶, zömpillantalba III 250³¹, zömermellegből 195²⁴, zörzetéből 206²⁵, zöröztetnek 210¹¹, zörzötöd 216²³, zörze 217²⁸, zöröztete 219¹⁴, zöröz 229³³, zörzöttöketh 222³⁴, zörzene II 239³⁶, zörözthetwen III 250³⁰, zörzöt III 251²⁵, cöppöt 199³², cöppögnie 223¹², földöztethessek 223³⁸, röpöfuen 222¹⁹, böttökkel 203⁴, (= betű; l. még a 205. és 206. lapon többször), nömös 177⁴, 189³¹, 190⁶, 195⁶, (e három utóbbinál érdekes, hogy közvetlen utána v. előtte e szó áll: 'nem-ből', vagy 'nemebe'), fölötte 228²¹, fölödi II 234¹⁰, III 250²⁹, de fölöte 232²³ és föliegenek II 238¹⁶, 22; (Özés a többi szótagban) uerömbe előtnek

228²¹, erdömeth 231³³, zendörödek 231³⁶, tengör 199¹⁵, embörörökröl III 251¹⁷, teröben (teher) 197²², temerdök 211⁸, germökinék 221¹⁰, germök 217¹⁹, 21, 26, remöte 188⁷, remöthe 229²⁷, köröztienöknek 190¹⁷, köröztifegöt 229²⁶, pentökön III 253³⁴, petör 198², 230³⁷, III 247³⁶, eriebtöt 197²⁸, Imrö II 237¹⁸, 20, 238¹², Gergöl III 247²⁰. — Származtatott alakokban, képzökben, ragokban: megh ötte 228³⁵, töt 185¹², 183¹, 190²⁴; 218²⁰, töttel 201¹³, thöttének III 245²³, töttennek III 247⁶, thöt III 249²⁴, löt 209¹⁷, wöth III 245¹⁰, Uöue 185¹², megön 212⁶, tezőn 180²³, uezőn 210¹⁴, lezőn 201¹⁶, 217²², 24, 218³⁸ III 247¹², 248³⁶, 37, enököliök III 247³, etök 219¹¹, enököluen 183²⁷, mergös 227²⁴, 223¹⁰, mellefös 199¹⁵, rettenetös 221¹⁶, edöföök 232², edöfdedön 233⁶, edöffön 183²⁷, II 236¹, 237¹⁶, eköfittetöt II 235³⁰, iegöf III 249²⁷, ielöfben II 238³⁰, Jelöfben III 254¹⁵, mindönöknek 181²³, mindön — Myndön III 250³⁰, 250³⁷, 38, kepöft 214³⁶, ueződelöm, felelöm 205¹⁴, ueződelmeth 223²⁷, feyedelöm II 240²⁷, 31, egetömbe III 247¹⁷, egetömbe III 247¹⁹, öruönde 203²⁸, öruöndöznöm 223³⁷, öruöndöznék III 252²⁹, de egy sorral elébb: örvendettöfleknek, bövölködik 225⁶, ellenöm ehlenködöl 227²⁴, hizölköddökel 227²⁸, ketölködigh 218³⁰, eg keresöködö embörnek 220⁶, celekköduen 216⁷, celeködetöröl III 247⁶, celeködetvt III 248²⁶, celeködetitt III 248²⁸, celeködetről III 249²³, celeködöt III 249²¹, celeködöth III 249²⁵, celeködetök III 249²⁸, igeközik 199⁶, emleközetöt 217³⁶ igeköznék 217³, igeközel 222¹⁵, terömtöth 225²⁸, terömtöt 228³¹, terömtettenek III 251³², ielöntene 191¹², ielönök 191¹³, ielönnye III 247⁹, ektellenfögöt Ielönth III 250²³, — v eröte 190³¹, erötte 224¹⁴, helöt 227¹⁹, öhelötte II 241¹, helön 208⁷, zedögette 216⁷, teuölgöft 227⁶, rettögnöm 221¹⁵, de: rettentel 221¹³, hitögetik 225⁹, göződelmeth 231²³, eitöttem 228²⁷, hitömon, hitödon 228⁵, kereiöket (kéreseket) 181⁴, iftenöknök (ez sem a több birtokos, hanem a többes -k jele: isteneknek!) 228¹, szintigy: kelhöket 207²⁵ és kelhöketh 207³³ és 208¹⁰, kencökkel 216²⁰, helök 232⁸, rezeffök, reffeffök III 247¹⁵, rezeffök (2-szer) III 247¹⁶, Vegethök eztötökbö III 248⁴, tyttöket III 248¹⁰, zentöknök III 250³⁶, bölcseffögöth 220¹¹, bölcseffögödhöz 220¹⁴, lehelletöt 223⁷, lelköth teltöth III 245⁷, elethöth III 246³⁷ — mehetök 223³⁵, 224³ megök 224¹³, el hac menöm 194⁴, engömeth 208³⁰, gegitfogm 223², tegödöt 201¹⁰, tegöd 224¹², 227¹⁷, tegödth 224¹⁴, io tetemenödröl 224¹², tehetendöd 229³¹, teccöl 226¹², uetötte 223⁹ stb., stb. — Találjuk azonban példait az elmaradt özésnek is, a már feltüntetettek kivül: engedetlennek 227¹⁷, lehetetlen 227⁹, 11, zertellen 223³³, nemböl 190¹, uezedelmekre 224²⁰, nehezen 178²³, 216²⁷, 218²⁷, 220³⁷, erőffen 208¹⁶, 226³¹, II 236², yelefben II 234², zerettelek 224⁸, zyuedeth 228¹⁸, ennekem 201¹², feiedelmek 225¹⁰, az egek (coeli) III 253¹¹, kenzenwedhetlenlegben III 252¹², — látjuk, hogy az ilyenekben özés elégszer volt, hogy mi az oka az ilyen igazán ritkán előforduló következetlenségnek, azt e dolgozat keretében nem lehet fejtegetni; alkalmasint az archetypus és a másoló nyelve közötti eltérés. Fölünköbb és jobban meggondolandó ítéletre vár némely olyan észet alakban megjelenő szó, mely ma ö-s alakban általános, de még a két kódexünk idejében is így fordult elő, mert amint alább látni fogjuk, egyikük-másikuk még a nem özös nyelvelmében is a mai hangszínen tűnik elő:

d) Ajakgömbölyvítéses helyett nem ajakhangzó áll:

a) középállásúak.

ö, ö ö, é zemfedelöl 224²², tekelletös 193⁶, 220⁴, tekellef-feröl 194³⁰, tekkelletöflek 196⁶, tekellenie 197²⁰, 182²³, III 253²⁸, tekelleföfleg 225¹³, tekellehte 229⁴, tekellötte 229⁵, tekellöttöfök III 249¹², tekellöttöflegbe III 249³⁷, 38, tekellöttös III 250¹, tekellöttöflegire III 250⁸,

tekelletősfegere III 250¹⁰, tekellettős fegit III 250¹⁰, tekellettősfége III 251²⁰. — Így van ez a sajátság a szintén dráavidékinek mondott¹ Lobkowitz-kódexbeli II kéznél: tekeletes 38¹⁸; de már a palócvidéki² Ehrenfeld-kódexben tewkelleteft 50¹⁰ áll. — temerdők 199²⁰, 34, 225⁴; cergetuen 181²⁸, cergetnie 207¹³, wyz ezönnnek III 246¹, feteflegnek 1927, 225¹⁰, feteflegőket 206¹, 227⁵, feteflegre III 247¹², fertelmes II 235¹⁰, fertelmeflegők III 250¹², neuekődöt 195²¹, neuekődek 192¹⁸, neuened 214³, neuekőduen 201²⁶, neuelőie 225²⁵ (mindenik növel-, növekedt-értelenben! de mai a feel neuielek 227¹³); gengefflegel 227¹³, genge 190¹⁴, gengefegős 191²⁷, regel 231⁹, egik zegeben (ma szöglet) 211³²; zileiet 178³⁸, 180⁸, zileiőknek 227³², zileiőket 227³⁴, iduőzöitenk 177⁴ (a deverbális névszóképző eredetibb é-s alakja; a Lobkowitz-kódexben gyakori!); idueffegenek 195¹⁸, van ilyen is: kyket en tyztőlek = „tyztőlők” helyett, de ez vagy az archetypusra vagy tollhibára mutat. Szintígy: ky mindönőknek eletek (e. h. életük = „eletők”) 181²³. Az ereieth 226³⁴, ideien 1817 stb. alak pedig a mainak felel meg; az ilyesmiről a TMNy bővebben tárgyal, kódexeinkre nézve azonban az ilyen alakból nem következik semmi különösebb.

De már határozottan fejlődésbeli előrehaladottságot mutat a mai öző nyelv a következőkkel szemben, melyek e két kódexben soha, nyelvemlékeinkben pedig szerfölött ritkán találhatók ösítve; ezek az igekötők, köztöszök stb. egytagú szavak: be, fel, le, meg, te, de, nem, sem, kell; ezek például idézni fölőseges, kódexeink minden lapján képviselve vannak. Az elmaradt özés eszerint hát a drávamellékiség bizonyítékául szolgálhat (ha a mai nyelvéllapotokat tekintjük), mert Balassa azt mondja (id. műve 18. lapján), hogy «... Teljesen az öző vidékhez tartozik még néhány község a Duna mentén s a Dráva melléke, bár itt már több az ë, mint Szegeden... Minél tovább haladunk nyugatra, annál kevesebb az „ö” stb....

A Tihanyi-kódexben:

ő:ë: A szó első tagjában böcöl 221¹⁶, 362¹⁰, bötő 331¹⁷, 332²⁰, cöp 226²⁴, 257³⁴, föl 330³⁶, máskor mindig fel 282³³, 378³⁵, föllegős 256²⁷, máskor e-vel 8³⁵, 92⁵, 287³⁷, földöz 110⁸, 235³⁴, förtőztet 58¹, 72⁹, de: fertelmes 72³⁶, 233⁸ és: ferteztet 207²⁴, nőmös 91⁵, 183³⁷, 267¹¹, 332³, pöröl 254²⁶, zöm 55³⁴, 189¹⁴, de: zemöldők 105¹¹, kőrdőzt 330², 8², 157³⁰, zömel 55¹, 189¹⁷, 213³¹, 344⁴; zömermös 105⁷, de: zemerem 288²⁵, 310²⁹, zöndörődek 184⁸, 192¹⁶, zöröz 290¹⁹, 306³⁰, 331¹¹, zörzefős 20¹⁶, 110¹⁵, 331⁹, zödöries 106²⁹, uőt 61¹², 156¹.

A szó belsejében: embör 39⁴, 184¹⁴, 209¹⁶, 333²⁴, kétszer: ember 11⁹, 221²¹; erdöm 210²³, 313³⁵, ezör 29⁶, 110¹⁶, enők 37²⁶, 148³², 262³⁶, egyszer: enekleni 54²⁶; encőlkögel 42¹⁸, 112⁷, 279¹⁹, edős 60³³, 106³³, erlők 82⁹, 331⁷, fezők 16³², gergöl 37²¹, 121²⁰, 339³⁰, germők 31¹², 168²⁸, 351⁹, engödelmes 49²⁸, 157²⁹, de mindig: enged 251¹, 195³², 306³⁴, hizölködés 303³⁷, 323²⁵, eretnők 13¹⁸, 160²³, erfeböt 166⁷, 291²⁷, 366³³, ege-tömbe 46²⁴, 199²², 304⁴, igön 11¹⁸, 105¹⁵, 203³⁵, 276⁸, 334⁹, kezörít 72⁸, 84⁶, 283¹³, 338¹⁸, ingöröltünk 237²³, lelők 68⁵, 292⁴, 303³¹, 370³⁰, egyszer: lelek 42¹⁸; meftör 32²⁴, 171⁹, 222⁸, 338¹⁵, mindön 5⁸, 43²⁹, 230⁴, 338²⁰, egyszer: minden 137⁹, kemznice 329²⁰, öruöndetős 166³⁴, 370³⁰, 392¹¹, pentők 222⁴, 224³⁴, 226¹⁵, petör 24²⁶, 184¹⁸, 329¹⁹, feglőtíe 185²⁷, 30, teröm 40²³, tengör 92¹⁵, 163³², 257³³, uetők 208³², 214⁷, 223¹¹, reitők 321³, feketőleg 313², máskor e; 103³¹, 105⁸, 309¹⁹.

¹ Simonyi Kálmán: «A Lobkowitz kódex.» Bpest, 1908.

² Fischer Izidor: «Az Ehrenfeld kódex» Bpest, 1906.

Képzők előtt: bőüdködik 149²¹, 329²³, gőzödelöm 120⁴, 152²², ielőnti 93²⁰, 129¹, 360²¹, kétölködöm 290⁹, 354²², telfőfő 216³³, 221²⁷, de: teffelő 217⁴, teüölges 77², 206⁵, tiztőflegh 78²¹, 227², enőköl 141⁹, 357³⁸, tiztől 80²², 210²², 342¹¹, de: tiztel 87⁹, iegőz 127¹, 274¹⁴. A többes -k és az -s képző előtt.

Ragok előtt: III személyű -n rag előtt: megön 16²⁵, legön 93³⁰. A tárgyas ragozás -m és -d ragok előtt: fizetöm 233⁴, teződ 10³¹. A múlt idejű 3. sz. -tt előtt: uetközöt 200²⁹. A névszóknél a -t tárgyrag és az -n határozói rag előtt: életöt 279¹², helön 295¹⁷, a birt. rag. -m és -d ragok: hitöm 4²⁸, életöd 236¹¹.

Képzőkben: A háromtagú igeképzők kódexünkben csak kétféle alakban fordulnak elő, mert ő helyett mindenütt ő szerepel. A névszó-képzők közül: -elēm, -delēm, -ékēny, ētlen, ē' hangja helyett ő.

Ragokban: az igeragozás többes 2. sz. -tek helyett -tők: kereftők 176³. A -hēz és -szēr ragokban és a birt. rag többes 2. sz. -tēk helyett -tők elmehetők 47³.

ő: ē: ennön 163³⁰, 353¹³, de: őnnön 18²⁸, 121²⁴, 245¹⁶, viz ezön 150³⁷, 144¹³, neuekōdnek 298¹⁴, 324²⁰, neuēl 9⁹, 291²⁴, („növel” jelen-téssel) cerget 374¹⁵. Ieteth 11¹¹, 237²⁰, zernō 83³¹, 226²⁴, 187¹², tekelle-tős 356²⁶, 260¹⁸, 7¹², temerdők 16¹⁸ kōnōrekieftők 398²⁷, csak egyszer így.

ő: ē: lertez 207²⁴, tettettől 58⁴ és a jelenidejű participiumban: vezete 322²².

β) Legzártabbak.

ü ∪ i. dihöfkōdny 216¹⁰, fig 203¹¹, file 232⁷, fillekke IIII 251¹⁰, 11¹, filllel III 251¹¹, filemile 222⁶, 19²⁷, fyrōztek 184¹², 14¹, fylte 212⁶, fylth 209¹⁵, fylt 194²⁴ (ma Csökölýben is így ¹), iduōzōitenk 177⁴, iduōzleg 180³³, idueffegenek 195⁸, iduōffegnek 229²⁵, iduōffegees 231²⁰, de van ődōzöl is, 225²⁷, innepet 203¹⁹, ikōmnek 202¹⁴, ikōmet 202²⁴, ikeye 195³, ite 191²³, 203⁷, 221²⁷, ithe 221³¹, irefföl 179¹⁹, ireffōn II 239²⁵, irefkōdik 194⁵, 212³³, irefkōttetuēn 196³⁴, irefkōdōm 224⁵, irefkōdnek 224²⁵, irefkōdigh-uala 232³¹, iftōkōn 191²², kylde 193²⁹ 194¹, kylduen 194¹⁶, kilde 211¹⁶, 17¹, 225⁴, 230³¹, kyldōt 225¹¹, kyldiuala 221⁵, kyldi III 249¹, kylōmb 182²⁹, II 240¹⁶, kyllōmb 193¹⁹, 224¹⁹, 229⁹, III 250¹³, killōmb 219¹³, killōmben 230³³, 231²⁵, kyllōmbōz III 251³⁶, 252², 10¹⁴, killōmbōz III 252¹⁵ 27¹, kyl-lōmfegh III 251³⁶, kyllōkre 221³⁵, kyllō III 247¹¹, 248²⁶, idetartozik a mai „nélkül” névutó akkori alakjainak második tagja: keznel kyl 211⁶, zere-tetnel kyl II 235³⁴, 36¹, gōrbeffegnelkyl III 250³⁷ feketteffegnel kyl III 250³⁸, de az ilyenek is: faidalomnal kyl 179², olaynal kyl II 235³⁴, 35¹, szám-talan esetben külön szócskában a „kyl”, (a mélyhangú szavak után mindig külön), sokszor egybeírva a „nélkül” első szótagjával, de elég gyakran teljesen egybeírva az alapszóban. — kyrtnek 221¹⁶, III 246²⁶, lýky embōrōdnek III 251¹⁷, liketōknek 220¹⁰, filleznek 225¹¹, fyueget 202²⁸, tydeye III 250²¹, zille 197²², 197³¹, zillōttet 197²³, zyle 197²⁴, zile 197²⁷, 30¹, 37¹, 198⁸, iftent zilōnek 182³⁰, zillev 225¹⁶, zileiōknek 227³², zileiōket 227³⁴, zilei 195²⁸, az en zilemnek 202¹⁵, zille 209²⁷, zilō 192²⁷, zilne 192²⁸, zyle II 239¹⁰, ziletōt 217¹⁶ zilletettetōt 217²¹, zyllettetek III 253³⁴, zillettetek III 253³⁵, ziletetōmtul 226¹², ezilth 207²³, 25¹, ezifbōl 215¹⁵, eziftōt 230⁹, pilpōk 178¹⁹, 195⁵, pilpōke 198¹⁰, pilpōkōkkel II 241²³, pilpōkke 198², pilpōkleteg 198³.

ü ∪ i. egigō 199³, il 193⁹, il 212⁹ le ilfe 208², be ilfe 208³⁴, le ille 211¹¹, ilfe 212¹⁵ (= üle, er fa), il le eth 208¹ (= ülj le itt!), ildōgelne 208²⁰, be iluen II 240²¹; illendōd 188⁴, ilienye 188¹⁰ és illene 203²⁰ (= megúlni); izetteffem 191³⁴, iz 223¹⁶, el ize 232¹⁹, binbe 177¹⁴, II 235¹, III 247¹⁶, ere-detbinbe III 248³⁴, bint 183¹ (kétszer), 229⁴, binnelkyl III 247²², III 250³⁶,

¹ Nagy József: A csökölýi nyelvjárás. Bp. 1910.

bintul 179³, binőknék III 246³⁶, bineimet 178²⁹, bineit III 252³³, bineiről 194²⁸, bineinknek 177²⁰, binőfnek III 252³², III 247⁸, binőffőknék 178³⁴, 208²², fireznek III 249³⁰, hiv 191²⁸ (ma v nélkül, ha alapszó, de pl. 'hiven'), hyvős 231³⁸, mivelkődeteb 195⁸, miwelkődethe III 246³⁰, zikfegh 223³⁶, zykfegh III 249³⁷, 251³⁵, zykfegnek 211¹², zikfegőknék 211², zykfegünkbe 205¹⁵, zykfegőkben 206²¹, zyr 218³³, zyrben 211⁹; mindenegyes predikációban gyakran előfordul a 'zyz' szó pl. 206^{28, 35}, II 234²⁸, III 245^{6, 8}, zyzeknek 193^{3, 8}, zyztul 196²⁹, 229⁹, zyzet 225¹⁷, zyzek 206²⁴, 210², zyzel 196⁴, zyzyl II 235⁹, zyzelleget II 234²⁸, más hanggal egyszer sem! — tyköröt 182¹, tykörök 193⁸, tyköröm 214³⁴, tyköre 231⁴, tyz 199³², tyzet 192², tyzeth 228³³, tyzre 217⁹, III 247⁷, tyzeuel 230²⁵, tyzes 179¹⁶, 194¹⁰, 223⁷, vallamellik 196⁸ és közikben II 237¹⁹. (Ezen -ikről, valamint a sorszámképző -ik végződéséről l. még Alaktan!) De mindig idő 197^{21, 22, 27}, III 252³⁶, 253³², stb. (l. i ~ ü változás!)

A Tihanyi-kódexben:

Ajakhangú változások:

ü: i: Tőszókban: figezt 225¹⁰, 312³⁰, 346²⁹, fil 168²⁷, 238³³, 332⁴, 366³⁶, filőph 293⁴, 310³², firőzt 18²⁹, fiit 22³¹, innep 86³⁸, 124³⁶, 368³⁰, irefit 350³⁵, irefkődnék 285³³, 320²⁴, it 24¹⁸, 289²⁶, iduöz 21⁹, 56, 132¹⁵, iueg 36³⁸, izen 38³⁵, 394², kild 21⁹, 308³⁴, kilfő 111², 260¹³, killőmb 29³⁵, 160²³, 360¹⁷, kirt 370²¹, fiket 296²³, lilled 328⁸, fineg 125¹, zil 7⁹, 34²⁰, 357⁸, zyret 322¹⁵, zykfegh 10², 21³⁵, 296²⁶, ezilt 28²⁷, nelkil 209¹², 252⁵, 357³¹, pilpők 5⁷, 295¹⁷.

ü: i: eg igő 232²⁵, il 23³⁴, 309⁸, iz 300¹⁷, 307²³, bin 31⁴, 10²⁶, 77⁹, bitől 9¹⁵, (bütöl: Baranyam. Szeged v.), gilől 16²⁴, 352³³, miuelkődik 86²⁸, 128¹⁵, 208⁹, firő 105⁹, zikőlködik 17¹⁷, 173³⁰, ziz 33², 37²⁶, 189⁷, 320¹⁵, de: zwz 160²⁶, 397¹⁷, tirő 25², 167²³, tiz 43¹, 299³, 311⁷, tikőr 28⁴, 39¹¹, 375²⁶.

§ Eltérő nyelvválással:

ő ~ i. Iytet 232¹¹, ryuid 210²¹, rywydfeiert III 246¹², kynő 218³⁸, kinnen 219¹⁴, kynnen 196¹⁶, 205²¹, kynen II 236³³, kineben 215¹⁰. Ezt természetesen kettős változásnak is tekinthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy az *i* hang ezekben később nyiltabbá lett és ma az ennek megfelelő ajakhang használatos. Például így mutatja be ezt Kausch (id. m.)

a Tihanyi-kódexben i:ë:ö riuid 20²³, 293¹², 314¹⁶, kinen 10³⁵, 202³³; i:é:ő tigei 105¹⁴.

Mély (hátsó) hangok és magas (elülső) hangok váltakozása.

Hangrendi sajátságok.

A hangrendi illeszkedés tekintetében, főleg az idegen eredetű vegyeshangú szavaknál érdekesen egyező ingadozást mutat a Kazinczy- és a Tihanyi-kódex.

A mi kódexünkben: angaloctul 179¹⁴, de angely 179²⁰, angeli 214²⁰, angalinak 231⁹, angalinak II 234²⁴, de angelinak II 234^{25, 29}, angaly III 246²⁰, angelyt III 249², de angalok III 248³⁷ és 249³, frater 208³¹,¹ de fratoroknak 209¹⁶, fratorokat 219¹⁹, fratorokkal 209^{8, 12}, hohernek 192³¹, hoherel 221⁶, hoheretul 221¹³, ez utóbbi tehát követ-

¹ A Kazinczy-k. eredetiben lévén kezemben, azt kellett megállapítanom, hogy a Ny.T. 206³⁷, 208^{8, 19} és 209² stb. lapjain szereplő többi ilyen 'frater' alakot csak Volf bontotta föl ilyenekké az eredeti «fr.» rövidítésből.

kezetesen nem illeszkedik s így a hohertul 192²⁴ alak ragjában sem a mai mélyhangot szabad keresnünk. — io zerencáz leez 201⁵ (a délszláv sręca-ból vett eredetibb alak), de zerenceffe 203³⁴.

Dé illeszkedés nélkül, vagyis eredetibb alakban találjuk a margareta szót 189⁵, 190⁹; különben mindig a mai «margit» szó áll.

Katherina 179³¹, magdalena III 247³⁵, ellenben jogosulatlan a következő változás: dalida gonoz azzonnak II 237³⁴, 'Delila' helyett! és ilodorus neuő II 236³⁷.

Következetesen illeszkedik a fohol 211³⁰, 213¹³ és következetesen található a tehát (181² és még sokszor.)

Illeszkedik még a -dék képző: aiandokokat 181³, aiandokoknak 225²⁵, aiandokiért 225³⁰, aiandokokkal II 239²², aiandokoztalliek III 249²⁰, aiandokoztathalik III 249²², aiandokoztatnia III 247¹⁹, zandokatul II 240³, zandokozanak 195²², zandokoth 218²³, zandokat 195²⁷, 218²², zandokkba 195²⁵; ellenben mindig a mai alakban: haladekot 195²⁶, hafadekot II 239³⁶; az őszlovén stranjnik = szarándok: zarandokot 212²⁵, 27, 29 stb.

A latin bestia szó illeszkedéssel jelenik meg: bestye 191⁴, bestietul 218³, belftiknek 228¹⁹; a «sacristia» pedig mind itt, mind a Tih.-k.-ben magashangú: fegőftieebe 207²³, 208⁹, fegőftyeiebe 207²⁵, fegőftiebe 207³², fegőftyebe 209²³, fegőftiefnek 206²⁶; a «testamentum» szó második részében: testtamontomot 221⁹.

Érdekes még a két kódexben a «nélkül» névutó hangrendi szerepe; de az egyezésre nézve jelentősebb még az a sajáttság, hogy magashangú szavaknál gyakran egybeírva találjuk a «nélkil» alakot, de a mélyhangú alakja «nalkil» így csak egyszer fordul elő. Mélyhangú szavaknál mindig az eredetibb -nal rag és kil szócska mutatkozik. Hogy hogyan? — még abban is egyezést látunk; pl.: annalkyl 200¹⁰, de magzatnal kyl 187¹⁵, 199¹⁶; tarlinal kyl II 236³², olaynal kyl II 235³⁵, hazallagnal kiil II 234¹⁹, kennal kyl III 247²³, fogatkozafal kyl III 249¹⁵, fantallagnal: kyl III 250³⁷; febnelkyl III 250³⁸, binnelkyl III 250³⁶; zeretetlen kyl II 235³⁴, 36; buitnel kyl II 236³², keznel kyl 211⁶, nehelfeghnelkyl III 250³⁷.

Mély- és magashangok helycseréjét látjuk a maival szemben a következőkben: olletannak 220¹⁶, oletan II 234³⁰, ollietan III 251¹³.

A nyír igében Budenz szerint eredetileg mélyhangú diftongus volt, de azért némely nyelvjárásban ma is magashangúan ragozzák, épúgy, mint a Kaz.-k.-ben nirefd el 218³² (és a Tih.-k.-ben nirettetnőm 296²⁷). — Hogy a zirrel 221²⁰, 221²⁵ alakban magashangú volt-e mindig az *i* az, amióta Simonyi tanár fölfedezte egy elveszett régibb mélyhangú *i* nyomait nyelvünkben¹, e szónak mai mélyhangú ragozását tekintve, kétséges. (A szó maga különben szláv eredetű). — Ennek kapcsán említhetjük meg a két kódexnek azt a negatív (de egyező) sajáttságát, hogy a HB-beli (homus) vagy göcseji 'hamos' helyett hamiflan 180¹⁹ alak van; a magik-lovik-féleség is hiányzik s ezzel a drávamellékiséget nem bizonyíthatjuk, de nincs 'azilta' alakunk sem (külömben sem ismerik kódexeink az «óta» szót, ezt körülírják -tul togua féleséggel).² — A fyraffomnak 178³³, fyrrakuala 178¹⁸ és fyrok 178³⁵, mainak megfelelő alakokban föltételezhető mélyhangú *i* analógiája még nem hatott a fyrttőkből III 248¹⁰ alakra. Ezzel szemben az uzturura 190³² és vztururól 191⁸, alakok ma már

¹ L. Nyr. XXXVIII. 289. l.

² De van ilyen adatunk: közikben II 237¹⁰. — Az «óta» helyettesítői: fok időtől fogua (e. h. régóta) 207¹⁸ és enne fok eztendőtul fogua 214³.

inkább magashanggal jelentkeznek. A ragok közül nem illeszkedett „az től” 232²¹, ami tekintve azt, hogy két szóban írta a másoló, inkább az archetypus hatása lehet, mint tollhiba; különben a szövegből is az tűnik ki, hogy itt a mutató névmásra a mondatban különös hangsúly esik.

Érintsünk végül olyan változásokat is, melyek a német tudósok mindent rendszerező módjára az eddig tárgyalt csoportokba volnának beskatulyázhatók, amelyekkel azonban inkább az Alaktanban foglalkozunk, mert figyelembe kell vennünk ehelyütt azt az igazságot, amit Balassa a TMNy 41. lapján a hangtörvények kérdésénél mond, hogy t. i. nem maguknak a hangoknak, hanem igenis csupán a belőlük képződött szavaknak van külön életük, lehet fejlődésük: csak a szavak változnak és így szigorúan véve «hangváltozás»-ról nem is lehetne beszélni. — Ahelyett tehát, hogy az eddigi kategóriák szerint holmi i ~ ai-ei vagy i ~ öi-üi változásokat csoportosítanánk s azok fölé erőltetnénk valami címet, tárgyaljuk le kódexeink következő hangszínbeli sajátosságait ebben a fejezetben:

Az ínyhangú *ly* hatása alatt lett magashangú *i* a *lyuk'* szó *u*-jából: likakba 223³, likakbol 223⁹, likok 223²². A *j* hatása alatt lett *é* az *-aj* szótagból: ganeth 232¹⁵, épígy a *j* hatása teremthette a HB-beli keaflatic alak *é-jét*, melyet a mai *kiáltani'* és a következő alakok között átmenetnek tekinthetünk: kayat 191²⁴, kayata 203⁹, kaiatalth 208⁴, kayatania 208²¹, kaiatania 212²⁴, kaiatafall 214¹², kaiattatom 228⁵, kayattania 184³, 194³, kaiatalra 194⁴. Kódexeink ebben tehát következetesen az eredetibb alakot mutatják, bárha ez az alak a mai népnyelvben is él, sőt épen a Dunántúlon. Az aietatolsfagal 203²⁰, aietatoly 206²⁸, aietatos II 238¹⁰, alakok *é-je* pedig a korábbi *oi* hangra mutat, illetve mivel ahittya II 239¹⁹ alakunk is van, helyesebben úgy mondjuk, hogy *-ét* képzővel van dolgunk,³ mely korábbi *-ojt-ra* megy vissza s melynek fejlődőtebb alakja a vele kétségtelenül egy eredetű s egy jelentésű s imént említett *áhít'* alak; jöllehet ma is két alakban van meg az egyazonos áhítat és ájtatosság szavunk.

S ezzel a Kazinczy- és Tihanyi-kódexek egyezésére oly csatánós bizonyítékhoz, egy olyan közös nyelvtüneményhez értünk, mely e két kódexen semmi más nyelvméleket nem jellemez. Ez a fontos jellemző az *-ít* igeképző itteni *-út*, *-öt*, illetve *-ujt*, *-öjt*, *-üjt* alakja. Mert bizonyos az, hogy az özés számtalan nyelvmélekünknek sajátja. Az is kétségtelen, hogy számos nyelvmélekünkben megvan az özés mellett több olyan tünemény, melynek alapján a Kaz.- és a Tih.-kódexről meglehetősen állapítani, hogy öző nyelveikre a dunántúliság egyformán hatott; ilyenek például az *ly* ~ *l* változás, a *lyrral-*, *bocyattauona-féleségek* stb.

Világos, hogy mindezekért a Kaz.- és a Tih.-kódexek drávamellékiségét a többi kódex vitássá nem teheti. De a Kaz.-kódexről is el lehet mondani, hogy ezért még nem közös a nyelve a többiével. Az azonban, hogy a Tihanyiéval azonos a nyelve, az e képzőformával sokkal valószínűbbé vált, mint vált azzal, hogy bizonyos tájszavaik, szólamaik, kifejezéseik egyeznek.

¹ Nagy József: A csökölyi nyelvjárás. Bp. 1910.

² L. T.M.Ny. 167. lap.

³ Egy másik *-ét* képzőt tehetünk föl a fegeteni 199⁶ és fegety 206³³ alakokban, a gyakoribb *-ít* képzősökkel szemben. Azonban v.ö.: *é ~ i* változás!

Egyszóval a párhuzamosan föltűnővé tett azonosságokon és nemleges jellemzőken fölül az -ut, -öt képző döntő súlylyal esik latba — a Kaz.- és a Tih.-k. nyelvi egységére nézve. Nem változtat ezen az sem, hogy bizonyos archetypusnak lehetett a sajátsága ez, mert hisz csak a Kaz.- és a Tih.-k. vette át belőle e sajátságot; egyéb másolt nyelvemlékbe talán nem is jutott egy szó sem ebből a lemásolandottból. De ha nem is így volna, e képzőforma kizárólagos használata és a két kódex többi egyezése is csak egyetlen egy ember másoló, utánzó és átdolgozó rendszerére enged következtetni.

Mélyhangú alapszónál:

megh byzonutotta 226₁, bizonutania 229₁₀, byzonuttatik III 246_{13,20}, byzonwttak III 248₁₇, byzonwthafok III 245₂₇, byzonuthatuk III 246₅, byzonwttatik III 246₃₂, byzonuituan 222₃₆, byzonuitana 190₂₁, indutha 202₂, indwtho III 254₁₆, Indutha III 254₁₈, indutok 232₁₈, megh zabaduth 225₂₄, megh tanutotta 225₁₄, (de tanytha 201₂₁), tanutotta 226₃₂, tanutal 228_{14, 15}, tanutha III 245₁₄, tyztutotta 184₁₄, twllaidwnwttatik III 249₃₀, wywtania III 253₂₇, megh kazdakuttya 200₃₅, uidamuttya 200₃₄, vidamutha III 254₁₇, wydamutho III 254₁₅, wylagwfwth III 253₁₅, uelagulutatot II 234₁.

Magashangú alapszóhoz:

iduőzōitenek 177₄, idwōzōithō III 246₃, irefōttetōt 179₁₇, emlōtene- nek 217₃₀, elegōtuen II 235₁₃ (= elegyit!), elewenōthetik III 250₃, ege- fōttetik III 250₃₁, epōtetnek III 248₆, epōttetnek III 249₁₂, epōttetik III 249₂₂, epwittellere III 250₂₆.

Az -at műveltető képzőt mutatja a mai (deverbális) -it helyett: allatuala 217₃₅, allatwan III 252_{23, 24}, de ezzel szemben alitha 217₁₀. A zakattya 177₁₇ alak pedig kérdéses; lehet szakajtja- és (a mai szakajtó szóban fönnmaradt) szakajtja- olvasat is és így nem tudni, -at'-e avagy, -ajt'-e a kérdéses; ez utóbbi esetben természetesen -it a mai alak.

A ionkab 179₆, 184₂₁, 219₈ szóban a szájműködés a palatalis és az orrhang között elenyészettette az o hangot s így lett a mai 'inkább' szó, (de lásd még: juhász-ihász, juhar-ihar, jokat-iktat, jorgasson-irgalmaz vagy ih, inh-joh, -jonh. stb.¹)

Meg lehet ehelyűtt még említeni azt, hogy a birtokragok közül a mai -ai -ei a birtokosnál többnyire a régibb formát mutatja, főleg akkor, ha még valami rag járul hozzá: lattafitul 181₈, adolinak 203₁₆, tanacibol 232₂₄, leaninak 205₁₃, leanyt II 237₈, leanit II 236₆, walaz- tottit III 251₃₃, intefiuel 201₃₁, ellenfegidet 216₂₄, ellenfegitul II 237₃₂ stb., de különben is: tullaidonfağy 205₈, kary 186₃, tanituany 182₂₂, forgafly III 253₃₂, vagy iegōfly 206₁₇, ellenfegy 216₂₆, leuely II 236₁₃, zeky 250₂; ezekből számtalan példánk van (l. még Mennysiségi hang- változás, vagy Alaktan.)

Mindezt, mind a következő sajátságot a «Mennysiségi változások» részben is tárgyalhattuk volna: ifiat 226₃₂, fyak 227₃₄ (ehelyett: az ifjút, a fiúk). Itt tehát holmi i ~ ai, ei, vagy ú ~ a változásról beszélni ép olyan erőltetett dolog, mint a mai nyelvnek megfelelő ifiak 227₂₈, fyanak 227₂₆, zawara III 246₂₆, falukba 211₁₉ alakokat mennyi-

¹ Azonban nem lehetetlen, hogy a mélyhangú i volt előzője ennek az i-nek, l. Simonyi: Egy elveszett m. hangról. Nyr XXXVIII. k. 289

ségi tekintetben («kötőhang vagy hangok megmaradása» címén) vizsgálgatni. — Az ilyesmi inkább az Alaktanba tartozik. — Utalással Balassának a «hangok életé»-ről mondott szavaira és a túlzásba vitt rendszerezésre a hangszíni változások fejezetét ezzel rekesszük be.

B) Magánhangzók mennyiségi változása.

Időmértéki különbség.

Hogy mai köznyelvi rövid hang helyett kódexünk hol hosszút, vagy megfordítva mai hosszú hang helyett rövidet, azt a következtetlen helyesírás miatt megállapítani bajos. Mindenesetre lehet róla beszélnünk, bizonyos föltevésekre van adat elég, de általánosítani ebből nem lehet. Gyanúnk legelőbb is a kettőzött magánhangzókra irányulhat. A leendőők 180₂, 208₆, ueendő 178₁₃, iegeert 202₁₂, eleebbe 224₁₃, leend II 235₉, ueendő II 240₃₄ stb. alakokat egyelőre csak úgy említem, mint amelyekből kitetszik, hogy pl. az *ē* hangnál e szavakban érezte az író a különbséget s szükségét is látta annak, hogy ezt jelezze. De vajjon mi okból történt a következő szókban a kettőzés: neem 227₃₃, II 238₃ (stb.); feel 190₁₈, III kéz 245, 246, 247 stb. (minden lapon többször) II 237₁₅; keel 177₂₇, II 238₃₀, III 248₃₁ (mindeniknél többször), dee II 236₃₃; nee III 245₂₄; meegh 193₂₆, II 240₆ (stb.), meel 205_{11, 20} stb., III 251₂₀ stb., leeznek III 247₆. Az *ē* be mene 210₂₄, 211_{3, 5} stb. kettős igeekötők ma is oly tájnyelv sajátsága, ahol ugyancsak e kifejezésben *bē*-nek hangzik a be igeekötő; tehát *ē*-t sejtethetnék az előbbie *ee*-jében? A második csoportban bizonyosan azt és nem a palócos *ē*-t, hisz a többi nyelvsajátság is csak a Dunántúlra mutat. De hiszen hacsak annyiban is ez lenne kódexünk, mint amennyire a felső Dunántúl (Komáromtól Székesfehérváron át Veszprémig kísért el útamban az *ā* hang, természetesen nem az összes *e*, *ē*-k helyén használva), akkor nem találnánk mai esztendőig (F.-Dtúl ászttendáig) alak helyett esztendőg — eztendek 211₃₈ stb. (l. *i* ~ *ē*) formákat; az előlemlített megkülönböztetés szükségét érezte és jelezte volna, ha nem *ēi*-t rántott volna össze itt *ē*-vé. (Itt ugyan azt mondhatná valaki, hogy a mai *-ig* régebben *-ég* volt s ez rántódott össze; de látjuk, hogy nyelvemlékünk már csak a mai formáját ismeri az *-ig* ragnak!) Ezekben tehát *ē* hangot kell föltételeznünk. Szinte így nem jelenthet eltérést a maitól a következő csoportbeli *ē* hang: ueég 180₁₄ (= vég), keeth III 253₁₄ (többször), keet 223₃ (többször); keer 233₂₀, 194₃₅; leez (lészél!) 201₅, 225₁₆; leezőn III 248₁₄ (többször), teez (= téssz) 229₂₀, teezy III 253₆, ueez 220₁₇, keez (kész) 183_{30, 31}, zeep 217₂₇ (többször) II 239₁₀ (többször); eel (él) III 246₃, 254₂₃; ueez (= veszel, véssz) 220₁₇ (és tez = téssz, teszel 202₁₄); meg weeth III 250₇ (egyes nyelvjárásokban ma is. Így pl. még nyer = nyér, mer = mér, ver = vér: székelység*); keep, keepet 207_{2, 3, 4, 6}; telween 230₆; leween III 253₁₃. — Hogy a zebneek 196₁₄, zegenőkkeel 211₁₀ alakokban a vélem-, néked-beli hosszú hang volna meg, az nem hihető. Kötelezteek II 234₃, nereendy 228₇, megees (mégis) 225₂₁ stb. pedig íráshiba. Mezee 224₃₇ (esetleg e. h. messzi, l. hosszjú: hosszú).

* Szilágy-Somlyón hallottam.

Az isteen 229¹, III 249¹⁹ alakban pedig Kausch nyíltabb é-t keres (id. m. 15. l.). Csak a Tih.-k.-szel való egyezés föltüntetése kedvéért említettem itt ezt és mutatok rá még a következő kettőzött betűkre: tytcoon 212¹⁴; mind⁶⁸on 177²⁹; meziteelen 232³⁷; ekkeppen 219¹⁷; haa 217³⁴, otalmaaz 205¹⁷, dagaloffagodnaak 227¹², orzagbaan 220³⁶. Kausch ilyen alakokat vonultat föl az időmérték-fejezetben; amint ő sem, úgy én sem vonhatok le ezekből semmit. Az attyaam 226⁶, monduaan 220²⁶ vagy faar III 250⁶, hayzaal III 250¹⁷ stbi ilyen III kézbeli kettőzés maival egyező hosszú hang. — A III kéz: naap 252¹⁸, (többször) alakoknál pedig Kausch véleménye helyett csak írásbeli sajátságot említek. A zyyz II 235⁹ pedig nagyon sok egyszerű betűvel visszaadott hosszú í hangot képvisel. S itt mindjárt végezhetünk e fejezetben tárgyalhatók másik felével, az esetleg mai hosszú helyett álló rövidebb hangokkal: a helyesírás következtetlensége ilyenek kézzelfogható bizonyítását lehetetlenül teszi. Hogy a hosszsan ejtett mássalhangzók előtti hosszú magánhangzó megrövidítése (pl. tanító) már akkor is dunántúli nyelvtünemény volt-e vagy sem, azt kódexeinkből így hát ki nem tűntethetjük. Ellenben e fejezet alatt is tárgyalhatjuk ennek az ellentétjét, a szótagvégi / eltűnését s a helyében beálló magánhangzó-nyújtást. Balassa id. m. 18. lapján ezt olvashatjuk: «Soprony, Vas és Zala megyékben . . . l, r kiesése után is rövid marad a magánhangzó . . . A Dunántúl keleti részén már hosszú a magánhangzó, ha utána mássalhangzó veszett el . . .» Mennyiségi változásról lehet tehát szó a következőkben: / kiesése folytán megnyúlt ó hang: megh hotam 226¹⁶, hot 181³⁵, 221¹⁹; hodnak feneth 230³, hodnak fene 230⁵, hodat III 253¹⁴, hod III 253¹³, hogg III 253²², kodulalt 200¹², kodulua 200¹⁵; otary 183³, otaran 212², megh otatek II 238²⁶, ottya 204¹⁰, oócad II 238²²; más főből való az: otalmad 203³⁰, 205¹⁴, otalmazni 226²⁹, 228¹¹, otalmaaz 205¹⁷ és otalmaznak 224²⁹; goóban 184¹⁶, gócyot 186⁶, gocyon 211⁷; Nyociadbol III 254¹³, Nóccad III 250³³; vtoflo 221¹⁶, utoflo 222³, utoflo II 238³⁶, vtofso III 246⁴, vtoflo III 246²⁶, utozor 189¹⁷, vtozor III 236³², 252²⁷; uona 178²⁴, 181³⁰, 195²², 196⁸, 196³⁰, 208¹⁹, 20, 216¹⁰, II 238¹⁵; uoth 209²¹, wot III 249¹¹, III 254¹⁵, woth III 249²², 250²⁷, 253³⁰, 31, wottanak III 251¹³, iouota 208²⁷, uotaba II 234²², uotodbol 207²¹, uotokbol 223²³, wotat III 250¹; — / kiesése folytán ó lett: föld 183¹⁹, 190²⁷, 192¹⁹, földueel 224³⁴, földenek 226¹⁰, földet 206⁴, 228³³, földön 202¹⁹, 218², földre 181³⁵, 211³³, 213¹¹, földről 181³⁶, földhöz 191²², földnek III 246⁶, földből III 246⁴, 254¹³; göllőlegeth III 252²³; (többször! l. ü ∩ ö vált.) őuóteffell II 241²⁵, őtőzel 218³³, őtőzek 211⁹, 221¹⁰, őtőztete 211³¹, őtőztetnek 210⁷, 221²⁹, 37, őtőzetét 221³⁷, őtőzetőd 218³⁵, őtőzetit 226¹; ződ 181¹⁴, III 250⁶; erkőceben 196³⁸, 193⁶, erkuć II 238²⁸, 29 (l. még ő ∩ ü változás) bőc 191³⁸, bőc 205²⁶, 217²⁴, II 234⁴, II 238¹⁰, bőch 220¹³, bőceb 217²⁰, bőceknek 210²¹, bőceketes 217¹⁷, Bőcellegős 184⁴, bőcellegh 216²⁹, bőcellegben 219⁵, bőchnek III 248¹⁷; (de megmaradt az l: bőlcek 228²⁹, 229¹⁰, bőlć 228²⁸, bőlćek 228²⁴, 230¹), vögere 184⁶, 185¹⁷, gömőc 196²⁶ (többször l. ü ∩ ö), be tőtek 192⁵, tőthetőd 222⁹, tőte II 237¹⁷, be tőtettete 221²⁰, be tőtete 221²¹, be tőtten III 251²³,¹ feel kőte (kelté!) 209⁶, kőtene 209¹,⁴, kőtettek el 226¹⁴, kucoluan 196³⁴, — A bodok 182⁹, bodogh 182⁶, 183⁹, II 234¹⁶, III 252³⁰ (stb.-nek) képzett és ragos alakjairól meg kell jegyeznünk, hogy csak a maitól különböznek; az eredetibb alak, l' nélkül való volt. A -vel rag véghangja lekopott s a mai állapot szerint pótlónyújtás van ezekben: mestőrlégeue 193²³, (de egy sorral fölebb

¹ Így még Dunántúlon, Kemenesalja, l. Beke Ödön dr. NyF. 33.

l-es alakban) 194¹⁰, gómólceue 196²⁸, erőue 214¹⁴, zykraiaua 193¹³, aua 207⁹, Niaualaua 224⁹, morfalekyaua 212²⁶, porozloua 221⁶, harmattyaui II 238²⁴, Imadiagaua III 247²⁶. — Van ilyesmi is: tömlőcbő 208⁸³, mene el 217¹¹, (menjél el! ha ugyan nem; menj + kihangzás, mert ilyesmire van több példánk. Lehet végül íráshiba is.) A bőítőle 180¹⁶ alak mellett j kiesése utáni pótlónyújtást a következő szóban: bőttölefőkkel 212³³ a kettőzött t hang kísér. (Dunántúliasság!) A «mert az előth ee nem woth» III 253³⁰ kifejezésben a kettőzött e, a z elhanyagolása folytán bekövetkezett pótlónyújtást mutatja, bárha ez alapon az n megnyúlását is föltehetnők a Dunántúl eléggé hallható „en nem” (= ez nem), mom meg’-félék példájára. Van erre még egy példánk: «attya: ky muluan: anna memelia őzuege marada» (e. h. özvegyen marada) 198¹⁴ és „őzuege marattam” 214³³.

Az időmértéki változás egyik véglete a hangnak oly fokú meg rövidülése, mely már (I. Simonyi: M. Nyelv 244.) *magánhangzó hiányának* nevezhető. — (Kausch:) «Kevés oly szót idézhetünk kódexünk-ből, melyek mint főszók a mai használattal szemben rövidebb hangtesttel bírnak; ezek is legtöbbszörre csak egyszer fordulnak elő ilyen alakban, míg a mai használat általános.» Ierfalomba 180¹³, foklaga 178⁴, 213³⁴, foklagtul 214¹², foklagokat II 241⁴, plantak 197⁸, 198¹⁶ (ma ugyanis „palánták”), nehílegnek miatta III 252⁵. — Az alaktanba tarthatnók a következő alakok tárgyalása (szótők, kötfőhangzók): farkuallat 210²⁷, feiedelm 226³⁴, 209⁸, 14, 16, 19 sőt feidelm 209⁹, e szóról tudnunk kell, hogy eredetibb alakja így volt, sőt ennél is eredetibb alakjában u kihangzással bírt. A uaznat 223³⁷, bokrot 223¹, 223², (de bokor 223¹⁸, 6, bokornak 223⁴), harmaknak 201³⁰, gómra III 250²¹, körmőknek III 250¹⁵, 20, 22, a mai használat. De ez az „sz” hanggal bővült v-tő a maitól, meg a HB-beli (12 sor) „horoguvec” alaktól is eltérően jelentkezik: haraguek 190²³, 192¹³, — mai: naguek II 237³⁵, nwgwafaba III 253²³, fekykuala 187¹⁷, fekuek 194²⁴, — eredetibb főhasználatot mutat: oftromlia II 237³, gakorlania 196³³, Gakarlatok 231³¹, be uadlak 218¹⁴ (de uadlolok 219³), törteny II 235¹⁶, nemzeuen II 237¹⁸, erdöml III 249³³, tewölgtöttök III 246¹⁷, göttretnie III 247²⁰ (ma is) kelfergez (ma: keseregsz) 227²¹. — hordnak 220¹⁴, mondnak II 236¹², bocyatnanak 192², bociatna 222¹⁰, bociatna 222¹³, lacnak 190³⁴, marazd 229¹⁸, Ne uellid (vélyed helyett?) 229²³, — iegőftőknek 231³¹, zyzefegtőketh 231³², egitők maitokat 180³, mindöntőknel (ma mind egyitek v. mindenitek) 184²⁶, halaltok 180⁴. — erkőceben ert (érett) 196³⁸, ert erkuć II 238²⁸, 20, zirrel beuontakat 221²⁵, karhoztaknak 232¹³, karoztak III 251²⁵, karhoztakat III 254¹⁰, feel őtőzteth (a felőltőzöttet) 216¹⁹, — iutalmuknak (ma jutalmúak) 221²⁵. De hozak (= hosszúak) III 250²³. A melléknévi középfok képzője ma, azt lehetne mondani okszerűbben, inkább -bb (mert fgr. -*m’p ʷ*-mb-re megy vissza) és ritkább a mai nyelvben a segédhang nélkül járó -b. A Kazinczy- és a Tihanyi-kódexben a segédhang nélküli -b gyakrabban fordul elő: nőmőfb 196²², ekőfb 182³⁶, kewesfblegnek III 251⁸, magafbak III 251²², ielőfben 177¹⁴, 195¹¹, feyerb II 236²², erőfbek II 238⁴, keduefb II 238¹⁶, haznofb II 239⁴, ektelenb II 238³³, 34, koroib 196¹⁰, meltofagoib 196¹¹, magasb 196¹⁴, 22. Az előmenten 227²², byztomba 207²² stb.-féleségek ma is használatosak. — A „többi” számnévi névmásnak kódexeinkben több (thőb) a megfelelője (utána többesszámban jön a főnév) 179³², 185⁶, 184²⁰, 189²⁶, 28, 196²⁷, 211²⁵, 224⁹, II 240³², III 246¹², 249²⁵, 251³ stb. de van egyszer: főbyes 182³³. Ellenben mindig megvan az i az „öriz’ igében (ma pedig mindgyakrabban kiesik): őrizőie II 237²², őryzne 189²⁷. Megemlíthető végül az adolínak 203¹⁶, leuely II 236¹³, ellenlegidet 216²⁴, ayakyt 214²⁴, barmit (= barmait) 200⁵, baraty 200⁷ stb. (I. előbbi fejezet) vagyis a többesszámi -ai, -ei birtokrag helyén álló i, mint

hangrövidülés (számtalan adat). — Szótagrövidülés vagyis több hang kiesése: el bocyatta uona 222²⁴, megh nitta 225³⁰, megh ekösitték 232³, megh haragwt arciait III 25²⁶, mely példák közül az első semmiesetre sem lehet félmúltbeli alak (uona!) s így bizonyítéka lehet a dunántúliságnak (összerántás); az cellanak aitat 207¹⁵ (eh. ajtaját). «Néha ajakit» összerántva így jelenik meg kódexünkben: ne ayakyt 214²².

Eredeti magánhangzó *maradt meg*: nugoualra 210²⁴, nugouek 198^{15, 4}, 215¹³, nugozyk 212⁵, fekuuen 217³, aluznak III 246⁸ alakokban, a mai hangvesztő tövel szemben. Ragozott alakjaikban hangrövidülés van ma a következőkben: ayakyt 214²², őt ezörön 192²⁰, tikörök 193⁸, tyköröt 182², tyköröm 214³⁴, de mindig rea 199²⁰, rea 185², sőt reya 191¹⁵, 224³⁶, reayok 185¹, (többször) és leana 189²² (sokszor.) Ma kötőhangzó nélkül ejtjük: el zakadot 231²⁰, ebredöt uona 232¹⁴, tamadot III 251³¹, az megh ölettek III 246¹², keuefebbe 223³¹ (e. h. ,kevesébbé), erőttöm 188², 208²⁴, erőtte 179³³, 202⁸. (A személyragos -ért mindig a teljesebb tövet mutatja); — meneközönek 210²², üedöztetnek 210¹³ (ma a ,d' képző nélkül); a második személy tárgyragos imperativusa gyakraiban veszi föl a kötőhangzót mint ma: tamazad 185³¹, tarcad 183¹⁹ bár ezzel szemben sokszor elmarad a tárgyrag egészen (l. Mondattan).

Eredetibb tö megőrzése okoz maival szemben *hangbővülést*: meztelen 192¹³, 225¹, meziteleen 232³⁷, de nem jelent ingadozást a meztellen 224³⁷ alak sem, mert a hiatus jelölve van. (Régebbi alakja ugyanis ,mezechtelen' volt. Az *i* itt egyszerűen -X-, -j (j: i) vagyis fgr. *k ~ *g deverbális névszóképzőre megy vissza. Az ige-tőre a vogulban találunk: māsi = ,ruhát ölt, öltözik'.¹ A mai főnév értékű ,mez' szavunk nyelvújítás korából való elvonás.) — Szintén eredeti, teljesebb tövet mutat: zyezy 190³⁴, 192¹³, 195²⁴ (e. h. szűz-i); menei 183³⁶, 193²⁰, meny 182³², 206¹⁶, meneiekre II 234¹³, (ma is menyei, pedig az alap-szó már k.-ünkben is a mai ,meny': menj! 200¹³, menekbe II 234¹⁴ és menorzagnak 182³⁴) és őrizy 193⁷ (l. föntebb). Esetleg ez a két adat: margita 190³⁷, margitat 189²⁰, a számos ,margit' mellett. (l. „illeszkedés“.) Az arcya 190¹⁹ (mai szótó: arc esetleg orca) arcya 214²³, arcyaia 191⁶, 213²⁴, 25, 214²², arcát 214²⁹, arcath III 252²⁵, arciait III 252²⁶, arcyaiban 196³⁸, arciaual 224¹¹, arcyaian II 235¹⁴ a tö mindenütt „arca“, de hogy itt járulékmagánhangzó van, azt az ilyen alakok gyaníttatják: arcul 182¹⁸, 212³⁵; arcát 214²⁹ és arcuk (= arcuk) 229³⁷.

Maitól eltér ez a kötőhang-használat: lemiek 178²⁴ nekiekre 219²⁴, 34, nikiek 211²², nekieketh 219³⁴, nekyek, nikyek III 251²³ (többször; jelentése: némelyek), mert vessük csak össze valakik, senkik-féle mai nyelvszokással. — Hangbővülést mutat még: diaky 205¹, 210²⁰, magary 187⁴, zyuy 189^{9, 14} és az infinitivusnak a maival szemben főlős személyragja: intenie 184³⁷ (ez az egy példa számtalan és minden lapon található példa helyett van.) „Mert“ helyett áll: miért 207¹⁵, 180⁵.

Bővült alakok még: uzturuc 222²² (=strúc); iftapiat 200¹⁸ és eftapiat 214⁵ (német Stab). A szó belsejében: amborus II 235²⁵, condoras 232³⁴, pologaroknak 225², 224³¹, 36. Az aietatos 187⁴, aietatoffagal 187⁶, 192²⁷, aietatoffokert 192²⁶ (l. még előbbi címszó alatt!) alakok mai ,ájtatos' formában rövidebb hangtesttel bírnak — cyrille 178³⁴ lehet kihangzás vagy latin vocativus is. A ,mofes' III 249¹² mellett van: moyfeinek 195²⁹, 198³¹ és moifesnek 199¹⁷. A napa 214²³ (sol, die Sonne) szónál teljesebb vagy eredetibb tö helyett íráshibát kell föltennünk.

Egy szótaggal teljesebbet és eredetibbet látunk: előue 210²³, 212²¹, 219¹⁸, 27, 221²², ertenek uona 185¹⁷, iutottanak III 240²⁷, zaltanak

¹ I. Szinnye: Nyelvhasonlítás 1909. 79. l.

II 241²⁴, lattanak II 241²⁵, waggatanak III 249¹¹ (az alanyi ragozás múlt idejű többes 3. személye sohasem másképp!) A névutó mindig birtokviszonyba kerül a névvel: zylelnek utana 185¹¹, azzonunknak előtte 184²¹, korlagnak elene 189^{9, 14}, uetelnek miatta 189¹⁷, ennek miatta II 237^{13, 14, 15}, minek utanna II 237³⁴. — Végre íráshiba, az oka a következő hangtöbbletnek: az mi elő zylelnek (szüleink helyett) III 251³¹ és efelikor II 238¹³.

A Tihanyi-kódexről mindent, vagyis a róla szóló dolgozatot teljesen leközölnünk fölösleges; a szövegrészek és a hangszinbeli sajátosságok párhuzamosítása után a hangtaniakban való további egyezést szórványos szemelvények is eléggé megerősítik. Az alak- és mondatban úgyis megint elég sok az összevetés és idézet.

II. Mássalhangzók.

A Tihanyi-kódexszel való összevágást és a nyelvjárásiakat szépen szemléltetik még a mássalhangzók változásai is. Könnyebb összehasonlítás céljából a Kausch műve csoportosítását kövessük: azonban a «Mássalhangzók hasonulása» és «Önálló hangváltozások» fejezetei jelen értekezésben egy főcím alá kerülnek, míg a «kettőzés», mint igazán mennyiségi tünet megfelelő helyen tárgyalassék.

A) Minőségi változás.

a) Mássalhangzók hasonulása.

α) Kölcsönös hasonulás:

A *d* és *j* hangok találkozása mindig fonetikusan és sohasem etimologice jelenik meg a Kaz.-k. másolójánál, annak nyilvánvaló jeléül, hogy úgy mint ma, korában is ilyhangokat eredményezett a foghangokra következő *j* hang. Helyesebben szólva ilyhanggá, gy-vé olvadt össze a *d* + *j*, a következők tanúsága szerint: agad 183¹⁴, monganak 184²⁴, imağad 190²⁵, elegögel 191³⁰, mongad 200³⁸, ağam 202¹⁵, fogağ 203²⁹, koltolanğa 217⁴, gongat 218^{5, 11}, bankoğal 222¹⁰, 226²⁸, hağa 226³¹, imağak 229⁸, Alğ meg, alğ megh 233⁵, agya II 235²⁹, uagoğek II 234¹³, munkalkoğal II 237²⁰, adangia II 238¹¹, tagagiak III 245²⁷, mongiaca megh III 246⁶, tağagiak III 246¹⁶, tamagianak III 247¹³, mongya III 247²⁰, mongia III 249¹², 252⁷, algya III 252²⁴.

Az etimológiás vagy fonetikus írásmód kérdésénél láttuk már, hogy kódexünk írója (vagy írói) a szófejtő ösztönnek aránylag kevés jelét adja, ami e fejezetre nézve azzal a haszonnal jár, hogy a kölcsönös hasonulást ott is alaposan föltételezhetjük, ahol az írásmód esetleg kétségeket támaszthatna. A következő egy-két példa világosan mutatja ugyanis, hogy már akkor is ilyhangot ejtettek a *t* + *j*, *n* + *j* és *l* + *j* hangkapcsolat helyén: nittya 203³⁶, barattya 216¹³, zagat-fak 212³⁵, haborittya II 237¹⁸, harmattya 218²⁴, ahittya II 239¹⁹, ağazattyawal III 246³³, lirattia, lyrattya III 252³³ (számtalan példa helyett). Amint ma is hosszú hangot, *ttv*-t ejtünk *t* + *j* találkozásoknál, hosszú hang mellett bizonyít az állandóan és következetesen kettőzött *t* betű itt is. A beltietul 217³ alakban is a *tv* betűs olvasat a valószínű. — Állításunkat erősítik meg még a következő képviselői számtalan példának: codalliad 178³⁵, lyztöllied 202²⁵, 227³⁰, uallók 213³⁰, vagy keuanñak 222²⁷, edeñe 185³⁴. — *d* + *sz*: vagy *gy* + *sz*: ačy 225²¹, Malločor 179¹⁸, 192²⁵, harmacor 189¹⁰, hač 181²⁰, ečör II 238¹³, Maločhor III 246⁵, ħarmaccor III 246¹³, 248²⁰, Harmachor III 252¹⁵, Negečör III 252²⁰, Ottččör III 246³⁶, Hattočor III 246³². — *t* + *sz*: haborgac 217¹⁸, zakazthac 227⁸, teccik 178³⁶, 189¹⁹, 198¹⁵, 206²², 209²⁶, teccyk 208¹⁴, kec-

cór 179¹⁷, tehec 185²⁶, vehec 185⁹, mecce 210²⁸. — *t + s*: tarcad 183¹⁹, tarcel 212²⁶, ercök 213³¹, segic megh 203³¹, segice 199²⁵, terichem 200⁶, öncéd II 237²³, occád II 238²², erc II 235¹⁹, ercettök III 250²⁴, 252¹, erchettök III 253⁵, erched III 251¹⁵; az alapszó, illetve a képző képét láttá élesen maga előtt a másoló, mikor a fonetikus és etimologikus írásmód között ingadozva írta le e két szót: egcer 202²⁹, segec-fegre II 238²¹.

β) Előreható hasonulás:

A *v* mindig hasonul a -vel és a -vá ragban. Egy pár példa: syrallal 180²⁷, 181³⁷, kykel 181³², barátokkal 216¹⁰, tettel 185³⁸, kyalya 187¹⁶, baratta 216¹⁵, keuelfe 207³⁵, hamarlagal 199³³, magokkal II 235³⁰, kezéidel II 237²⁶, hatalomal III 247²⁵, gyalazattal, rwttlagal III 251³⁴, Nappal, eyel III 252³⁸, eiel 193¹³, öröke III 253³², porra III 248³¹, iralsal III 246²¹, negiel III 251⁹. — Nem hasonul: köduel 184³¹ és sohasem találjuk az «össze» szót mai hasonult alakjában: özue 181¹⁶, 182¹³, 196⁷, 33, 205²⁰, 206²⁰, 207²⁴, 26, 33, 216⁷, 217¹⁵, 228¹², özwe III 249². — A -va, -ve és -ván, -vén igehatározók a mai használatlaltal megegyeznek. Mégis előfordul ez a ma dunántúliás tünemény: fyral 181³⁰, fyrral 182¹⁵, (= sírva). — Érdekesen egyeztetni a Kaz.-kódex I. és II.(?) kezének munkáját ez a hasonulás: ifv 187⁸, 10, 11, 30, 193¹⁸, 20, iffv 187⁴, ifvnek 187²⁸, 191¹⁶ és megint ifv 194²⁰, 199³³, 200²⁸, 29, 201¹⁷, 22, 33, II 240⁵, ahol a *j* hang nyilvánvaló hasonulást szenved az 'f' javára. Emellett a rendes használat is elég gyakori: ifviv 210²⁵, ifviv 187¹⁹, 200²⁵, yfiv 220¹, ifiunak 187²¹. A *j* a sziszegők után rendszeren hasonul, akárcsak ma. Kivétel a -hoz rag személyragozása esetében, ahol a mai hasonult alak a legnagyobb kivétel: hozya 180²⁴, 183⁴, 203¹², 208²², 217¹⁷, 221¹², 224³⁰, 230³¹, 232²⁰, hoza 223²⁷, hozam 226²¹, atkoza III 252³⁴, (e három utóbbi, a diakritikus jel következtelen használata miatt kétséges), hozia 219⁸, hoziad 218³⁰, hozyaiok 217³. De: hozzatok 226¹ és hozaya 191¹⁹. — uonzya II 235⁵, de uonza (= vonzza) 231²⁰, ige-köziel 201⁴, rezye III 248²¹ és reze III 248²⁵, zidalmazya III 252²⁴, atkozya III 252²⁵. Ebben ismét csattanós bizonyítékát találjuk a két kódex apróságokig elmenő egyezésének. Mint érdekességet említhetjük meg a Lobkowitz-kódex II. kezétől eredő munkájáról, hogy többek közt e részben mutat a mi kódexeinkkel, ami tekintve azt, hogy Simonyi Kálmán¹ értekezésében a Lobkowitz-kódex második írójáról bebizonyítja, hogy drávamelléki ember volt, a Kaz.-k. nyelvjárására nézve a most tárgyaltak (a 'j' hasonulásának kivételességei) igazán nem csekély jelentőségűek.

γ) Hátraható hasonulás.

1. *Részleges hasonulás.* a) a képzés módja változik: farak-tanak 212³, faraktata 230⁵, uaktauona 228³⁶, elektelent 186¹⁴, fokhattya 178²³, nukhatik 193¹⁴, nukhatek 221⁹, elekhetetlen 191⁵, feletközuen 223¹², 224¹³, farathatallan 191³⁵, zenweihtetnek III 252¹³, calartflagh 209¹⁷, faratflagh 215¹², kazdakflagh 225¹¹, bodokflaghoi III 249²⁸. Egymásmellé került két szó utóbbikában a szókezdő hang hat az elül álló szó véghangjára: tudot te 201¹¹, tamazt fel II 237²², ut hogh III 253³², fyadad: iollehet 208²⁵, tyeided marazd 229¹⁸, mynked megh tanutha III 245¹⁴. Az ilyesmi ma (főleg a szó belsejében) határozottan nyugati és dunántúli nyelvtünemény. — b) A képzés helye változik: eny gerfat (nem egerhetők) 202¹⁹, kyllömb 193¹⁹ (és még sokszor, lásd ü ~ i) el nem zuedhetuen 209¹⁵, világos, hogy itt nem hangkiesésről (akkor már inkább íráshibáról) van szó, hanem amint a 'szenved' szóbeli *v*-hez, a dentilabialishoz való átmenet közben ma is csak orrhangot

¹ «A Lobkowitz-kódex hang- és alaktani sajátosságai» Bpest 1908. 43. o.

ejtünk, úgy itt is azt kell elfogadnunk a ki nem írt hang helyén. Ugyancsak a hangképzés, a 'k' hang képzése okozza az orrhangot a mai 'm' betű helyén a következőkben: zankyuetik 224³⁸, zanky uettetöt 225⁵.

2. *Teljes hasonulás*: *dt = tt*: atta 190³⁰, attai 213^{21, 22}, halatta 193⁵, 212²³, fogattal 213²¹, fogattam 217⁸, fogatta 220²⁰, 222¹⁸, fogattak 231², maratannak 196⁴, engette 179⁵, 204¹⁰, felettem 207²⁷, zenuettenek 179³³, zenwettenek III 251², heruattanak 220³⁴, heruattak 216²⁰, horogat 219²⁸, II 235²², tarfolkottatandik II 236³³, megh haragwt arciat III 252²⁶, munkalkottok 213⁰, tarlafagottul 226¹⁹, eröttul (= erödtöl) 203²³. Azonban meg kell engednünk, hogy nagyon sok esetben viszont figyelemmel van a szó származására: imadlag 192²⁴, 30, II 238¹⁴, az imadkozik 193⁰ szó pl. sohasem jelenik meg fonetikusán írva. Vagy pl.: zolgalatodtul 194²³, imadtak 228²⁰, imadtanak 229⁶. — *gy + t = tt*: hattal 187²⁰, hatta 211¹⁸, 233¹⁵, hattad 227⁴, hattam 227⁶, uattok 213¹⁰, 214²⁵, II 238³. — *z + s, sz + s = ss*: uigallaga 183¹², egelfegbe 187¹³, igalfagh 216²⁰, köfflegel 213¹³, raualfagokat 218²¹, egelfegeth (= egyezség!) III 246³⁵. — A 'van' ige régibb alakja állandóan: uaçon 179²⁶, 36, uaçon II 234¹⁵, wayon III 248²¹, de sohasem a 'vagynak': uannak 217², 4, 219²², 225²⁵, II 236¹³, wannak III 245²⁵, 248²² stb. — fekunnek 187¹¹ bizonyára a 'dn' hangcsoport és nem a mai 'szn' kapcsolat helyett! — alunia 183⁵. — pokorra III 254¹⁰. — *ny + l = ll*: remellenem 178³¹. — az *v̄* leuely [fel] fennek uala 181¹⁴, és: [felnek] fennek 221³⁴, e részletek a másolat vagy átdolgozás, esetleg a fordítás kérdésénél bizonyára számbaveendők s azt mutatják, hogy a rekeszben álló (a kódex eredetijében törlés) igetöben a másoló orrhangot érzett, de újra leírta a szót, mert látta, hogy a rag hozzájárulása esetén 'félnek' és nem a 'fénylenek' értelme lehetett volna, (aminthogy tényleg kétséget támaszthat a III. k. írásában 'felnnek' 251²); persze a javított szóban a liquida elemet ejtette ki vele a nyelvérzék a más-salhangzótorlódás elkerülése végett. (De: fenlik 214²².) — megh hya (= hívja) 226³². — A mutató-névmási 'az, ez' z eleme hasonul, ép úgy mint ma ezekben: aky 204^{1, 1}, erről 191²⁷, euuel II 237¹⁰, eucl II 238¹², aual 191²⁶, imebből III 253^{33, 38}, 254⁴, Erről II 235³³, 234^{18, 25}, II 249¹³, akkoron 226^{15, 21}, ennek 182³⁸, 226³¹, aua 207¹⁰, ammit 191²⁰, ammyner 206³⁷, annera 191²⁶, enne 200⁵, akkyk III 247⁶. S így illeszkedés hiánya a következő: az meel (amely) 205³², 206⁷, az töl 232²¹, ezben 212¹¹, Az ky 194³⁴, az kyn 218³⁶ (= akin, amelyen). Ide volna sorolható általában minden mássalhangzón kezdődő szó névelője 'az' és esetleg mutató-névmása 'az', 'ez', mivelhogy a mai kétféleség ('a' névelő is) még a legnagyobb ritkaság, pedig csak ezeknél tehető föl annak a hasonulási folyamatnak a megindulása, mely szerint az 'az' névelő z-je a rákövetkező mássalhangzós szókezdethez hasonlóan (pl. ammit 191²⁰, ammynt 203²², amminere 206³², amminet 211¹² stb.) s amely hasonulást később nem érezve a «z» hangot kiesettnek tekintették s helyét 'l-el' töltötték be még a XIX. század első felében is. Az 'ez' mutatónévmás 'z'-je hasonultnak tekinthető következő esetekben: az előth ee nem woth III 253³¹, öröke nem leezön ee III 253³², amire a nyújtás, az 'e' betű kettőzése is utal: a másoló «en nem»-et ejthetett, de kétszer n-t írni nem mert. Külömben is, hosszú mássalhangzó előtt, tudjuk, a magánhangzó is hosszúnak hangzik; ezt azután jelezte is a mi másolónk; az amynt 217¹, aminth 220²⁴, ahol 208¹¹, III 248¹⁴ stbinél már nem. Érdekes eset még: mongacia megh III 246⁶ = mondjadsza meg. — A disszimilációnak sok példáját találjuk a következő fejezetben.

b) Önálló hangváltozások.

Hogy Kausch értekezésével párhuzamosan haladjunk, követem a következő beosztást:

1. Változások ugyanazon hangszervi soron belül.

a) kemény v. zöngétlen és lágy v. zöngés hangok váltakozása:

g ~ k: bodok 182⁹, kazdag 199², kazdagfagokkal 200⁴, kazdakuttya 200³⁵, kazdaglagarol 202⁶, kazdagfagal kazdagitlak 203¹⁵, kazdaglagban 217²⁰, kazdagfagh 224¹⁹, kazdagoknak 225³⁴ (megjegyzendő, hogy sohasem fordul elő szókezdő g-vel mint pl. manapság, mert hisz a mai, tudjuk, újabb fejlődés. — wylakba III 245³⁰, wylaknak III 254³, cillak III 251³⁸, (de cillagtwl, ugyanott) s mert e, cillak' szóra, kylömböz' következik, hátraható hasonulást is föltételezhetünk. — az ekbe III 252⁶ (=égbe). A -ság, -ség képző g-je amint Kausch is megjegyzi, sokszor változik, de a rendes alak a gyakoribb: uilagolfak 182^{33, 35}, de egy sorral följebb: uilagolfagnak, fenölfelek 184¹³, de két sorral följebb: fenölfelegel. — zyzellek II 235⁶, hwzwsak III 250²⁹, nedwellek III 250⁹, de nedwellegők III 250⁵, örwendettöfeknek III 252²⁸. — Az -ig rag keményülése: addek 184¹³, adik 201⁴, napik 203¹⁰, halalik 203²¹. — furcsa középút: tagk III 249³¹, lantafagk III 250²⁷, égk ky 217²⁰, itt 'h' helyett elírt hangról is lehet szólnunk. — Ide számítható még a mai 'pedig'-gel szemben a számtalan kegek, kegek stb. (a véghangzója tekintetében! v. ö.: í ~ é változás.)

k ~ g: legöftieinek 206²⁶, legöftiebe 207²³, 208⁹, legöftyeiebe 207²⁵, legöftiebe 207³², legöftyebe 209²³ (= a szótó: sekrestye); gardinalok II 240^{34, 35}, 241¹ (két ízben); gardinallal II 241¹³, el keiferödegh 211¹⁶, efmerettetheflegh 216²⁸, köuetlegh 224⁴ madarnagh 222²², uetegötnenek 229¹⁵, de egy sorral följebb: ueteködeftih.

d ~ t: uiget 184²⁰, apolandot 185⁹, mondandot 185¹⁰, mely esetet nem tekinthetünk hasonulásnak, mert az utánna jövő „hyzölk“ stbit „:“ választja el tőle, annak nyilvánvaló jeléül, hogy új mondat kezdődik, új lélekzettel. A kiejtés lazulását talán inkább a sok egyféle hang (d) okozta. — kerdöt 190⁷, tyztitandot II 235¹⁸, kyldet 222⁶, magatdal 203⁹.

t ~ d: fyadad 230¹⁹, tieded 229¹⁸, zyzelfegöd tarhat 231²⁹. A mai -ként rag: feyenked 183¹⁶, naponked 180¹⁵, 198²³, eztendönked 188⁴.

b) pillanatnyi és folytonos lágy hangok változása:

gy ~ j: lattatik megh iftentől es el haitnak leny (e. h. „elhagyottnak lenni“) 200². A mai „hajit“ is ilyenféle elváltozása a „hagy“ igéből származott „hagyit“-nak. A Tihanyi-kódexben: el hagita 19³, de a Kaz.-k.-ben már a mai használat van: tengörbe haitotta 228³⁷. Maival egyező még: Gertökel 184³⁷, de: löietök 213⁹, Gerunkel 231¹⁶. Volf szerint kétes olvasatú a következő: «edös iefus: igol (?) tudod:» (202¹⁷.) Föl lehetne tennünk azt, hogy itt ilyen összeiratás vagy írásbeli rövidítés történt: iglön ijol. De minek az ilyen erőltetett magyarázat, mikor oly szépen és egyszerűen olvashatjuk Simonyi Magyar nyelvében (248 lap), hogy: «A Balaton vidékén és Göcsejben nagyon kedvelik a gy-t . . . szó elején . . . pl. gyó» stb. (természetesen 'jó' helyett). S ha most magunk elé képzeljük a jámbor szerzetest, amint leírás közben magában ismételteti e fohászokodásszerű szöveget: O yo es edös iefus: igol tudod: mert en iglön zegeen uaogk . . . könnyen elképzelhetjük, hogy a sóhajtás, az erős lélekzet ereje épen a «jól tudod» részre esvén a maga elé suttogott szövegben, miért írt gy-t. Még az sem döntheti meg sejtelmünket, hogy a szó i-vel kez-

dődik; a rendes kezdést fonetikusan folytatta. S végre ha valahol, úgy az ékezésnek itt volt helye.

c) zöngéhangok váltakozása:

1.) orrhang helyett folyékony

n ∼ **l**: ehel 222³⁷, ehel 225¹.

2.) rezgő helyett folyékony:

r ∼ **l**: egy példánk van: kezőlitteléből 198³¹, máskor: kezdő-rithy 177¹⁵, kezdőrithe 191²⁰ (= „kényszerít”).

II. Hangszervi változások.

a) zöngétlen és zöngés hang váltakozása:

h ∼ **j**: feier 223⁵, II 238²⁰, feyer II 238²⁷, II 236¹³, 24, III 250⁶, feyerb II 236²², feierre II 235¹⁵. — **s** ∼ **sz** változás a cendezőleffe 202¹, mert itt a **z** (= **sz**) nem íráshiba, hiszen csak a nyelvújítás kora tájt történt a csendeszből vagy csendeszség > csendességből a „csend” szó elvonása.

b) kemény hangok váltakozása egymás közt:

cs ∼ **t**: ueternének 207¹¹, ueternienek 208³⁶, 209¹, ueternie kor 208³⁸, ueterniere 209³, ueterniet 209¹⁸. (latin off. vespertinum.) E változást feltételesnek kell tekintenünk, mert Simonyi tanár: «Karácsonyi cikk»-ében M. Nyelvőr XLII. 441 l. azt mondja, hogy csak az «esti imádság» esetében lehet a szlovén večernjaból való átvételre = vecsernyére gondolnunk s a reggeli imádság elnevezése veternyének hangzott. Már pedig idézeteink tényleg oly szövegből valók, amelyben hajnali imádságról olvashatunk és nem estiről. — **t** ∼ **ty**: köröztien 216⁹, 10, 12, 226²², 26, II 240¹, 8, köröztieen II 240²⁰ és még többször. Csak egyszer köröztienőknek 226³¹, ami egyébiránt kétes és jelöletlen „ty” is lehet. E változás szintén csak feltételes, mert még ma is keresztyén-t mondanak a protestánsok, s csak a katolikus magyarok többsége miatt van a „keresztyén” szónak szélesebb körű használata. Ime egy hangváltozás, melynek pszichológiai alapja van! Simonyi tanár ugyanis a most idézett cikkében (Nyelvőr XLII. 436) utal arra, hogy a latin christianus-ból a szlávok útján vettük e szót. (l. még Melich: Szláv jövevényszavaink. Bpest 1903.) Tudjuk, az északi szlávok, a lengyel és orosz különösen szeretnek jésíteni s így a **ty**-s alak az átvett és a régibb. — A **p** ∼ **k** változásra Kausch (id. ért. 7.) a kegek-et hozza föl, természetesen a mai pedig-gel szembeállítva. Nem jó példa, mert tudjuk a mai „pedig” nem hangváltozás, hanem a „penig” és „kegyek” egybefonódása folytán nyerte mai alakját. A kegek és változatai egyébiránt, amint már láttuk, számtalanszor előfordúlnak kódexünkben is. — **k** ∼ **t** változás tényleg: az eztendők... köttettek el 226¹⁴, mert máskor: be tötete 221²¹ (= tölt-ige!) be töttette 221²⁰.

c) lágy hangok változása egymás közt.

gy ∼ **d**: hadnanak 183⁵, 232¹⁰, hadnod 218¹⁸, hadna 228¹¹, hodnem 178²⁸, 198²⁰, II 235²⁷ és III 253¹⁶ az ilyenekben (gy + n) mindig **d** van. — **b** ∼ **g**: iogodra 185³¹, iogiara 184¹⁰, de különben iob 191²³; iogara III 252²⁵. — **v** ∼ **b**: byzprimöt II 238¹³. — **v** ∼ **j**: patriarkaya 188⁸, papaya II 241¹, porra es hamwya III 248³¹, megh hya 226³², hyad 218¹⁶ (= hijjad!). — Ellenkező változást tüntet föl: löuel 183³⁸, 33, 34. — **n** ∼ **m**: talam 231³⁴, netalamtan 179²¹, 213²⁰, 218⁵; eminemöt 197³⁸, de eminen 198⁴ (= férfinév!) Íráshibának tekinthető: nőmöfem el eköfítete 219¹³. A maival egyező írásmóddal van a sok kyllömb. (l. előbbi fejezetek.) — **m** ∼ **n**: lanfon III 237³³, en bennen II 238²², uizön (= viszēm) 184²³ szintén íráshibák. — zanky uetik 224³⁸, zanky uettötöt 225⁵. — Maival egyezően írja mindig a senky (200¹¹, II 235⁸ többször is) szót.

ny ű n lehetséges: barlonba 227¹³, azonban: barlonnál 210⁷, fenlik 214²², fenuen 184¹; de az a sok személyragos infinitivus (a 3 személye!) viszont n ű ny változás lehet, legalább ezt bizonyítja engednők 227³⁸, mert ez már biztosabban jelöli az *ny* hangot, mint pl.: engedniők 227³² és a számtalan -nia, -nie. A dunántúliasság így ismét fényes bizonyítékra tenne szert kódexünkben.

A nyugati és dunántúli nyelvjárás sajátosságainak egyike, az *ly* hanggal való elbánás mikéntje. Amennyiben ezzel is hatottak az alsódrávai nyelvjárásra, érdekes a következő váltakozás vizsgálata kódexünkben:

ly ű l: helön 205¹², 208¹¹, 211^{33, 36}, helen (= helyén) 208³⁰, 209⁴, helit 180^{15, 25}, helin 180²², helre 192³⁴, 194⁶, helebe 217³⁵, helere 225¹⁰, helöt 227¹⁹, helön 211³³, mihel 197⁷, 232¹⁹, miheld II 237³², miheld 220²⁰, helet II 235¹⁵, hellen III 247³, helere III 252⁹, helhözteffetők 184⁷, helhözteffed 185³¹, helhöztetek 184¹⁷, 186³, egyszóval a 'hely' szónál soha *semmiféle betű vagy jel nem teszi kétségessé, hogy azt l hanggal kell olvasnunk. Ép így a következőknél*: mellegős 199¹⁵, keuel 191²³, dagalofnak 227¹⁷, dagaloflag 227^{12, 15}, tyztölled 200³², teudlgelbe 228^{20, 27}, teudlöguen 228³¹, teudlgeftt 227⁶, tewdögöftök III 246¹⁷, de *soha másképp, mint l-lel*. Azonban folo 232¹, folalfat 191⁸ és folyak 232⁴, uallon 227²² és uallion 178^{3, 11}, 231⁴. Szintígy ingadozik: zömelöket II 240³⁷ és zömele 191¹², zömelebe III 245², zömele III 245^{3, 3, 4}, zömelök III 245⁴, zömel III 245⁵; nyaualas 192⁶, niaualafnak 214³, niaualafh 214¹⁹, náualaba 200⁷, niaualak 219²²; nözolat 184^{28, 29}, nözolaba 184^{17, 31, 26}, 214³⁸, 215⁷, nözolaba 214⁵, de nözolaba 184²³, látjuk azonban, mindig az 'l' felé való túlsúllyal. — mel 189⁴, 201²⁰, II 236²⁶, nemel 179^{25, 35}, uallamel 211¹⁹, uamel 191²⁵, melben 183²⁰, melbe 185¹⁸, 190¹⁹, melet 191³⁶, Mel 187¹, Melet 191¹⁷, meleth 184⁷, mellet 217^{20, 24}, 219¹¹, melleket 179⁸, Melleth 219¹, mellek 217^{1, 3, 5}, melek II 238²³, Mel III 245¹², mel III 250⁹, melbe III 251¹³, wamel III 249¹⁷, melek III 250⁸, azonban: mel 220¹⁰, III 250¹⁰, mellef 217²³, III 249²³, mellef 223¹¹, mellet III 246²⁹, 249²¹, melieth III 246³⁸, mellek III 250^{18, 19}, meliek III 249¹⁰, nemellek III 253¹⁹, Nemeliek III 253²⁰, imelleten 205^{10, 29}, 206⁶, imelleten 205¹⁹, elleten 206¹⁴, 231⁵, olmint 178¹⁵, többször, de mindig l-vel; ellenben ollian III 215¹⁵. — Épig: telles 183¹¹, 26, 210¹⁹, 214¹⁸, 184⁹, 198¹⁴, 233^{11, 14}, III 249³³, tellefit 193¹⁹, tellefithefefferöl 193¹⁹, telleffegel 220²⁵, 223¹³, telleffök 221²⁰, de: telles 195^{28, 10}, III 249²⁰, tellies 216¹⁰, 233¹⁴. Azután: öröl (örül) 182^{32, 36}, köndöröl (könyörül) 190²⁵, kellön (kelljen) 221¹⁴, keelfel 217⁹, kelfel (kelj fel!) 218³², de: ille eth (ülj le itt!) 208¹. S ha végül tekintetbe vesszük, hogy milyen szépen jelzi az *ly*-t, illetőleg az *lj*-t a következőkben: felieb 183³³, uiffelye 184²³, cufolyak 212³⁴, utalliak 217², talalion II 237⁶, uallya 205²², ualla 185³⁶, uallok 213³⁰, walya III 248⁷, halyak III 245²⁰, Alion III 245²⁰, galiat II 240¹⁹, galiaba II 240²¹, galliaok II 240²⁸, faklakal 192¹⁴, kyalia 291¹⁹, II 239¹⁶, kyalia 187¹⁶ (= királylá!), kyaliall 220³⁷, (azonban kyalne 188¹⁰, kyalry 187^{17, 18}, II 239²², kiral 223¹⁵, II 239^{26, 34}, kiralhoz 229^{29, 30}, kyalrath 216⁸, kyalliananak 232¹⁴) azt látjuk, hogy a mai nyelvben eltűnőben levő, de régebbi magyar nyelvben még általánosabb *ly*-hang használata ez írásból kétségtenül megállapítható. És megállapíthatjuk, hogy kódexünk írója, ha a szövegben olyan helyre ért, ahol az *ly* hang hosszan (mai kettőzés) ejtődött vagy más okból kirívóan, 'l'-től elütően hangzott, ott az *ly* hangot nagyon is szépen föltűntette. Nincs okunk azt hinni, hogy minden *ly* hang helyett következetesen *l* hangot ejtett másolónk, de az adott példák alapján semmi kétségünk nem lehet aziránt sem, hogy sok helyütt, ahol nem jelezett *ly*-et, ott tényleg *l*-es változatról van szó s nincs okunk a következetlen helyesírást emlegetve, *ly*-es ejtést állítanunk

mindenütt, ahol a mai irodalmi nyelv szerint az lenne. — Kimondhatjuk végül, hogy a mai nyelvjárásokat annyira jellemző *j* használat (ly helyén) kódexünkben egyetlenegyszer sem fordul elő s hogy ahol a (nyelvemlékünkre nézve oly fontos) nyugati, dunántúli, szorosabban alsódrávai nyelvjárásokban az *ly* hang helyén ma már részben *j* jelentkezik, ott még a Kaz.-kódex írója *ly*-t ejtett és írt, de amely mértékben *l*-t ejtenek ma az említett nyelvjárások az *ly* helyett, oly mértékben már itt is *l* áll és mutat a nyelvi hovatarozandóságra. [V. ő. Balassa: A magy. nyelvjárások oszt. és jell. 27. lap: «... az *ly* ismeretlen, ... helyét ez a (nyugati) nyelvjárás-terület *l*, *ll*-vel pótolja ... illen, ollan, mellen, királ, áll = állj ...» 41. lap: «... az *ly*-t ez a (déli) nyelvjárás-terület sem ismeri, a helyette ejtett hangra nézve azonban már nem oly következetes, mint a nyugati ... illen, ollan, hel, foló, de már az igeragozásban ... (l. idézett példáim, vagyis ma már *j*-vel!) Az 53. lapon: «Az *ly* helyén ez a nyelvjárás (alsódrávai!) is *j*-t ejt ... de nem egész következetesen, mert gyakran helyet enged a dunántúli *l*-nek ... különösen nyugati részén ... ellen (ilyen), hel, üll (ülj) ...» stb.]

Érdekes változás végül: a mai méltóztatik igével szemben: meltoltas 186¹⁴, meltoltatlad 201²³, meltoltatnek 211²¹, meltoltatfon 212²⁶, mert tudjuk, hogy *-z* *∩* *-l* [fr. **t* *∩* **-δ*] denominális igeképzőnk van ugyan, de az alapszóból, a névszóból ma már jelentésbeli árnyéklattal képezi a *z* és *l* az igét, pl.: poroz és porol, kedvez és kedvel, vizez és vizek, pipáz és pipál, cifráz és cifrálkodik, vagy ágyaz és ágyal. De a gyenge fok lehetett régebben a gyakoribb; mutatja 'ural' (190²⁸) *∩* mai 'uraz', vagy az a tény, hogy a mai alkalmi képzések inkább *z*-vel történnek pl. feketézik, vagy telefonoz (a 'telefonál' rossz képzés!) Az adott példa különben szépen mutatja még az ikes ragozásnak küzködését, térvessztését is. — Végül mint érdekességet lehet megemlíteni, hogy «korontal totok»-at említ (III 249¹³, 251³⁷) a naiv másoló; semmi kétség aziránt, hogy holmi «Torontál» vidékének neve járt akkor az eszében. — Következők csak íráshiba lehetnek: egetömhe 215¹³, ka (= ha) 190¹, kyedelme (= hiedelme) 186¹², walalol (= valahol) III 248²³ (l. még helyesírás fejezete!)

Hangátvetés.

Szorosan ugyanazokkal a példákkal támogathatjuk e tüneményt is, amelyekkel a Tihanyi-kódex: terő 212²⁰, terőben 197²²; különben mai a használat ebben: terheltetuen 213¹⁰. — kelebebe II 237³⁴. Ez utóbbi csak most így. — A Kazinczy-k.-ben még ilyen hangátvetés is van: kelhőketh 208¹⁰, 207²⁵, ³⁴; ilyennek foghatjuk föl még: az pōkes (= köpés!) III 250¹².

B) Mássalhangzók mennyiségi változása.

I. Kettőzés:

Gyakori jelenség a Kazinczy-kódexben (és pedig összes jellemzőjeiben a Tihanyi-kódexszel összevágóan), a kettőzött mássalhangzó ott is, ahol a mai helyesírásunk ezt meg nem engedi. Röviden, de helytelenül lehetne e fejezetet azzal elintézni, hogy ennek az író önkénye vagyis következetlenség az oka. Lehet, hogy részben ez, részben a figyelmetlen másolás, gondatlan munka az oka sok kettőzésnek, amit főképp a III kéz írásában tapasztalunk. Erre igazán ki lehet mondanunk, hogy olyan mai tájnyelv nincs, de régi köznyelv sem volt, amelyben ilyen fajta és ilyen következetlenül használt hosszú mássalhangzók lennének, mint amilyeneket ez föltüntet. Kisebb mértékben alaptalanság és következetlenség a kódex többi részében

kettőzve írt mássalhangzó. Itt különben még élesebben domborodnak azok a jellemzők, melyeket a III kéznél is a kódex nyelvjárásának bizonyítására lehet fölhasználnunk. Mert le kell szögeznünk azt a valóságot, hogy mindamellett olyan követbezetes, állandó kettőzések is vannak, melyek a mai köznyelvvél szemben nyugati, dunántúli nyelvtájakat jellemeznek. Kausch (id. m. 25. lap) erre nem figyel s a kettőzéseket csak egyszerűen szemlélteti. Főképen a párhuzam kedvéért álljanak ehelyütt az indokolatlan kettőzések is, de emellett olyanok is, amelyeket a köznyelv ma is hosszúnak ejt s azok is, amelyekből nyelvjárásra lehet következtetni.

Ezt a háromféleséget a következő csoportok mindegyikében külön-külön tüntessük föl, de mindegyik csoportnál tekintsünk vissza erre, amit Balassa nyomán a hosszú mássalhangzónak a köznyelvtől eltérő használatáról itt leközlök. A magy. nyelvjárások oszt. és jell. c. mű 27. lapján ez áll a nyugati nyelvjáróterületről: «... Kedveli ez a vidék a mássalhangzók kettőzését is: belüllő, föllü, föllebb, csollán, szuállanyi, nyillanyi, füttenyi...» A dunántúlról a 41. lapon: «A mássalhangzók kettőzése épúgy megvan itt, mint a nyugati nyelvjáróterületen: nyöll, szöllő, allú, föllü, szallag, hallad; sebsően, magossak, nyittanyi, füttenyi, keserittenek, tanított.» Az alföldről a 49. lapon: «A hosszú és kettős mássalhangzók már nem oly gyakoriak, mint a Dunán túl... csupán Dömsödön... a dtúli nyelvjárás hatása alatt; tanítottani, hajítottani, fütteni, gyógyítottas, hasítottok. A kettős l is ritkább: szöllő, szollani, Kecskeméten és Nagykőrösön: tülle, ... nállam, szakállú stb.»

Az l kettőzése (indokolatlan): kyllencuen 215⁸, uallamel 231³⁰, uellagoflagál 187¹², uillagatul 230³, zille 209²⁷, zillettetek 217¹³, tullaidonfaga 189⁸, hallo III 248¹⁹, hallottak (a, halni' igéből) III 248¹³, 249⁷, 14, ittelleinek III 245²³, predikalla 188⁹, ille 208², 34, illendőd 188⁴, illenye 188¹⁰, (noha e két utóbbi az idleni = „ünnepet ülni” főnek hasonlított alakjai), tekelletős 193⁶, tekelletfeől 194³⁰, tekellette 229⁵, bollond 223¹², tullaidon 228¹⁸, tullaidonfaga II 234⁹ (2 ízben) 22, 235¹⁰, 22, 29, 236⁵, tullaidonfaga II 235¹, twllaidon III 246²⁹, azután kyllőmb, számtalan-szor (l. ü ö i) 229⁹, 230³³, 231²⁵, II 240¹⁶, hertellenkődek 230²⁵, hertellenkőgunk 231¹⁶, hertellenkődenek II 241²⁵, zertellen 223²³, meztellen 224³⁷, cellekődefidet II 235¹⁸, elleben 230¹¹, zeplőtellen III 245⁶ és így tovább. A jésítés következtében (dunántúliás hasonulás): mellek 217¹, 3, 5, melleket 179⁸, 230¹⁵, mellet 217²⁰, 24, 219¹¹, 231¹³, 233¹⁴, telles 183¹¹, 184⁹, 210¹⁹, 214¹⁸, 233¹¹, 14 stb. telleffít 193¹⁹, telleffők 221²⁹ stb. vagy elleten 206¹⁴, 231⁵, imelleten 205¹⁰, 29, 206⁶, 229³⁷ stb. ille eth 208¹, uallon 227²², illeznak (= súlyesztenek) 225¹¹. De különben is dunántúli nyelvjárások sajátága: fölled 227²⁴, tetölled 226⁸, 231²⁹, tulle 221⁴, föllötte 228²¹, aliatta 230², 232²⁷, allol 208³⁰, alla 207³, allaualo 221³³, allat 225³, elleben 230¹¹.

Leggyakoribb az s kettőzése: Indokolatlan: maffocor 190⁴, 192²⁵, maffocor 213¹¹, maffod II 236²⁶, haffonlatoflagiban 232³⁸, haffonlatofok 221³², 223²⁸, haffonlatofok III 251²⁷. (hoi az első betűpár az indokolatlan). — A -ség képző előtt: dicőffege 190¹⁹, dicőffegős 192³⁷, dycőffegél III 251³³, III 254³, dicőffegeth III 254⁶, dicőffegőth III 246³¹, gőnőruffegős II 234²⁷, II 237³, gőnőruffegben II 236²⁰, haburuffagot 181³⁸, bekeffegős 199⁴, tyztallagot II 234⁷, hwzwsák III 250²³, különben túlnyomó a rendes használat. — Régibb, eredetibb sajátág: effek 187⁵, 182²⁷, 213³⁶, 214¹⁵, eifenek II 238⁵, effetbe III 253¹⁴, mindig így, csak két esetben: el effő 231³⁰ és effőnek 228²²; miffenek 213³⁸, miffebe III 246³⁸; — következetes ez a kettőzés: uiffele 188⁷, uiffely 189¹¹, uiffelne 218⁴, 5, 11, uiffelik 232⁹, uiffelye II 238³⁶, uiffelő 230¹³, de uiffele 229²⁷, — keffalkodnak II 238²³ (l. i ö é változás), kefferődek 213³⁵,

200²⁸, 214³ (többször és mindig hosszú s-sel); keffertene 191³¹, keffertetek II 237¹², keffertetinek 189¹⁵, de kefertefre 231¹⁷, kefertettők 231²²; keffergez 227²¹. Némiképp indokolt: malfik 190²⁰, 206³¹, 222¹⁵, 223³⁰, ha t. i. figyelembe vesszük, hogy az -ik rag tulajdonképpen -uk vagy -juk helyett áll. — Itt tehát a birtokos ragbeli j-t tételezhetjük föl. Épigy a birtokos -ja, -je hasonulását kell fölténnünk a következőkben: (Nyelvjárási:) folaffat 191⁸, huiffat 190³³, cristoffom 191⁶, uagaffauaf 192³², futaffanak 193²⁸, tartaffaba 189⁶, batoritaffokraes 189¹⁷, cende-zöleffe 202¹, enekleffők 192³⁴, coftolaffara 223¹⁴, ky adaffarol 222³, fuaffara 231³⁸ és ez 'így megy a további szövegben is; igazán kivétel alig akad; lanargataffa II 236¹⁶, tartaffaba II 236¹⁸, tauoztataffa II 236³⁵, 238⁸, iegöffe II 241¹⁴, 17, 22, zyletellenek II 241³⁷, mondafsat III 246¹², tawoztataffa III 250³⁴, stb. — A többszínél: foglatatfok 180³, kónörgefföket 199¹⁹, lehetőgeffők 199²¹, aranaffokat 221²⁴, telleffők 221²⁹, hafonlatatfok 221²⁸, 222³⁸, hafonlatatfok 221³², 223²⁸, uigazaffokkal 212³⁴, hafonlatatfok III 251³⁷, oriaffokes III 251¹², aietatfokert 192²⁶, edöffők 232², zörzetöffők II 237¹², zolaffok II 238³¹. Szinte köznyelvivé lett ma már az -an, -en előtti s hosszú ejtése: erőffen 190³², 192¹⁴, 226³¹, 231¹³, 232¹⁸, II 236², zorgalmatoffon 195¹⁴, 198²⁵, hamiffan 180¹⁹, aietatoffon 201², 4, 37, foglatatoffon II 237⁶, nömöffen 190⁶, edöffön II 236¹, 237¹⁶, 179¹⁵, 183²⁷, ireffön II 239²⁵, eköffön 182¹⁸ vagy kyffebiknek II 240¹³, kyffeb 184²⁶, 197⁹.

A kettős **t**: indokolatlan: zerettetős 182²², guitattott 193¹⁸, oztozattok 202²⁵, attyam 227⁷, 230¹⁶, Attyamfya 192³¹, attiad 227³¹, attya 227²², zilletettek 217¹³, zozattot 231³⁸, zerettet II 235³¹, utallatos II 234³⁰ stb. tettelebe II 249²⁴, eletet III 247², attanaliunak III 247³, itellettre III 249⁷, tottoknak III 251³⁷, tekellöttöffege III 251²⁹, zeplöttellen III 245⁶, cikorgattalsa III 247¹², birottwl III 247¹⁰, mehettöl III 245⁸, változtattunk III 246²⁴, tugattoke III 246¹⁷, köttözöttök III 247¹¹, tamagiattok III 249⁷, hetedik III 248⁸, utanna 213⁸, wtan III 253³², vtan 253³², wtto, wtol III 248¹⁹, 20, wette, wetti III 254¹⁰, 10. Szinte természetes, hogy a birtokos vagy -ja rag a **t** végű szavaknál ilyesmit hoz létre: akarattyanak 194³⁰, akarattya 230³², akkarattiabo 196¹⁸, bocyattya 199⁴, abrazattya 200²⁷, uidamuttya 200³⁴, nittya 203³⁶, ottya 204¹⁰, stb.; ilyesmi-e a következő is? el Jöuetture III 247⁵, termezettit III 251²⁰, dicérettire III 254¹⁸. Jobban meggondolandók: bociatta 193²³, 229²⁶, ami nemcsak elbeszélő múlt, de egész múlt is lehet e. h. bocsátotta, összerántva 'bocsátta'. Teljesen bizonyos ez a göcsejesség ebben: elbocytta uona 222²⁴, mert 'volna' nem járulhat félmúlthoz, és: nitta 225³⁰, mert oly összetett mondatban szerepel, hol minden más ige is teljes múltban áll, s így nem lehet 'nyitá' az olvasatja; továbbá: ualanak... göngel megh eköffttek (= ékesítették) 232³, [köttözettnek (= köttözöttéknek) lenny 194¹⁰. I. Alaktan!] Nyelvjárási sajátosság még: kayattania 184³, 194³, kayattaffal 194¹⁴, kayattatom 228⁵, fegitty 206³⁵, 38, ottatek 230³⁰, eköfft-teteketh 229³⁴, indwtto III 254¹⁶; böttöleffekkel 212³³, be göttete 209¹⁹, attal (átal, által) 177¹⁶, 232⁴, II 240¹, 241³¹, attala 182²³, II 240¹, 241¹⁴, attalok II 241⁶, böttöketh 205⁷, böttö 205⁹, 18, 28, 206¹², böttökel 203⁴, nittom III 248⁹.

Kettős az **n**: iftenny 230²⁸, 232³⁷, teritönnnek 231¹¹, ielönnnek (= jelenék) 254¹, Jelönnik III 254², iftennenek III 247⁸, legennek III 247¹⁶, 247²³, leghennek III 247¹⁷, lakoztannak III 253¹⁸, kynnek (de: 'kynek' is) III 250³⁰, bennafagh III 250²⁷, máskor azonban a helyes használat van. Ennél is: annya (= anya) 205¹⁴.

Kettős **m**: ammynt 203²², amminere 206³², ammynt 211¹² (v. ö.: Mássalhg. minőség. Hasonulás, „az“ z-je.) — imme 230¹⁹.

A sziszegők kettőzése: erőffakat 229²⁰, huzzon kettödik III 245²⁶,

246¹⁵, byzzon III 245², byzzonal III 245¹³, közzöl 195³⁰, 211²², 223¹⁹, III 248¹³, közzölök III 246⁹, tyzzönkyllenćedik III 246²; piaccán 212²¹, pyaccara 215¹ (eredetibb így!) — Az *f* kettőzése: cuffoluan 193²⁸ és a nagyon gyakori: ifiv 210²⁵, 197²⁶, ifyiv 225³⁸, yfiv 195⁶. — A *kk*: Akky 233²⁰, akkyk III 247⁶, akkarattyara 230³³ stb. — Előfordúl még ilyesmi is: ohhaitallal 182⁷, terre (= tére) 196³², coddát 215⁶ vagy adandok III 247⁶ de hát mindez, mind az olyasmi, hogy ahol e fejezetben külön nem jeleztem valami mást, ott a helyes használat a túlnyomó; vagy az a tünemény, hogy az oktalan kettőzésekkel szemben sokszor csak egy betű jelzi a hosszú, ma kettőzve írt mássalhangzót, — mindaz már nem e fejezet keretébe, hanem a helyesírás rovatába tartozik. Az összes kettőzések alakokat nem vonúlathattam föl (l. az itt-ott tett megjegyzéseket és utalásokat, pl: többször) és főleg csak nyelvjárási bizonyítékokat óhajtottam e fejezettel szaporítani.

II. Mássalhangzók hiánya.

Hogy a hangtani tárgyalás teljesebb legyen, de meg mert itt-ott, jelen cím alatt is nyelvjárára vonatkozókat mutathatok be, foglalkozunk a következőkkel: (Megjegyzem, hogy e helyütt Kausch id. m. beosztását követnem a legegyszerűbb s egyúttal a legszemléltetőbb módja a tovább párhuzamosságnak.) Hiányzik a szó elején a *h* idegen szavakban: erodesnel 180²⁰, ieronimus 178¹⁷, 206²⁶, 32, 36, 207¹ s még sokszor; iobot 200⁶, ofmeltör 220¹³, 22, 24, 26, ofmeltöréth 220⁸. — A szó belsejében rottadafaes III 248³³, máskor: rothatosfagának 185³⁶, elfegnek 225⁵, karoztak III 251²⁵, de: karhozatra III 245²⁴.

Leggyakoribb a szó belsejében az *l* hiánya, melyet Kausch a Tihanyi-k.-re nézve is egyik fő sajátágnak mond és szorosán ugyanazon adatokkal bizonyít, melyeket már a pótlónyújtás szemléltetésénél vettem ki a Kazinczy-kódexből (l. Magánhg. menny. vált.) Ezekhez csak a következőket kell csatolnom: kayat 191²⁴, 203⁹ (s ez igetöbbször még: 208⁴, 21, 212²⁴, 214¹², 228⁵ stb.) atal 193²⁵ (l. még tt kettőzés!); neuekódót 189²³ (többször! Kétes alak, mert csak ma teljesen biztosan ‚nevel‘+‚kéd‘, akkor a ‚nőni‘ ige, ‚neve‘+‚kéd‘ is lehetett, szóval a deverbális / nélkül). — elfelelhöz 223³³, (mert máskor feőlőnm 180²⁰, fellőt 198²⁴, 199³⁰; fenuen (fényl-) 184¹, oftromhalla II 237², oftromhatha II 237³¹ (máskor oftromlia II 237⁹). — A *j* hiánya: etzaka 194³⁰, 209¹⁷, 211², 221⁹, II 240³², etzakara 229¹⁶, efelikor II 238¹³, ebe 223¹⁹, enek 183²⁴, 193²⁴ (de persze eiel 193¹³, 196¹¹). A *j* kiesésével az utána jövő mássalhangzó hosszúvá lesz: be gőtete 209¹⁹, böttölelőkkel 212³⁴, bociattnak 219¹⁷, bocyattatuan 219¹⁶ (többször s csak egyszer bocyutuan 214¹⁰), ohattnak III 252³⁰. És persze ideesorolhatók az *lj*-s szavak *ll*-es alakjai: telles 196²⁴ (stb. l. az *l* kettőzése!) A ‚száj‘ szó eredetibb, helyesebb alakja: zaual 223⁸, s a mai alak ilyennek köszönheti *j*-s tövét: zaiual 225¹⁹, iede 188¹, 218²⁷, 221⁸, 228²¹, ieduen 192²², 193²⁷, iedenek 208¹⁰, ereet 206¹⁵, (de ereiet 205²²), aitat (= aijtáj) 207¹⁵, ahol a kiejtésben bizonyára nem hiányzott a *j* hang. Szintígy ezekben, ahol a hiányjel is arra mutat: e'teny 228²⁰, ma'd 226³⁰, elme'et 196³⁴, ide'et 226²¹, ruha'u 220³³, arcia'okba 220³⁴, ha'thatna 232²⁰, de haitotta 228³⁷ (ez már hajít- tó!). ‚J‘ nélkül eshetett az ejtése: ganeth 232¹⁵, uar megh 208¹, keelfel 217⁰, kelfel 218³², miért ne kellőn (kelljen) 221¹⁴; ezek a Dunán túl hallhatók ma is. — A birt. ragozás 3. sz.-ű ragja, -ja, -je helyett ma szokatlan -a, -e: vtan (= útján) 201¹⁷, 220³², utat (= útját) 229²⁵; habay 202¹, palaitan 203¹¹, de palaityat 203⁸, uertet (= vértjét) 231²⁴, zentet 212¹³, rendeből 180¹⁰; tagainak III 250²⁶, de a tagyat III 249¹⁹ -alak ezekről a mai kiejtést tételezteti föl: taga III 249²², 17, tagain III 250¹³, taganualo

II 235¹⁴. A magán II 235³⁷ (= magján) is a mai j-és ejtés lehet; úgyszintén: zőnel 191²¹, erthetők III 253⁴, ²⁴, ²⁹, ³³, hyhetők III 253²⁹, noha hiányjel nélküli alakok is vannak: őrol (= örülj) 182³², ³⁶, kő-nőről 190²⁵, erthetők (= érthetjük) III 253³⁸, dicerők 231⁵, higerők 228⁸, menek (= menek) 200¹⁶, menel (menj+el) 202³⁰, menetőkel 189³⁰, menőn II 241¹⁷; menunk 208¹, menők 207³⁶, Ne haél 183⁹, ahol bizonyára j-t is ejtett a másoló, aki különben úgy is írja a többi, hogy ez határozottsággal kitűnik. A -jai, -jei birtokragok j-je helyett, illetve az egész rag helyett i áll szerfölött sok esetben, (hazugy 218¹² stb.) l. előbbi fejezeteket!

Az n hiánya: keeth zenvednek (= kint) III 253¹³, kezörity 177¹⁶, kezörithé 191²⁹, kezeritenek 194⁸ (máskor is mindig így!), ahol azért az orrhangot esetleg ejtette másolóknk, (V.ö. zeuedhetuen 209¹⁵ a «Hátraható hasonulás» fejezetben!) noha, amint azt a Ny.Sz.-ból látjuk, sok más kódexben is így van. Ezekben is: remeluen 232²⁰, remellenem 178³¹, aialuan 230²⁸, mert van: aianla 232²⁰ s mert van fenlik 214²³, 232⁶, tehát ugyanígy: felnnnek III 251², sőt az orrhangot emeli ki az l rovására 181¹⁴: [fel] fennek uala. A ničen 185³⁵ szintígy, mert nincek 217³, ⁵, ahol meg az érdekes, hogy ma ,nincsenek' szó áll az egyes számi ,nincs'-cel szemben s itt megfordítva az egyes-szám nem ismeri a rövidebb tövet. — es íge mene el (= ígyn) 218²⁷ (l. még Hasonulás!) — mit 191²⁹, mint' helyett íráshiba. — neren-dők e. h. nyerendők 228⁸. A -ben rag helyett túlnyomóan -be rag áll (és megfordítva is nagyon gyakori): koraba 195⁶, 233¹², termetebe 195⁶, egikben ... malikba 206²⁴, lyralba ... ohaitalba 211³³, lóuendöbe 217¹⁷, de lóuendöben 217¹⁹, puztaiaba 220³, eletebe 220⁴, uaralba 225¹⁸, hitbe 227²⁶, byborba 227¹³, koraba II 238¹¹, teftbe lelőkbe kybe III 245¹², feltamadafa III 245²⁴, azokba III 247²⁴, Credoiaabaes III 247³, tagba III 250²⁶, kőnuebe III 251²⁵ és így tovább.

A v hiánya: kőnbe 190¹⁸ (= liber, das Buch); thōruen kőnbeli III 246²⁷, de thōruen kőnw III 246²⁸, vagy kőnuebe 197⁵, kőnueit 194²⁵; kőnuenek II 234⁵, II 246¹ stb. szóval máskor a mai használat. — Épígy a mai alak a gyakoribb: az kőn 212²⁸ (= lacryma, die Thräne), kőnhullatafall 208³⁷, de az eredetibb alak: kőnueket hullatuan 218²² is megvan. A többeli v esett ki: megh elkefnek (esküv'-lő) 187²¹, az ornak (= ,orv', ma tolvaj) és wrzafert III 249¹⁶, ödözölhetunk 225²⁷. A ,hívni' igenév alakjai ma nem nélkülözik ennyire a v-t: hynia 194²⁰, megh hya 226³², hyad 218¹⁶, hyt (= hívott) 225²⁹; a ,hinni' igenév, hiv-tő sem: hynek (= hívének) 192²⁰. Az ödözölhetunk 225²⁷, kedunkre 207²⁸, mondan 192²⁸, uduraba 210⁵ (de különben: uduart 210⁷, ud-uarabol 210²²), stb. ilyen, csak íráshiba lehet!

A k hiányát hangfiziológia okolja meg: lelkőnbe III 254¹⁹, hiszen ha sebesen beszélünk, a ,lelkünkbe' szót mi is csak úgy ejtjük: lelkünbe, a másoló e szót magában ismételve, vagy akár maga elé suttogva, fonetikusan írta le.

A t hiánya: tarhat 231²⁹, kerben 180¹⁷, lilleznek (= súlyesz-tenek) 225¹¹, ualaznak 224³², mihel 197⁷, 232¹⁸. Mégis III 252³⁵, okaier II 238¹⁴. — Az öző, de meg a dunántúli és alsódrávai nyelv-járáásra is jellemző (l. Balassa id. m. 44. és 54. lapján): hañlonia (e. h. ,hasonlítja') II 234⁷, II 236⁵. — A malaztal 182¹⁹, teftel III 249¹¹ és több ilyen alak kapcsán mutassunk rá ama sajátságra, hogy a -vel rag hasonulását legtöbbször jeletlen hagyja; igazán ritkaság számba megy a maival egyező kettőzés. De még ilyenekben: főlőte 181¹, örőke 180³⁶ stb. sem írja ki gyakran a hosszú mássalhangzót.

Hogy a marit (e. h.: Margit) 190⁶ és me ottatek 230³⁰ szóban

a *g* miért hiányzik, annak már ehelyütt igazán tollhiba lehet az oka. A *gy* kiesését: ireluen 193¹⁰ az „ny” kieséséhez hasonló okból lehet magyarázni (l. fentebb). A *z* hiányát az ilyenekben: a *ky* II 235²¹ vagy ee III 253^{31, 32}, és: amel III 250²⁶, ahol 208¹¹, III 248¹⁴, a hasonulás fejezete magyarázza. Az *r* hiányát: uduaral 186¹, Eröl II 234^{25, 29}, pedig az előbbiben íráshiba, az utóbbiakban esetleg szintén a hasonulás magyarázza. A maival szemben állandóan kettőzetlen a *d* ebben: kedön 201^{7, 8, 9} (többször), pedig a kednap 197²², 201² is arra utal, hogy itt kettőz nap vagyis kettőz-nek összerántott alakját ejtjük ma is keddeknek. — Az *m*: lemy 177^{23, 183}, 185³⁵, 201³⁵, lemyt 203³², 207³¹ és még sokszor, de soha másképp. Csak a maival szemben mondom, mert a „se-mi” összetétel magát magyarázza; imar 191²¹, 208³¹. A *s* hiányát érezzük ma, a jelen-tésüket tekintve közös alapot feltételező áhit-, ájtat- és óhajt-alakok utóbbikában: ohhaitafal 182⁷, ohaitania 208²¹, ohaitalba 211³³, ohattinak III 252³⁰ (ma ugyanis „sóhajt-). Az aietatob 196¹¹, uites 181¹, oluas 201²-beli *s*-hiány íráshiba. A „ieronim” szó végén kiíratlan *s*-ről (l. Helyesírás fej. Magánhangzó szakasz, ö betű!) — Az *sz* hiányával már a szótagok lekopásához értünk: hiz (= hiszesz, ma „hiszel”) 222^{31, 32}, hoz (= hozsz) 181³⁸, de ugyanígy az összes *v*-vel bővülő -sz tövű igék alányi ragozása egyes 2. személyénél: te 202¹⁴, teez 229³⁰, leez 201⁵, ueez 220¹⁷. — A -*d* képző hiánya: maffik (= második) 222¹⁵, folamek 218²⁸, folamanak 208⁸ stb. a mai folyamod- ige állandóan nélkülözi itt ezt az elemet. Szintígy a -*nt* elemet: ferkögete II 237³¹. Az *l* képzőről már szótunk ily értelemben. (Még egy példa: halfonhatatlan 217¹⁸.) — Az egész -vé rag hiányzik: örök elni 190²². — te nőmös es kazdagoknak uağ fya 225³⁴: több rag hiánya. Az -ért rag helyett ma is tárgyrag van az ilyen szólamokban: Mit lír 200²⁸, mit aluztok 208⁵, mith kellergez 227²¹. (De nem úgy ebben: mit iartuona 191²⁰.) — A szó végén: Megemlítendő végül a már egy ízben (Magánhangzó mennyisége változás.) tárgyalt -vel rag véghangjának lekopása: mel-törfegeue 193²³, gómölceue 196²⁸, erőue 214¹⁴, zykraiaua 193¹³, aua 207⁹, Niaualaua 224⁴⁰ stb. Vagy az ilyesmi tömlőcbő 208³³, mene el 217¹¹, 218²⁸. Mindezeknél a helyes használat a túlnyomó.

III. Mássalhangzó megmaradása és többlete:

E fejezetet Kausch a következő sajátsággal kezdi: „Szó elején *h* mint járulékmássalhangzó”. Kódexünkben: hezők 225²⁵, hőtöd II 238²⁸, Hőtöd III 249³⁵. „... máskor mindig a mai használat”. — Szóban: oh thörunenbe III 247²⁶, de egy sorral elébb: ö thörwenbe. A maiban *h* nélkül, vagyis -*z* képző van a -hez képző helyett: helhőztetöm 183²⁹, helhőztetek 214³⁸, helhőztete 217²⁸, de még ma is megmaradt a -hed képző (hirhedett, vénhedt, poshadt, stb): hyrhōduen 188⁸, menei zolt hallani 196²⁰, a szól- ige analógiája hatott. — tōuis-kek II 234⁶, az eredetibb tōvet mutatja. (mai > tōvis > tūske) — eltue 221⁵ sohasem másképp. — elōue ala 196^{9, 17}, aluan 209²⁰, indula 212²¹, 219^{18, 17}, hiuata 221²², Alion *u* III 245²⁹, tehát mindig el-, elő, elé a mai megfelelője. (V. ö: HB „eleve” és a mai használt «eleve»). Ez hát már szótagbővülés. Ehelyütt említhető meg a mai -ve határozói igenév teljesebb alakja pl. megh uattok terhel-tetuen 213¹⁰. (többször van a -ván, -vén ilyen alkalmazásban). A -be, -ba rag helyett: ruhaban 214³⁰, 218³³, hazaban 212²⁹, eleben 216¹⁷, 219¹⁶, ezeben 218²⁶, ketfegben efuen 232²³ stb. Mind a három kéznél nagyon gyakori ez a főlős *n* (V. ö.: *n*-hiány, előbbi szakasz.) — A mai „így”, „úgy” 1-2 esetben a határozói -*n* elemmel bővebb: igen 223³⁵, íge(n) 218²⁷. Az ingen 195²⁵, 223³¹, ingen 225²⁵ még enklitikus elem-mel is bővültebb és azt is szemlélteti, hogy a mai «ingen» szó milyen viszonyban van a mai „így” szóval: közös az eredetijük. Még

pedig az «ígyen» épúgy mint az «ingyen», mert amint kódexünkéből kiviláglik, ez alakok mindegyike megáll a másik helyett: határozottan váltakoznak egymással. (V.ö.: őrdög 178²⁵, 189¹⁶, 191²⁴, 192^{4,5}, 193^{23,25}, 194¹³, 203⁶, 207^{11,29} stb. és őrdögös 193^{21,23,28}, 194^{14,16,25}, 230²⁴ stb. vagy ma is megy ын менген, meleg ын меленгет, engem ын тегед stb.)¹ Ma persze jelentéshez kötötten is eltávolódtak egymástól. De érdekes volna utánakutatni, hogy az „igen” szó is nem-e rokon az „ígyen”-nel, amit a jelentés megenged, sőt támogat az is, hogy pl. „az”-zal helyesel és igenel sok helyütt a nép ma is. (Nem szólván arról, hogy a magyar meg épen szeret is igekötővel vagy a kérdésbeli igével válaszolni.) Amit tehát a mutatónévmás ma elvégez, azt teljesíthette akkor a határozószó is, (a néha még ma is hallható „úgy”-igenlés párja) az „így” vagy „ígyen”. A g ыгы változásért az „igen” szónál a finnugorsághoz visszamenni anachronizmus volna és persze eredménytelen lenne; de fölösleges is, mert kevés ugyan, de van ma is: egyenes ынгөнүс, gyenge ынгөңгө.

Szinte elfogadhatóvá teszi föltevésemet az „igen” szónak fokozó értelemben való vagyis határozói használata: Ma: igen szép, igen meghatott engem, nem igen akarja — kódexünkben: „en igön regen uagok: 202¹⁸, eǵmaſth igön zeretik 206³⁰, igön fegitti 206³⁸, igön zee-pön 207³, igön draga 207³⁷, igön el iedenek 208¹⁰, igön megh iede 228²¹, igön öröl uala 229¹², igön megh indita 231¹⁴, mel igön io 209²⁶, olygön naǵ uruala 210⁵ igön ergalmas 210⁹, igön bekeſlegös 213³². A II kéznél sokszor van „igen” leginkább jelzett g-vel: igön 235²⁴, 238²⁹, 239^{1,10} «mikoron igön hatalmas uona» 239¹⁶. A III kéznél is van: igön kewannam III 252³⁵ stb. Átmenet az „ígyen” felé: «nem ragazkodnanak elleten igön ez uilaghoz» 224¹⁴. — Vagy pedig: «ötözel fel zyr ruhaban: es igön reǵel menelbe az kyalrnak eleiben» 218³³; — «Nagon megh iede: es iǵe mene el az kyalrnak előle» 218²⁷. Az első mondatban „ígyen” értelem inkább elfogadható, mint az „igen” (a reggel jelzője?); a másodikban pedig a mai „igen” volna helyén: világos, hogy e kettő egymás helyett megállhat. A „nagon” fokozószót (egy halvány példája talán: tegöd en naǵ ioſ tartlak 222²⁰) egyszer használja 226²⁶, hogh mikoron Inǵen ſem hynnök III 253⁸, egy sorral lejjebb «mikoron Inǵen nem hittetnek. inǵen ſem hyhetnem 178²³ és az eddig fölörölt példák szerint azt hihetnők, hogy mindig tagadással (nem, ſem,) jár, de az te teltödet inǵen maid tyzre uettetnem 217⁸ ennek ellene szól. — uǵan 229³⁶, 236^{16,17} (= úgy: vǵ 229³⁷, 231⁶). — A határozói -n rag van meg még: ora koron 210¹³, akkoron 226^{15,21}, mindönkoron II 237^{6,26,28}, mikoron 214¹¹, 226¹⁷, 220^{9,28}, 225¹³, 21, 241³⁰ de: az ueternie kor 208³⁸; az előbbi feleség a gyakoribb. — Ma csak a csupasz szótót használjuk az időhatározásra a következőnél: valarnapon III 253³⁴, wafarnapon III 254^{4,9,10,11}. — ezön III 246^{13,20}, ezönth (= ezt) III 246⁶, III 253^{29,33}; holot 198⁶, 226⁸ áll mindig „hol, ahol” helyén. — Itt lehet még egyszer a teljesebb alakú igei 3 személyekre utalni: lezön 225²⁵, uagön 220¹⁹ stb.-félékre, hol ma az -n már ritka. — A mai szlavóniai magyarságban járatos a kicsinyítés, ez okoz itt hangtöbbletet: morhackat 202²¹, kőnuecket 216⁴, mezefcke 223²⁰, de különben kőnu több-ször, (már volt,) mezeth 223¹², meznek 223¹⁴ (mindig kyǵded jelzővel); ilyen kicsinyítés nyilatkozik meg ebben: ky iöǵögel 212²², ahol a gyakorítás különben érthetetlen volna. — Teljesebb alak: „az neköd zörzöttem coronat” 192³⁰, diadalom III 254⁵. — Egy példának: martirnak II 238¹⁴ kivételével mindig: martiromſagot 217²², II 240¹⁸, martirom-

¹ L. még Szinnyei: Magy. nyelvhasználtás 1909. 35 lap vagy Simonyi—Balassa: Tüzetes magy. nyelvtan 142 és köv. lapj.

fagnak 192³⁴, II 240³³, II 241^{18, 31}, martiromfagagnak II 240⁹, martiromok III 251¹; kerelmefőmbe 231⁷, körnől 181²⁶, 185²¹, 224³, körnöle 183⁶, körnül 224⁹ és egetőmbe 179²⁰, 224³⁴, II 240^{12, 14, 25, 32, 34}, (többször); ez utóbbiak csak ilyen („körül” és „együtt”) alakban vannak meg, míg a most következő sajátság a mai használattal váltakozik: palotaiglan 224⁴, lokaiglan 226³, miglen II 237³⁷. Ma a -talan, -telen határozói ragját már nem érezzük és -ul -ül raggal bővítjük; kódexünkben ez sohasem történik: zőnetlen (e. h. szűnetlenül) 178^{16, 18, 20}, 223¹⁹, II 236³⁸, meltatlan 185³, stb. és így ezek a határozói alakok megegyeznek a jelzői használattal: megh hihatatlan 178¹², stb. — Állandóan testesebb a tárgyatlan ragozás múltidejű többese 3. sz.-ének ragja: tamaztatának, neuettenek 178¹⁵, fyrtanak 178¹⁶, mentenek 187²⁰, ueltenek 228³⁴, panazoltanak 221²², magaztaltanak 225², ueztenek 227³⁴, iutottanak II 240²⁷, akartannak III 247²³, fogantattanak III 248³⁴, lakoztannak III 253¹⁸ stb. Ma főlöslegesnek tartjuk az ilyen többest: lok zolalfok II 238³³, lok napok 187¹⁴ lokakath 222³⁵ (gyakoriak!); femi haznokat 222²⁹, nag halakat 187¹⁴ stb. — Túlzás: uerettettek 180¹⁸, feztettettek 180²¹, temettettettek 180²¹, ragattattatik 223¹⁰ (stb. elég gyakori). Gyakori még a tárgyvas ragozás fölszólító módjának egyes 2. személyénél a teljesebb alak: őtőzel (ma: öltözz!) 218³³, utaliad (ma: útald!) 205¹⁵, hañad 218³³, de egy sorral följobb: niresdel; mutalfad (mutasd!) 220²⁴, mongad (mond, mondd) 226⁷, uiged (vidd) 225³⁷, ueged 185¹³, de: uedfel 192³¹ uedel 192³² stb. Azí ntinitivus személyragozása is hangtöbblettel jár: felöd the latnod 181¹⁰ stb. stb. kódexeinkben igazán ritkaság a mai csupasz inf. (l. 74. old.) A páros igeekötők használata egyeztetí az I. és II. kezét, de a Tihanyi k.-t is velük: el be mene 220⁷, el ala 225¹¹, el ky 202²¹, (és még sokszor; l. 26. és 79. old.) — Pleonazmus: onnetan 223¹¹, őtet 205¹¹, 232¹⁸, vttet 206¹⁴, őtet 225³², engömet 187²⁰, 203^{5, 9}, 225^{28, 29}, tegödeth 224¹⁴, 231³⁰, hozaya 191¹⁹.

Nehogy végleteken túl menjünk az ilyen mennyiségi külömbözések szemléltetésével, utólsóul a hiatus betöltő mássalhangzó következzék: reya 191¹⁵, 208¹⁸, 224³⁶, 231¹⁶, 232¹⁹ stb., de ugyanily arányban van hangkitöltés nélkül: rea 221²². — leyendnek III 248⁶ (egyetlen példa). — anaiul 181³³, 203²⁵, fyviul 181³³, lakozandoywl 198⁶, peldaiul 210², zolgaiul 213²² (többször), okaier II 238¹⁴, miokaiert 216²², 219⁶, tulaidonfagaiert II 234⁸, heyaban 230³⁸, heiaba 227⁷, 202²⁰, dicödiölt 185³⁸. A -vá, -vé ragban a v kieste után: patriarkaya 188⁸, papaya II 241² stb. — Érdekes megfigyelni e szakaszban is, hogy a Kaz.- és Tih.-kódexek milyen párhuzamosan, de még ugyanazon alakokra szorítkozva is, mutatják föl a nyelvi jellemzőeket. — Írás-hiba alapján van egy mássalhangzóval több: zilely 224²⁴ (= szülei), őtőzteffenek 221³³, eg korunk lennenk III 251²¹ (= korúak), aran-bolt cinalt 232².

Alaktan.

Fischer Izidor «Az Ehrenfeld-codex nyelvjárása» című értekezésében következő helytálló okoskodással kezdi e résznek tárgyalását:

«Itt végig mehetnénk egy néhány ragon, képzőn, de csak ugyanazon megfigyeléseket tehetnők a nyelvjárás szempontjából, mint már a hangtanban. A palóc nyelvjárást hangtani különbségek és nem alaktaniak választják el a többi nyelvjárástól s a köznyelvtől; hogy ezek a hangtani különbségek alaktanilag is csoportosíthatók, az természetes, de az is bizonyos, hogy nem lesznek oly világosak, és ha már hangtanilag csoportosítva vannak, szerintem ugyanazokat más csoportokban ismételve adni, legalább is felesleges».

S aztán csak oly tünetényeket ír le, melyeket a hangtanban nem lehetett tárgyalnia. — Úgy látom Fischer értekezéséből, hogy az Ehrenfeld-kódexből hiányzanak a -nott, -nól, -ni ragok, amelyek pedig máma nagyon is fontos jellemzékei a palóc nyelvjárásnak s így Fischer nyilván a kódexe korabeli palócságról mondja, hogy «hangtani és nem alaktani különbségek választják el a többi nyelvjárástól és a köznyelvtől.» A Kaz.- (és a Tih.-) kódexből szintén hiányzanak a magik, lovik- és -ul, ül helyetti -il féleségek (továbbá az igeragozásban a szerettye-féle alakok), pedig ezek a duna-drávaközi nyelvjárásnak ma legfontosabb jellemzékei, — eszerint betűről-betűre ugyanazt és mindazt mondhatom én is a Kaz.-kódexre értve, amit most Fischer munkájából idéztem. Csakis egy-két olyan tájnyelvi sajátyságot kellene még bemutatnom, amelyet a hangtanban tárgyalnom nem lehetett.

A Kaz.-kódex nyelvjárása bizonyítékainak szempontjából tehát e fejezetet ezzel már csak azért is lezárhatnám, mert a hangtani részben úgyis sok olyan sajátyságot mutattam ki, amely kétségtelenné teszi, hogy a Kazinczy-kódex az őző nyelvterület ama részén íródott, amely a dunántuli és a nyugati nyelvterülettel szomszédos. Hogy a Kaz.-kódexet alsó-

drávai tájnyelven írták, azt kétségtelenné teszi még Kausch id. értekezése is, mely a Tih.-kódex nyelvére bizonyítja rá az alsódrávaiságot: a két kódexet pedig eleddig bizonyára sikerült egyeztetnem. — Egyeztessük őket hát még alaktani oldalról is?

Tehát nem annyira a nyelvjárásiakért, mint inkább az egyezés kedvéért, tárgyaljunk alaktani alapon is! Vagyis adjunk ehelyütt többet, mint amennyi az, ami a hangtani részbe nem illett bele, noha a Kaz.-k. tájnyelvi sajátága, — többet, s ez a további egyeztetés céljára szolgáljon. Többet, mondtam, de nem annyit, amennyit Kausch az alaktani részben a Tih.-kódex nyelvéből bemutat; ne tárgyaljunk vele együtt maival egyezőt, maitól eltérőt egyaránt (pl. id. m. 31, 32, 33 s még egynehány oldalán), ne ügykezzünk az alaktannak összes elképzelhető fejezetei, szakaszai és alcímei alá adatokat szorítani, — mert jelen dolgozat céljaira ez fölösleges. (Aki azonban a Kaz.-k. nyelvezetét tüzetesen tárgyalva, más szóval a kódexet teljesebb alaktani alapon óhajtja látni, az Kausch id. művében ennek hű képére lel.)

Tehát főképen az összevágóság szemléltetésére innen-onnan emelek ki példákat.

I. Szóösszetétel címén (mellérendelés), pl. killömb-killömb 229⁹ (többször), hot eleuen 181³⁵; (alárendelés): effel II 238¹³, gertyatarto 182³² napelfet 202³⁴, azzonallat 225²⁰, 230¹¹, ágas haz 226⁴, egiő 199³, termezeth tudo böc 217¹⁶, II 235²; (Kauschnál 32., 33. lap).

II. Szóképzés címén: az *-ul*, *-ül* igeképző (l. e dolgozat magánhangzó min. vált. ü ö, Kauschnál 34. lap). A szenvedő ige képzőjénél: *-attat*: terömtettetöt 228³⁷, zagattattatom 190²⁹, tarfokottatandik II 236³³, mondattatik 189³, zillettetetek 217¹³, uonattattatunk II 237¹⁵. — A visszaható igeképzők közül: *ul*:- körül 217³⁴, nemul 229¹¹. — A műveltetők közül főitűnő: *allat* 217³⁵, föllöl mulatta 222²³, uezefellek (ma is: 'veszejtsselek' = vesztetet okozzam) = vesz+et 217¹¹. Vagy a *h + z* képző (Kauschnál 36. old.): helhöz 184⁷, 217²⁷, karhoztak 232¹³, III 254¹⁰. — «Az *-ít* képző; transitív párja az *-ül* képzőnek»: terithe 216⁹, alitha 218¹⁰, tanit 219⁵, II 237⁹, eköfit 219¹³, II 235³⁰, terite 228¹², 229²⁶, indita 231¹⁵, batorit 237¹⁴, 189¹⁷, haborit II 237¹⁸, 214², poztit II 238⁶, erőffit III 254⁶. Gyakrabban eredetibb alakjában is (mélyhangú alapszóhoz): *ujt*-, *-üt*: bizonyuituan 222³⁶, tanutal 228¹⁴, tanutotta 225¹⁴, 226³², zabaduth 225²⁴, byzonut 226⁴, 229¹⁰, III 246¹³, indut 182¹⁷, 232¹⁸, uelagufut II 234⁴, 235³⁵, uidamut, kazdakut 200³⁴, byzonuit 190²¹, 179⁴, byzonwyt III 246³², wywt III 253²⁷ stb; (magashangú alapszóhoz): *-üjt*, *-öjt* és *-öt*: iduözöit- 177⁴, idwözöithö III 246⁵, epwit- III 250²⁶, irelöit- 179¹⁷, emlöt- 217³⁰, elégöt- II 235¹³, ep'öt III 248⁶, epöt III 249¹², 21, elewenöt III 250³. Az *-ít* képzővel tehát a többi alakja sűrűn váltakozik, mind a Kaz.-, mind a Tih.-kódexben. Erdekes megfigyelni, hogy az *-ít* rovására a többi megfelelője a két kódex keletkezése évei irányában hogyan hatalmasodik el. Az 1526-os, 1527-es évszámok (Kaz. I. II.), az 1530-as, 31–32-es (Tih.-k.) és 1541-es évek (Kaz. III.) számai irányában csökkenik az *-ít* szerepe s ezzel szemben mindinkább gyakoribb a többiek használata a két kódexben. Nem-e az *-ít* intranszitiv megfelelőjének hatása ez? — A másolók (vagy egy másoló?) tényleg csak ott használják s úgylátszik ebből, hogy csak ott tartják indo-

koltmak az *-út*, *-öt* stbit, ahol *-ul*, *-öl*-t is használhatnak, illetőleg használnak. Tudákos nyelvtanосkodásból azután évről-évre nagyobb arányban elegyítik bele az *-ít* képzőbe az *-ul*, *-öl* képzők magánhangzó elemét, elannyira, hogy míg az 1526-ból való szövegben túlnyomó az *-it*, az 1527-ből valóban pedig tanít-tanút-tanúl, indít-indút-indúl van egymás mellett, a Tih.-kódexben (1530/32) mind több az *-öt*, *-ójt* is, végül a III. kéz írásában (1541.) már csak ott van *-it* (s az is mindössze egy esetben), ahol az író az intranszitiv megfelelőt nem szokta használni: erőflitwen 254⁶. — Hát ha nem is egy ember következetessége ez, nem-e legalább is egy szerzetbeliek haladnak itt (talán megvitatás folytán), jóhiszeműséggel bizonyos grammatikai irányban?

A névszóképzésben összevetést érdemelnek, (deverbális névszóképzés; igéből főnevek): a *-más* képző: aldomas 180¹⁴, 183¹⁴, kerelmes 197³, 231⁷. — az *-at* képzőnél: állapot 219³², 5, el' lőuet 221¹⁷, előmenet 227²², napesset 202³⁴, naph effet II 253²³, 24, 27, 28, 20; a *-t* képző: feltebe II 241³³, byztomba 207²²; a *-dalom*: gőzödelöm 189¹⁰, 231²³, diadalom III 254⁵ és a gyéreb korábbi alakok: feiedelm 209⁸, 12, 16, 19, feidelm 209⁹; a *-dok*: aiandok 225²⁴, 30, II 239²², zandok 195²⁵, 27, 218²³, 240³, de haladek 192²⁵, 195²². A *-lék* képzőnél alkalmoszerű ismét megemlítenem, hogy a bizonyítékokat az alaktani fejezetben is, lehetőleg a nem azonos szövegrészekből veszem s így a morfalek 212²⁶ alakot, mint az egyezés bizonyítékát most föl sem kellene említenem.

Igenek: *-ó*: (a cselekvő;) zilő 182²⁰, uak merő 228², megh ualto 195¹², 196¹⁷, teuölgo 233³; (a cselekvés helye, ideje) nák uagohel 192²⁴, aldozo nap 179¹⁸. (a cselekvés tárgya) emlő 214¹⁴, zerető (-fiam, -uram, -bátyám) 227³, 30, 202³³, 201¹⁰, 203²³. — Alaki eltérés: zile 202¹⁵, 220¹, iduőzöite 177⁴. — *-t*, *-tt*: az összevonás, mint nyelvjárási bizonyíték: ekőlttek 232³, karhoztaknak 232¹³, kötőztetnek (= kötőztetőknek) leny 194¹⁰, őtőzteth 216¹⁰. (a Tih.-k.-re nézve Kauschnál 41 lapon). A *-ni* igenév túlzott és számban sokszor össze nem vágó személyragozásban; 183², 184³⁷, 191²⁶, 200²³, 20, 219² stb; I. Kausch id. ért. 41. oldal és jelen értekezés: Magánhangzó mennyiségi vált. A *-va* és *-vân*: megh uattok terhelletuen 213⁹. Igéből való melléknévek-nél az egyezés érdekesebb esetei: *-atag*: balgatag 222²⁸, 33; *-atlan*: kénzenwedhetetlen III 252¹², megh foghatatlan 222³⁰, 231²⁵, halalafan 183²; megh hihatatlan 178¹². (Deverbális névszóképzés). A számképzésnél is nagyon sok egyezőt kellene fölsorolnom; Kauschra (id. m. 42. l.) való utalással csak ennyit: *-k*-nál a kötőhangzóval: nekiek 219³⁴, lemiek 178²⁴, de anélkül: iutalmuk 221²⁵. A kötőhangzó zárt-sága: I. 36. old. a o o vált.

-i: pl. yzey 190³³; I. Magánh. menny. vált. c. szakaszt.

A kicsinyítő képzőknél nyelvjárási és egyező: könuecke 216⁴, mezeľcke 223²⁰, morhacka 202²¹. — *dad*: edőľded 233⁶, kiľded 189⁶, 220³¹, 223¹², 14, 18, 225²⁵, ezutőbbi mindig melléknév e. h. „kis, kicsi”.

A nagyító képzőknél: melléknévi fokozás: a középfok *-b*-je előtti kötőhangzó hiánya (I. Magánhangzó mennyiségi vált. Kauschnál 44. old.) — A felsőfok mai alakja ritka: legh uťol 212⁹. Az alapfokot is használja ennek a kifejezésére *-sagos* képzővel 198³, 10, 199⁴.

A „*-nyi*: kódexünkben *-nyé* alakban” (Kausch 45. old., e dolg. Magánhangzó minőségi: i ő é vált.)

Összetartozást jelentő képzők: *-s* előtti kötőhangbeli eltérés: ő van ő helyett és nyíltabb vagy zártabb ezekben: aranas 220³², 221²⁴, 26, II 235³¹, uaras 220⁷, 225¹⁸, de bodoghľaguf 198¹⁰, 204¹, *-ű*; de magashangú szavak végén ő: I. ű ~ ő vált.

-i. „Hozzá tartozást jelentő mellékneveket alkot”: (Kausch 46. l.) Ma pl. elmarad ezekben: diaký 205¹, 210²⁰, magary kiral 187³, zyuy 189⁹, 12.

„-né. „Ebben néha i-t találunk” (Kausch 47. l.) kiralni II 240¹⁵.

„-d a sorszámnevek képzésére szolgál. Bár nem oly gyakran, de előfordul az -ik elemmel megtoldott alak is”. (V. ö. dolgozatom „mássalhangzó hiánya” címét.)

Az elvont főnevek képzője: -ség: foklag 226⁵, II 241⁵, köffleg 214²⁴, 215⁹, romaflagh 215².

III. Szóragozás. 1. Igeragozás. „Az igék ragozásának tárgyalása előtt” — úgymond Kausch a 48. lapon — „ismertetnünk kell az u. n. „hangzóvesztő” tövek alakját a ragozás keretében”. „A jelentő mód jelenidejének egyes 3. személye rendesen megtartja a kötőhangzót”: kőndörgh II 238¹⁵, 196³⁴, 232¹⁰, teuölögh 231²⁸, de a föltételes módban is: teuölögne 232³⁴. „Kötőhangzó nélküli alak (legtöbbször a múlt időben fordúl elő)”: erdömlöttek 179³⁵, erdömlötte 196⁴, erdömlenek 196²⁰, nemzeuen II 237¹⁸, tegödet gakarlot 231³⁰, de nugouek 198⁴, 15 és nuguek II 237³⁵, fekuék 194²⁴, kőndöröe II 240⁵, haraguek 190²³.

A személyragok. A 2. szem. -sz ragja.

Kausch 49. lap: «Az -sz az iktelen igék praesensében: kötőhangzó nélküli alakok»: tez 202¹⁴ (=téssz), hiz (=hissz) 222³¹, teez 229²⁰ ueez 220¹⁷, l. e. dolg. „Mássalhangzó hiánya” c. részén. A 3. szem. -n ragja. «Az elb. múlt néhány alakjában is megtaláljuk e ragot»: lön 202⁵, 226²⁵, 233³, 189¹², 14, tön 221⁹, II 237³², uön 230²⁰, 198⁶, 204², «melyek a Dunántúlnak és az Alföldnek déli vidékein részben ma is élnek». Többes 1. sz.: -nk, -unk, «a magashangú alakok nyiltabb hangzóval bírnak» (Kausch 50. lap) l. e munkában „Magánhangzó minőségi, ü ö vált».

A tárgyas ragozás személyragjai. A 3. személyű tárgy. «Rag hiányát látjuk ezekben»: (Kausch 51. lap), nálam: tarcy megh 222¹⁷, 210³⁷ hozbe 212⁴, törý özue 207³¹, «a rag néha nem illeszkedik» uonzya II 235⁵, igeköziel 201⁴. «A többes 1. sz. ragja -juk. -jük. A mainál nyiltabb hangzóval a jelentő mód jel. id.-ben:» (v. ö. u ö, ü ö vált).

Idők és módok. — Említést érdemel e címen az ilyen egyezés: «A múltidő codexünkben ritkábban szerepel, helyette a folyamatos és az elb. múlt használatos. Egyezik a mai köznyelvi használattal, kivéve a következő összevont, nyelvjárási alakokat»: (Kausch 52. lap) elbocyyata uona 222²⁴, megh nitta 225³⁰ stb.

«Felszólító mód. (Kausch 53. lap) «Az imperativusi j helyett h: terihed 79³⁵, idözöhe 54¹⁸». A Kaz.-k.-ben 200⁹ terichem, mert látjuk (betűk használata c. szakasz), hogy a ch betűpár a ts (cs) hangcsoport jelölésére elszigetelt jelenség s ugyanolyan jögon hh hangzással is bírhatott s e föltevést a kódextárs példája is támogatja. A III kezét a Kaz.-k. többi részétől s a Tih.-k.-től is elválasztó egyéb sajtásokok közül ehelyütt lehet megemlítenem a fölszólító módhoz járuló nyomatékító szócskát, melynek itt is csak egy példája akad: Vegétölkje III 249²⁶, a rokon Lobkowitz-k.-ben például többször is. (V. ö.: Simonyi Kálm. id. ért. 72. lapját.)

A névragozásban is, csakúgy mint eleddig, adatról adatra, sajtáságról sajtáságra menő egyeztetést végezhet az, aki Kausch művét maga elé téve a jelen értekezés hangtani részéből vagy a Kaz.-kódexből magából nem restelli kiszedni a megfelelő adatokat; amit különben könnyű szerrel tehet, hiszen folytonos hivatkozás történik, folytonos figyelmeztetés utal az egyezésekre.

Egy párat még kiemelek: a viszonyos ragozásban, „A tárgyeset ragja: t”, „Mainál nyiltabb kötőhangzóval”: margitat 189²⁹, zártabb: haragut 217⁸. „a tárgy másik alakja ragtalan”: zablia uiffelö 230¹³,

tanac ado 222²⁰, tyztafagh tartho II 238¹¹. — határozói igenévvél kapcsolásban: attya el haguan 225¹⁴, galliaiok megh haguan II 240²⁸, el meltolagh el haguan II 240³⁶.

A határozói ragoknál: „-be. Igen sokszor fordul elő, mert a -ben helyett is használatos“ (Kausch 55. lap.) V.ö. Mássalhangzó mennyiségi vált. — Az -n rag. Ma a helyhatározás esetén zártabb (-on, -én, -ön), módhatározásnál nyíltabb (-an, -en) a kötőhangzó. „A mód- és állapothatározói -n előtti codexünkben a nyílt hangzó épen a ritkább“ (u. ott.) V.ö.: Magánhangzók min. vált.

A -tól ragnál: „A mai alak a ritkább. Legtöbbszörre -tul, -tül alakban fordul elő“: (55. lapján.) L. o o u, ö ö ü változás.

A -hoz rag: „az I. sz. 3. sz. teljesebb alakban is“: hozya 232²⁰, gyakori; I. Mássalhangzó menny. vált.

A -vá. „Mássalhangzó után a -v hasonul, kivéve: özue“; (Kausch 57. lap; jelen értekezés, 'Hasonulás' c. szakaszában.) „magánhangzó után a v-t elejti s helyébe hiatuspótló j kerül“: papaya II 241¹, patriarkaya 188^s stb.

Az „-ül: A mélyhangúak a maival egyező -ül alakban“. — Egyszer „kétszer nyíltabb hangzóval: hazol“ 211¹⁴. A magashangúak nyíltabb hangzóval -öl alakban“: (L. ü ö vált. nálam) „néhány eset kivételével“. — Azután „magánhangzó után többször hiatus pótló j-t vesznek fel“: — L. nálam a „Mássalhangzó menny. vált.“ c. szakaszt.

Az -ig: «eredeti -ég alakban csak» néhány esetben. (Nálam I. í és vált.) «más szavakban -ig (-ik) alakban»: lyrygh 224²⁴, palotaignan 224⁴, uegigh 228¹⁰, napigh 215¹⁴, halaligh II 236³, 10, vagy: adik 201⁴, napik 203¹⁰, halalik 203²¹. —

A -nként. «Mindig -nked alakban» egenked 182³¹, eztendönked 188⁴, 203¹⁹, naponked 198¹², 210⁹, feryenked III 245¹⁶, feregönked 183²⁷ stb.

A -vel ragnál: «a mai alakban fordul elő; mássalhangzó után csak egyszer nem illeszkedik» (Kausch: 58. lap). Az egész Kaz.-k.-ben is csak egyszer: köduel 184³¹. A hasonulást csak ritka esetben jelzi: egmaffal 206²⁰, egebbel 206³². «Igen nevezetes sajátága kódexünknek, hogy néhány példában a végső l elmarad»: pl. gömölceue 196²⁸. A Kaz.-k.-re nézve már egyszer a „pótlónyujtás“ fejezetében felsoroltam az összes példákat.

Az -ért ragnál: «Önálló alakja, teljesebb alakban»: erőtem 188², 208²⁴, erőtte 179³³, 202^s stb.

A birtokos ragozásban megemlítem az egy birt. 3. személye -a, -e és -ja, -je ragját; hogy «a mai használatból eltérő... -ja, -je ragot vesznek fel az -at képzős szók:» (Kauschnál az 59. lapon.) Ez értekezésben pl. alapatiara 219^s, a többi I. a kettős mássalhangzók, tyy'-ről szóló részében. «Ezeket kívül a következők: atk'a... iogia... stb.» A Kaz.-k.-ben e példák II 240²⁰, 184¹⁰, III 252²³. Aztán: «-ja, -je helyett -a, -e: (habay 202¹), fiite (212⁶), (palaitan 203¹¹) maga (II 235³⁷) taga (II 235¹⁴) uta (201²⁷, 220³², 229²⁵) hol a zárjelbeli adatok a Kaz.-k.-ből valók. V. ö. még: Mássalhangzó menny. vált. „hiány“.

Kiemelem az egyezések közül még a több birtokos 1sz. -nk, -unk, -ünk ragját, mely a magashangú szavaknál «sokszor nyíltabb alakban» van meg. A Kaz.-k.-re nézve az ü ö ö vált.-nál már bemutattam. — Épig a több birt. 3sz. -ok, -ök, -jok, -jök ragját is, mely (Kausch 60. oldal) a Tih.-kódexben sem található -uk, vagy -ük alakban.

Rámutatok végül a jelentéstani oldalról tárgyalt ilyen egyező sajátságokra: (Jelentés általánosítás:) ábrázat (= kép) 207³, 208³⁴, alkolmas 203³³, 202²⁴, 219³, III 254¹⁸, 225³¹, bizony (= igaz) 209²⁵,

224¹², II 237²²; *bizonyság* (= igazság)¹ 227⁶, *bocsát* (= küld) 193²⁵, 27, II 239²⁵, *tetem* 190³⁴, 198¹¹, *óhaj* (= sóhaj, Kauschnál a 61. oldalon) Kaz.-k. 208²¹, 1827, *vigváz* (= örködik) 1962. (Jelentés átvitel:) *alávaló* (= silány) Kaz.-k. 216¹⁸, *fertelmesség* (= III 250¹²), *vall* (= visel, bír) 1915, 193¹⁵, 213³⁰, 206¹⁸, 220⁹, 15, 19, 23, 25, II 235²³, *állat* (= lényeg) 223, 228³³, *megfog* (= fölfog, megért) 231²⁶, *jószág* (= erény) 179²⁵, 180⁶, 198¹⁴, 210¹⁵, 224²⁷, *nagy szó* (= hangos) 2038, *szeret*: magzattal szeret 210¹⁷, *megtát*: megh tatot zaul 2248. (Kihalt szók:) *apol* 214²², 226²³, 333⁶, 220³⁶, *iszamik* II 236³³, *kór*: 217²⁰, 34, 203³⁷, *múlni* (= haladni, menni): 189²⁸. (alakilag kiment a használatból:) *állatni*: 217³⁵, *imád* (= imádkozni): 182³⁷, 208²², 213¹², *érzékenység* (= érzék): 177¹⁷, *jóg* (jobb): 185³¹, 184¹⁰, *förlümlát* 222²³, *méltóltatni*: 196¹⁸, 186¹⁴, 201²³, 211²¹, *vereség* (= verés): 194¹⁷, 24, *világosit*: az lampas olaynal kil nem uelagulut (ugyanígy a Tih.-k.-ben) II 235³⁵, (elvilágosit, Tih.-k.): 267¹², Kaz.-k. 206³³. A viszonyos jelentés változásokról szóló fejezetben: (63. stb. II.) az egyezésnek 1–2 példája: azzonunknak aietatola uala:» 202⁵, 206²⁸, az időhatározó szóknál: *akon* (65. lap) 223⁶, *elezteb* 226³⁰, a mutatónévmásnál (66. lap) «ma szokatlanul hangzik a... ragozott alakja, mely azonban codexünkben előfordul: *ezőnt*» III 246⁶, 253²⁰, 33; a határozatlan névmásnál: *nekiek* 211²², 212³⁵, 36, 219³⁴ stb.

A névutóknál: „*Óta* sohasem fordul elő, helyette mindig *-tól fogva* áll”: 207¹⁸, 214³ stb. „*A -vel* (társ. határozói) ragot legtöbbször „egetőmbe” szó követi 187¹⁹, 224³⁴, 207²⁶, II 240⁴, 25. „*A miatt* névutó gyakran eszközhatározói értelemmel bír”: 223²⁰, 26, 225⁵, II 238²⁵, viszont *miatt* jelentése van sok *-ért* ragnak.

A kötőszóknál: (68. old.) „*de maga* = azonban, csakhogy”: 221³³, 220³⁸, 223³⁷, 224⁴, 232²⁵; — „*azért* = tehát”: az eftue azért el iöuen 221⁵, Megh monduan azért ezöke 220²⁶; 225¹⁸, 226¹, 1, 18, 37, 231³⁵, II 239¹¹, „*tudni mint* = tudniillik”: 190¹², 195⁴. A „*mert* kötőszó *hog*y értelmében való használata”: (69. old.) 225²¹, 228², 1913; „*holott*, *aholott* = ahol: 183²¹, 194⁶, 28, 229²⁶, 231³⁷, 232⁶, 198⁶. *hogynem* — *mint* = mintsem: 178²⁸, 195⁴, 198²⁶, 228²⁴, II 235²⁷, III 253¹⁶, *olymint* = mintha: 181³⁵, 203², 10, 225²², 210²⁴, 223³¹, 217².

Indulatszók: (70. old.) „*vaj* = 231³², (többször) „Az érdeklődés és megindultság kifejezésére használja az elbeszélésekben a *hát* szócskát”: „hamar folamanak cellaiba: hat oth ninc 2088.

¹ Mind a Tih.-, mind a Kaz.-k. világosan megkülönbözteti azt a két fogalmat (veritas és iustitia), amire ma csak egy szavunk van: igazság. Még pedig bizonfag 216²⁷, 227⁶ és igaffag 229²⁰ 216²⁹, a Tih.-k.-ben: 251²⁰, 253¹⁰, vagyis 48²¹, 62²⁰ stb.

Mondattan.

Egy két példával a mondattani sajátságok egyezését is szemléltetem. A nyelvjárás végett a mondattani tünetényekkel szükségtelen volna foglalkoznom; csakis 1—2 eléggé kétes értékű mondattani sajátság bizonyíthat az alsódrávai nyelvjárás érdekében, minden egyéb ugyanis köznyelvi. Hallottuk már (Fischer idézésekor) és látjuk Balassa id. könyvéből (a nyelvjárásokról), hogy nyelvjárásainkat inkább hangtani különbségek alkotják. De megint csak Fischernél (id. ért. 4. lap) olvashatjuk, hogy «a beszédnek... pszichológiai és egyéninek található része a mondattan.» Ha már eleddig mindenben sikerült azonosítanunk a Kaz.- és Tih.-kódexek íróját, nézzük, mondattani oldalról szemlélve lehet-e az eddigiekkel ellentétben állót lelnünk. Kausch értekezését elővéve, azt látjuk, hogy a Tih.-k. mondattani sajátságai tökéletesen rábizonyíthatók a Kaz.-k.-re. Csak egy-két főbbet emelek ki.

Kausch (id. m. 71. old.) a *névelő használatánál* (I.) rámutat arra, hogy az «az» névelő mellett csak ritkán «és leginkább a névmások előtt fordul elő az «a»; a Kaz.-k.-ben is csak így láttuk eddig 187²⁰. (V. ö. Mássalhangzó hasonulás). — A névelő «csaknem mindig hiányzik az *úr* szó előtt»: Kaz.-k.: 182^{23, 27}, 216³⁷. «Ha emberre vonatkozik az *úr* szó, rendszeren névelővel áll»: 187¹⁵. «Gyakran az *ember* szó előtt» is hiányzik: 177¹³, 178³⁶, 225^{8, 9, 10}, 224²⁸, 223¹⁶, 11236²⁰. *II. Névmasok eltérései*: A távolra mutató névmás (az') helyett gyakran közelre mutató (ez') áll: 191³, 193²⁵, 196²⁸, 197²¹, 207¹⁶, 217²² stb. «Azon-ezen mutató névmás helyett a rövidebb az-ez áll»: 191²⁴, 193^{10, 20}, 194⁶, 17, 31, 195⁵.

«A birtokos névmás helyett a személyes névmás dativusa szerepel, tehát «*az én-* helyett «*nekem pl.*» ky neköm neuem, enneköm neuem 190⁶ és 191²⁸, 203^{26, 27}. — Mutató *,az' helyett ,ő' áll: 189⁸, 11. «A vonatkozó névmás alakjait gyakran felcseréli egymással»: *mi*. vagy *mely h. ki*: 208³⁰, 209²⁴, 219²³, 223^{24, 26}, 231³⁴. «Személyragozott határozói ragot használ a «maga» visszatérő névmás megfelelő ragos alakja helyett»: I. hozzáhiv (a NySz.-ban elő nem forduló szavak sorában.) és töllem 227¹⁸, ueged hozzád 229¹⁹, ueğ hozad 230³⁵, ruhaia re'a ueue 220⁷; tölled el tauoztalfad 216²⁵, hañad le rolad 218³³.

III. Szöveggyeztetés. „1. A jelző a jelzett szó ragját veszi fel“: az zirrel be uontakat keues iufalmuknak mondak 221²⁵; ellenfegtől őrdögtől 224²⁹, mindönöket gönörufflegőfföket 217³¹, senkyt benne byzokat 200³³, egebet ualamit 217³⁰. — „2. A határozott számnév után sokszor többes szám áll“: öt böttöketh 205⁷, s aztán 204⁹, 211⁶, 221¹⁸, három tanufagokath 222¹⁶; továbbá 223¹⁰, 21, 22, 20, 11 234⁸ stb., stb.; csak elvéte a mai alak: hat tullaidonfaga 11 234⁹, ket gertyaua 202²², három gertya 202²⁰. 3. A határozatlan számnév: fok eztendők 229³⁰, 232¹¹, 11 239¹⁵, 16. „6. A több mennyiséget kifejező szó, ha jelzőként szerepel, változatlan marad“: (Kaz. k: 1. a magánhangzó hiány c. szakaszban.) „7. Ha a birtokost jelölő szó többes számú, akkor a 3. személyű birtok is gyakrabban többesbe kerül“: emböröknek megh batoritaflók 189¹⁷ és így 190¹⁷, 195¹⁸, 199³, 218²¹, 11 241², 8, stb. „8. Az infinitivusi szerkezet legtöbbször felveszi az alany személyragját“: 190³¹, 194⁴, 20, 195²⁰, 22, 28, 29, 196⁸, 9, 19, 198²⁷ lattatnak ellenkődnie 200¹⁴, lampafoknak alunia 183², (ez utóbbiak több, számban rosszúl egyeztetett alak helyett állanak). kezdő mondanía 200²⁰, akara el uinie 201³³, kezuagok köuetnöm 218³⁴, zoktanak törtennie 219²³, meltoltaflad megh ielőntenöd 200²³, 23 stb. „9. A birtokos szó -nek raggal van ellátva még akkor is, ha egymás után több birtokos következik“: iftennek törüenenek ellene 195⁹. „10. A névutó gyakran birtokviszonyban áll a névszóval, amelyvel kapcsolatban szerepel“: fok eztendőknek utanna 219³², az kiral fíanak előtte 224¹⁸, kiralnak elebe 224², ellegnek miatta 225⁵ stb.

És így tovább; nincs Kausch könyvében a Tih.-k.-ről oly rész, olyan adat és sajátosság, melynek pontról-pontra megfelelőjét, párját a Kaz.-k.-ből ki nem lehetne mutatni. A határozói viszonyragok változása (IV. fej.), az igekötők használata (I. 26. old.) (V. fej.), az alanyi és tárgyas ragozás (VI. fej.) sajátosságait nem párhuzamosítom, az igeidők és igemódok (VII. fej.) egyező tüneményei közül is csak még egy szemelvényt ragadok ki: „2. Jelentő mód helyett áll felszólító: 'hog' megh feגיע' e.h. megsegíti 199²², mikoron ne tehelled = nem teheted helyett 222³², leגע = vagyok 222³³ stb.“

Összegezésként elmondhatjuk, hogy a Kaz.- és a Tih.-k. oly sokban és oly lényeges dolgokban egyeznek, hogy mellette semmivé törpül az az amúgy is kétes különbség, ami a két kódex között kézírás tekintetben van — ha ugyan van. Ezt a kérdést írásszakértők számára kell megoldatlan hagynom s csak annyit mondhatok bizonyosat, hogy a kézzvonások szerföltött hasonló és egyazon jellegűek; meg azt, hogy amint Volftól már hallhattuk: az évek folyamán, de a megváltozott körülmények, kedv szerint is, változhatik egy ember írása. Más szóval amit Volf a Tih.-kódex másolójának részenként elütő kezevonásairól mond s amit a Kaz.-k. másolójának egy kéztől eredt írásáról ennek a nyomán elmondtam, azt bizony a két kódex egyeztetésére is föl lehet használni. Kétségtelenné teszi az egy írótl való eredetet a helyesírás azonossága (még a hibákban, eredetiségekben is) és bizonyossá teszi még a nyelvezet is.

Már a szembeállított szövegrészeknél is láttuk mindezt. Már pedig a kiemelt prédikációrészek sehol és soha nincsenek ellentétben az egyes kódexek egészével. Láttuk ezt Kausch értekezésében, de a jelen dolgozatban is: a kiemelt szöveg-

részek adatai úgy elvegyülnek a többi idézet között, hogy csakis és mindenkor azt lehet velük bizonyítani, amit más egyéb, amit a többi adattal.. Sehol e részekben valami kivételest, valami eltérőt nem találni. Semmiféle tekintetben.

Már pedig, ha e részek szervesen, összhangzatosan illeszkednek bele az egészbe s emellett egymással azonosak, nem lehet a Kaz.-k. sem más, mint a Tihanyi-kódex.

A két kódex egy. — A kétegy kódex csak egy szerzetestől eredhetett.

Világos, hogy (ami különben több ember sajátsága) a nyelvjárás még inkább egy lehet, ha már az egyéni nyelv is azonos.

De mindezek mellett, külön is rámutattunk minden felhasználható alkalommal, hogy a Kaz.-k. nyelvjárása különben is alsódrávai. Tehát nemcsak az egyezésből folyólag kell elhinnünk, hogy a Kaz.-k. nyelvjárása a mai alsódrávainak XVI. századbeli képe, hanem magából a kódex hang- és alaktanából is meg kellett erről győződnünk.

Kausch a Tih.-k. nyelvjárását műve végén mutatja ki, adatokkal ott szemlélteti. A jelen dolgozat mindjárt az erre vonatkozó adatoknál hangoztatja a nyelvjárást. A többi idézetről pedig látjuk, hogy azokkal valamely más nyelvjárásra követhetnénk sehogysen lehet.

És az alsódrávai nyelvtérületet ma jellemző tűnemények közül mind a Kaz.-, mind a Tihanyi-kódexben egyfélék s ugyanazok hiányzanak, — de a Kaz.-kódexben az ilyenek sem teljesen nyomtalanul.

A lovik, magik, kezik-féle többes birtokosragok képviselője a Kaz.-k.-ben: kőzikben II 237¹⁹.

A kezi, feji alakú 3-személyű birtokra is akad példa: l. e *u* i változás.

Az alföldi, dunántúli és nyugati nyelvjárások összeszőgelésére mutató többi nyelvsajátságot ezután Kausch mintájára mi is részletesen tüntethetnők föl, de említettem már, hogy nem vártam velük e fejezetig.

Hogy egy sem hiányzik nálunk sem abból, amit a Tihanyi-kódexről kimutatnak, csak ennyit ismételek:

Megvan az özés (de nagyon is), azután az -l hiánya. A nyugatias ett, ede, ennen. Az í helyetti é: kéván, kégyó stb. Az ü helyetti i: fist, fil stb. A hetési és göcsejies o hang előtti a hangnak o-ra változása: hivolkodó, társolkodik stb. A szintén nyugatias (ö helyén jelentkező) ű, pl.: erkücs és ű stb.

o helyén álló *u* (*o* \rightsquigarrow *u* vált). Minde sajtáságok majdnem teljesen állandók és következetesek.

Kausch beszél még olyan régi, eredeti sajtáságokról, mik még nem nyelvjárásiak kódexeink idejében; ma azonban már azok, de nem kódexeink szülőföldjén. (Ilyenek *ü* \rightsquigarrow *ö*, *u* \rightsquigarrow *o*. pl. néminemő, keről, életönk, testők, vagy oltalmól, számok.) Kódexeinkben persze szintén megvannak.

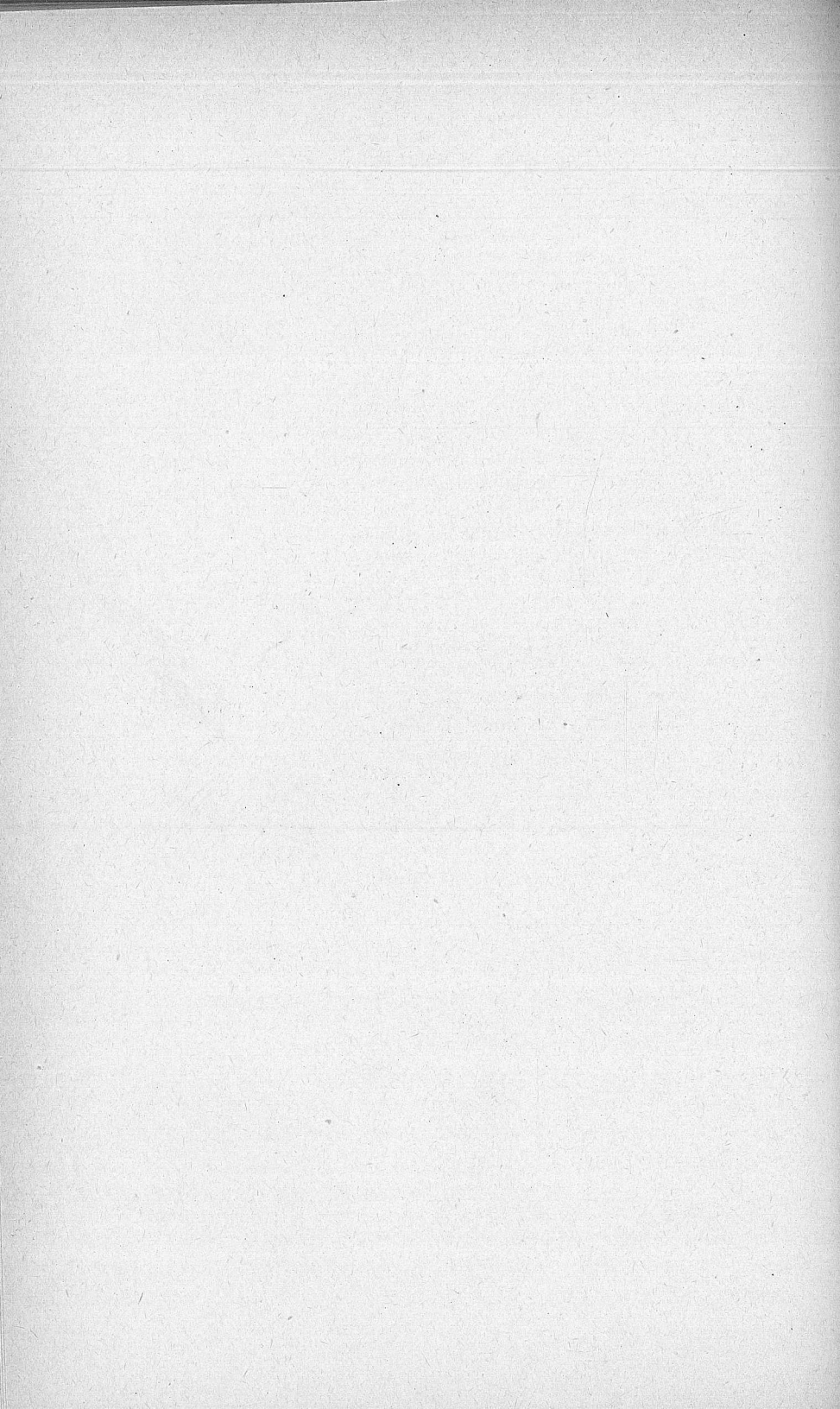
Fejezzük be tehát azzal a kijelentéssel, hogy amit Kausch a Tih.-kódexre is kétségtelenül rábizonyított: a Kazinczy-kódex nyelvjárása is a mai alsódrávainak felel meg.

A «nyelvészeti bizonyítékokat történeti adatok is igazolják. A törökök pusztítása előtt Pécs vidékén számos apácakolostor állott; egy ilyennek birtokában lehetett a mi nyelvemlékünk is.» S az ilyenek számára írt az ugyancsak e környékről való szerzetesünk egy-egy könyvet: kódexeinket. «A törökdúlás és a vallási villongások következtében ezen apácák a Dunántúl északibb vidékeire, a katolicizmus védőbástyái közé menekültek, de magukkal vitték lelkük vigasztalására az áhítatos könyveket.»

Hogy a kétegy kódex együtt s majd külön-külön hová került, azt e dolgozat elején láttuk.

A származás helyét tüzetesen meghatározni, a szerzetes személyét névszerint vagy ismertetőjellel megállapítani már nem nyelvészi, hanem történettudósi föladat.

A dolgozatot berekesztem.

TARTALOM

	Oldal
<i>Bevezetés</i> --- --- --- --- ---	3
A Kaz.-k. bolyongása --- --- --- --- ---	5
A Kaz.-k.-et hányan irták? --- --- --- --- ---	9
A két kódex közti szembeötlőbb és a külső egyezések --- --- --- --- ---	13—26
A belsőbb egyezések:	
<i>Helyesírás</i> --- --- --- --- ---	27
Magánhangzók jelölése --- --- --- ---	28
Mássalhangzók jelölése --- --- --- ---	30
Hiányjelek, ékezet --- --- --- --- ---	33
<i>Hangtan.</i>	
Magánhangzók minőségi változása	36
« mennyiségi «	54
Mássalhangzók minőségi «	58
« mennyiségi «	64
Hangátvetés --- --- --- --- ---	64
<i>Alaktan</i> --- --- --- --- ---	72
<i>Mondattan</i> --- --- --- --- ---	78
Összegezés --- --- --- --- ---	80

